

KULTURA KOMUNICIRANJA
ZNANSTVENO STRUČNI GODIŠNJAK

Osnivač i nakladnik
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

Za nakladnika
Prof. dr. Zoran Tomić

Urednici broja
Dražen Barbarić
Mate Penava

Glavna urednica
Gordana Iličić

Zamjenici glavne urednice
Ilija Musa
Marijan Primorac

Uredništvo
Zoran Tomić (Mostar), Božo Skoko (Zagreb), Damir Kukić (Zenica), Damirka Mihaljević (Mostar), Danijel Labaš (Zagreb), Đorđe Obradović (Dubrovnik), Iko Skoko (Mostar), Lidija Čehulić-Vukadinović (Zagreb), Miroljub Radojković (Beograd), Nino Ćorić (Mostar), Miro Radalj (Split)

Znanstveno vijeće
Aleksandar Bogdanić (Banjaluka), Branko Caratan (Zagreb), Đorđe Vuković (Banjaluka), Irena Musa (Mostar), Ivica Musić (Mostar), Marija Putica (Mostar), Milan Vego (Mostar), Mile Lasić (Mostar), Miloš Šolaja (Banja Luka), Miroslav Tuđman (Zagreb), Nerzuk Ćurak (Sarajevo), Ružica Zeljko Zubac (Mostar), Slavica Juka (Mostar), Vesna Šopar (Skoplje), Nataša Ružić (Podgorica)

Lektura i korektura
Josipa Ištuk, Monika Zadro

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Ivana Zovko

e-adresa
kultura.komuniciranja@sve-mo.ba

Naklada
100 primjeraka

Časopis izlazi jednom godišnje (i po potrebi)

Časopis je referiran u:
CEEOL, Central and Eastern European Online Library, (www.ceeol.com)

ISSN 2232-8599

Mostar	2016.	god. 5.	br. 5	str. 224
--------	-------	---------	-------	----------

**KULTURA
KOMUNICIRANJA**
ZNANSTVENO STRUČNI GODIŠNJAK

MOSTAR, PROSINCA 2016.

SADRŽAJ

Uvodna riječ.....7

LIDIJA MUSTAPIĆ

PREVOĐENJE IZVANJEZIČNIH KULTUROLOŠKIH POJMOVA
U TITLOVIMA FILMA *OCEANOVIH 13*: STUDIJA SLUČAJA..... 9

DAMIR MIŠEĆIĆ

FONOLOŠKI PRIKAZ HRVATSKIH NAGOVORA
PAPE BENEDIKTA XVI. 27

BLAGICA BEVANDA

DJELOVANJE JEZIKOM: GOVORNI ČINI U
DRAMAMA LADE KAŠTELAN 41

MIA SLAVIK

A DA IPAK POPIJEMO ČAJ? REAKCIJE NA ANGLICIZME U
BOSANSKOM, HRVATSKOM I SRPSKOM JEZIKU
OD DRUGE POLOVICE 20. STOLJEĆA 61

ANA NOKOVIĆ

ŠTO NAM NARATIVNI I ARHEOLOŠKI IZVORI
GOVORE O RANOKRŠĆANSKOJ EPIDAURSKOJ BISKUPIJI? 74

DAMIR VASILJ

LEADERSHIP I MENADŽMENT 96

MARIJA BEGIĆ

PRIMJENA LIDOVA U
BOSANSKOHERCEGOVAČKIM DNEVNIM NOVINAMA 116

ANA VUČKOVIĆ • ANTONIA KLANAC

ANTONIA KLANAC - BUDUĆNOST TISKA U
KONTEKSTU POJAVE NOVIH MEDIJA 147

IVANA SIVRIĆ

DJECA I RAČUNALO: RAČUNALNO-KOMUNIKACIJSKI IZAZOV ... 180

MARIJANA ŠKUTOR

ASPEKTI SLOBODNOGA VREMENA MLADIH 201

NAPUTCI AUTORIMA ZA SURADNJU 221

UVODNA RIJEČ

Ovaj se broj *Kulture komuniciranja* sastoji od radova koji su nastali u sklopu treće konferencije *Znanost kao kultura neslaganja* koja je održana 15. travnja 2016. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Konferenciji su nazočila 34 izlagača podijeljena u pet tematskih panela: jezik i književnost, povijest i tradicija, mladi i obrazovanje, politika i društvo i mediji i komunikacija.

Cilj je Konferencije bio okupiti što širi spektar mladih znanstvenika da bi specifičnim pristupom vlastitih struka i disciplinarnih perspektiva dali doprinos relevantnim istraživačkim fenomenima i problemima. Izlaganja su iznjedrila interdisciplinarne uvide o prije navedenima, a samim time ukazali na kompleksnost fenomena kojima se suvremene društvene i humanističke znanosti uglavnom bave.

Svaka je od navedenih tematskih cjelina svojom osobitošću pružila doprinos zanimljivim raspravama koje su se odvijale nakon pojedinih panela. U raspravama su došle do izražaja znanstvene kvalitete mladih znanstvenika, njihova sposobnost kritičke argumentacije i što je vrlo važno, spremnost na uvažavanje argumenata neistomišljenika i, što zapravo treba predstavljati najviši doseg znanstvenoga rada. Jedno je od najznačajnijih postignuća Konferencije otvaranje prostora afirmacije mladih znanstvenika, koji su na samim počecima vlastitih karijera i unutar postojeće strukture akademskoga svijeta vrlo teško dolaze u priliku samostalnoga djelovanja. Treba istaknuti da je ponajveći dobitak Konferencije iskazivanje marljivosti, originalnosti, znanstvene kompetencije i sposobnosti kritičko-deliberativnoga diskursa koji krasi suvremenu znanost od izlagača i sudionika koji su sudjelovali u inspirativnim raspravama.

Urednici broja

UDK 811.111(72)'25

791(73)

PREGLEDNI ČLANAK

LIDIJA MUSTAPIĆ*

PREVOĐENJE IZVANJEZIČNIH KULTUROLOŠKIH POJMOVA U TITLOVIMA FILMA OCEANOVIH 13: STUDIJA SLUČAJA

Sažetak

Jezik je odraz kulture i kao takav reflektira ne samo univerzalne aspekte življenja, nego i posebnosti jedne zajednice. Prevođenje je univerzalnih elemenata kulture jednostavno jer podudarne elemente nije nužno pojašnjavati korisnicima prijevoda. Do problema dolazi kada je kulturološki sadržaj specifičan za samo jednu zajednicu. Prevođenje tada prestaje biti isključivo lingvistički čin i pretvara se u medijaciju među kulturama. Prevođenje je nepodudarnih elemenata kulture osobito zahtjevno u titlovima zbog ograničenja koje taj oblik prevođenja podrazumijeva. Cilj je ove studije slučaja ilustrirati probleme s kojima se prevoditelj titlova susreće u prevođenju izvanjezičnih kulturoloških pojmova i proučiti utjecaj različitih čimbenika na prevođenje navedenih pojmova u titlovima. Na primjeru filma Oceanovih 13 pokazat ćemo da je izbor strategija prevođenja izvanjezičnih kulturoloških pojmova u titlovima toga filma često bio rezultat međudjelovanja različitih parametara, od kojih neki mogu otežati, a drugi olakšati posao prevoditelju.

Ključne riječi: *prevođenje, podslovljavanje, izvanjezični kulturološki pojmovi, strategije prevođenja, ograničenja podslovljavanja*

---

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Kulturološki su pojmovi odraz načina života jedne zajednice, uslijed čega u drugim kulturama često ili uopće ne postoje ili imaju različite konotacije. Prevođenje je takvih pojmova zahtjevno jer podrazumijeva približavanje nepoznatoga koncepta korisnicima prijevoda. U podslovljavanju taj zadatak dodatno otežavaju ograničenja koja taj oblik prevođenja podrazumijeva jer prevoditelji *titlova* moraju odabrati strategiju prevođenja koja će kulturološki pojam pojasniti gledateljima, ali i riješiti problem ograničenja.

Cilj je studije slučaja, koja će biti predstavljena u ovome radu, na primjeru filma *Oceanovih 13* proučiti utjecaj različitih čimbenika na prevođenje izvanjezičnih kulturoloških pojmova (IKP) u *titlovima*. Pod izvanjezičnim kulturološkim pojmovima podrazumijevamo kulturološki specifične izraze u svezi s izvanjezičnom stvarnošću (primjerice, imena ljudi, mjesta, ustanova, hrane, običaja i slično) koji nam mogu biti nepoznati čak i ako znamo jezik iz kojega takvi izrazi potječu (Pedersen, 2007: 30).

Provjerit ćemo u kolikoj su mjeri ograničenja podslovljavanja utjecala na izbor strategija prevođenja IKP-a u filmu *Oceanovih 13* u odnosu na parametre koji nisu uvjetovani podslovljavanjem. Ograničit ćemo se pri tomu na čimbenike koji na izbor strategija prevođenja utječu na mikro, odnosno tekstualno-lingvističkoj razini: *feedback effect*, transkulturalnost IKP-a i komunikacijsku funkciju IKP-a.

Metodologiju, koju ćemo koristiti u okviru deskriptivne znanosti o prevođenju, razvio je Gideon Toury. Od Touryja (1995/2012) ćemo posuditi koncept *vezanih parova* koji u našem slučaju podrazumijeva izdvajanje prijevoda IKP-a iz *titlova* filma i njihovu usporedbu s izvornim pojmovima. Analizom vezanih parova pokušat ćemo utvrditi koji su čimbenici imali najveći utjecaj na izbor strategija prevođenja IKP-a u filmu *Oceanovih 13*.

1. Izvanjezični kulturološki pojmovi i podslavljanje

U okviru znanosti o prevođenju, termin *kulturološki pojmovi* odnosi se na koncepte koji postoje u izvornoj, ali ne i ciljnoj kulturi¹ (Leppihalme, 2011: 126). Kulturološki su pojmovi odraz kulture iz koje potječu, stoga je jasno zašto mogu prouzrokovati probleme u prevođenju. Problemi su češći što su razlike između izvorne i ciljne kulture veće. Uzmimo kao primjer riječ *janje* shvaćenu u biblijskome smislu. Pri prevođenju Biblije, taj je pojam lako prevesti na jezike u kojima riječ *janje* ima iste konotacije kao na hebrejskom (engleski ili hrvatski jezik, na primjer). Međutim, ako je ta životinja nepoznata u određenoj kulturi ili ako se ne povezuje s čistoćom ili nevinošću (na primjer, eskimski jezici), prevođenje će biti problematično (Aixela, 1996: 57 – 58). Prevoditelji u takvim slučajevima moraju posredovati između dviju kultura i premostiti razlike koje predstavljaju prepreku komunikaciji. Da bi značenje uspješno prenijeli iz jedne kulture u drugu, uz jezik moraju dobro poznavati i obje kulture (Hatim i Mason, 1990: 223).

Kulturološki pojmovi mogu biti jezični i izvanjezični. Dok su *izvanjezični kulturološki pojmovi* odraz stvarnoga, fizičkog svijeta koji postoji izvan jezika, *jezični kulturološki pojmovi* reflektiraju posebnosti određenoga jezičnog sustava (npr. frazemi ili metafore specifične za određeni jezik) (Leppihalme, 2011: 126). Naše će se istraživanje usredotočiti na izvanjezične kulturološke pojmove. Osim stvari (npr. *machete* ili *sari*), IKP-i obuhvaćaju i kulturološki specifične koncepte i pojave u svezi s religijom, obrazovanjem, tabuima, vrijednostima i slično (Leppihalme, 2011: 126).

U današnjem vremenu riječi često prelaze iz jednoga jezika i kulture u drugu (npr. *tsunami*), ponajprije uslijed sveprisutnosti medija u našim životima. Kada ciljna kultura prisvoji strani koncept, on prestaje biti nepoznat u okviru te kulture, ali ne gubi svoju kulturološku posebnost (Ibid). Iz navedenoga je razloga ponekad teško precizirati pripada

¹ U znanosti o prevođenju, pojam *izvorna kultura* odnosi se na kulturu kojoj pripada jezik teksta koji se prevodi, a *ciljna kultura* podrazumijeva kulturu kojoj pripada jezik na koji se prevodi određeni tekst. Na isti se način koriste i pojmovi *izvorni* i *ciljni jezik* i *izvorni* i *ciljni tekst*.

li određeni pojam kategoriji IKP-a ili ne. Taj problem švedski znanstvenik Pedersen rješava uvođenjem koncepta *transkulturalnosti* koji se odnosi na razinu poznatosti stranoga pojma u ciljnoj kulturi (Pedersen, 2005: 10). Tijekom našega istraživanja, razina transkulturalnosti IKP-a pokazala je se kao čimbenik koji ima bitan utjecaj na izbor strategija prevođenja.

Studija slučaja, koja će biti predstavljena u ovome radu, bavi se prevođenjem IKP-a u *titlovima*. U literaturi se podslavljanje promatra kroz prizmu ograničenja koja ovaj oblik prevođenja podrazumijeva. Ograničenja s kojima se prevoditelj *titlova* susreće podrazumijevaju:

a) Tehnička ograničenja

Tehnička su ograničenja podslavljanja prostorne i vremenske prirode. *Titlovi* se obično sastoje od dva reda teksta smještena u dnu ekrana² koji su usklađeni sa slikom i dijalogom. U jezicima koji koriste latinično pismo, jedan red *titla* najčešće sadrži 35 do 39 znakova. *Titl* od dva reda, odnosno oko 35 znakova, obično ostaje na ekranu šest sekundi, što se smatra optimalnim vremenom potrebnim za čitanje takvoga *titla* (Díaz Cintas, 2010: 344 – 345).

b) Jezična ograničenja

Jezična se ograničenja tiču činjenice da je u *titlovima* potrebno prenijeti bit izvorne poruke poštujući ranije spomenuta tehnička ograničenja. Da bi gledatelji mogli razumjeti *titl* u kratkom vremenu koje imaju na raspolaganju za čitanje, poželjno je da pojedinačni *titlovi* budu semantički neovisni i koherentni. Uslijed toga, ali i zbog prostornih ograničenja, u *titlovima* neminovno dolazi do redukcije teksta. Ako je redukcija nužna, prevoditelj se mora voditi principom relevantnosti i u prijevodu sačuvati bitne informacije (Díaz Cintas, 2010: 345 – 346).

² U pojedinim državama, poput npr. Japana, *titlovi* su na ekranu smješteni vertikalno.

c) Semiotička ograničenja

Audiovizualni tekstovi imaju kompleksnu semiotičku strukturu, dok, naprimjer, prevoditelj književnoga djela ostaje u domeni pisane riječi, prevoditelj *titlova* u obzir mora uzeti četiri načina izražavanja, odnosno četiri komunikacijska kanala (Gottlieb, 1998: 245):

- Audioverbalni (dijalog)
- Audioneverbalni (glazba, zvučni efekti)
- Vizualno-verbalni (npr. nazivi ulica, pisane poruke)
- Vizualno-neverbalni (slika).

Činjenica da podslavljanje podrazumijeva pretvaranje verbalne poruke u pisanu također može predstavljati problem u prevođenju uslijed razlika između govornoga i pisanog jezika.

Pored navedenih, na izbor strategija prevođenja u *titlovima* utječu i mnogi drugi čimbenici. Tijekom našega istraživanja, važnim su se pokazali utjecaji *feedback effecta*, razine transkulturalnosti IKP-a i komunikacijske funkcije IKP-a, pa ćemo se kratko osvrnuti na ta tri parametra.

a) *Feedback effect*

Kako smo ranije naveli, audiovizualni tekstovi prenose poruku putem više komunikacijskih kanala. Zahvaljujući tomu, gledatelji se ne moraju isključivo oslanjati na *titlove* da bi razumjeli izvornu poruku. Ako poznaju izvorni jezik, povratnu informaciju mogu dobiti slušajući izvorni dijalog. Vizualna komponenta također pruža *feedback effect* jer su slika i dijalog komplementarni (Nedeergard-Larsen, 1993: 214).

b) Transkulturalnost IKP-a

Zahvaljujući procesu globalizacije, mnogi pojmovi, koji su ranije bili poznati pripadnicima samo jedne kulture, često nisu više nepoznati ostatku svijeta. Da bi IKP preveli na prikladan način, prevoditelji moraju poznavati stupanj transkulturalnosti određenoga pojma. Potrebno je, dakle, utvrditi u kolikoj je mjeri određeni pojam poznat u ciljnoj kulturi, odnosno je li IKP nužno detaljno objasniti ciljnoj publici ili ne (Pedersen, 2005: 10).

c) Komunikacijska funkcija IKP-a

Komunikacijska funkcija IKP-a može biti središnja ili periferna. Ako su IKP-i u središtu komunikacije, njihovo je značenje nužno približiti ciljnoj publici. Ako pojam nema komunikacijsku težinu, detaljnije se pojašnjenje pojma može izbjeći. Primjerice, ako prevoditelj ne pojašni kulturološke specifičnosti pojma *Macy's parade* u prijevodu rečenice *Would she be able to take a little girl to Macy's parade*³?, primatelj bi poruke mogao imati problema s razumijevanjem sadržaja. S druge strane, u rečenici *He went past West End to Broadway, entering the first hamburger joint, sitting in the rear, and ordering tea* IKP *hamburger joint* ima periferno značenje i dovoljno ga je prevesti kao *lokal* jer osoba u tekstu ne odlazi u taj lokal pojesti hamburger, nego popiti čaj (Ivir, 1991: 146 – 147).

2. Istraživanje – ciljevi, hipoteza i metodologija

Cilj je ovoga istraživanja na primjeru filma *Oceanovih 13* ilustrirati probleme s kojima se prevoditelji susreću u prevođenju IKP-a s engleskoga na hrvatski jezik u *titlovima* i provjeriti u kolikoj su mjeri čimbenici navedeni u prethodnom poglavlju utjecali na izbor strategija prevođenja IKP-a s engleskoga na hrvatski jezik.

Budući da se u literaturi o audiovizualnom prevođenju često naglašava uloga ograničenja podslovljavanja na prevođenje, hipoteza koju ćemo provjeriti glasi:

Ograničenja će podslovljavanja imati najveći utjecaj na izbor strategija prevođenja IKP-a u filmu *Oceanovih 13*.

Navedenu ćemo hipotezu provjeriti analizom strategija prevođenja IKP-a u hrvatskim *titlovima* filma *Oceanovih 13*. Riječ je o američkome filmu iz 2007. godine koji kombinira elemente trilera, akcijskoga filma i komedije. Režirao ga je Steven Soderbergh, a impresivnu glumačku postavu predvode George Clooney, Brad Pitt, Matt Damon, Al Pacino i Andy Garcia. Glavni su junaci trinaest prevaranata koje predvodi Danny Ocean, po kojemu je skupina i dobila ime. Da bi osvetili svojega

³ Riječ je o paradi koju robna kuća *Macy's* priređuje za djecu povodom američkoga Dana zahvalnosti.

mentora, kojega je prevario njegov partner Bank, *Oceanovich 13* smišljaju komplicirani plan kojemu je cilj uništiti Bankov kasino.

Metodologija koju smo koristili oslanja se na Touryjev (1995/2012) koncept *vezanih parova*, koji podrazumijeva izdvajanje segmenata prijevoda, koje zatim uspoređujemo s ekvivalentnim segmentima u izvornome tekstu. U našem slučaju, *vezani parovi* podrazumijevaju engleske izvanjezične kulturološke pojmove i njihov hrvatski prijevod u *titlovima*.

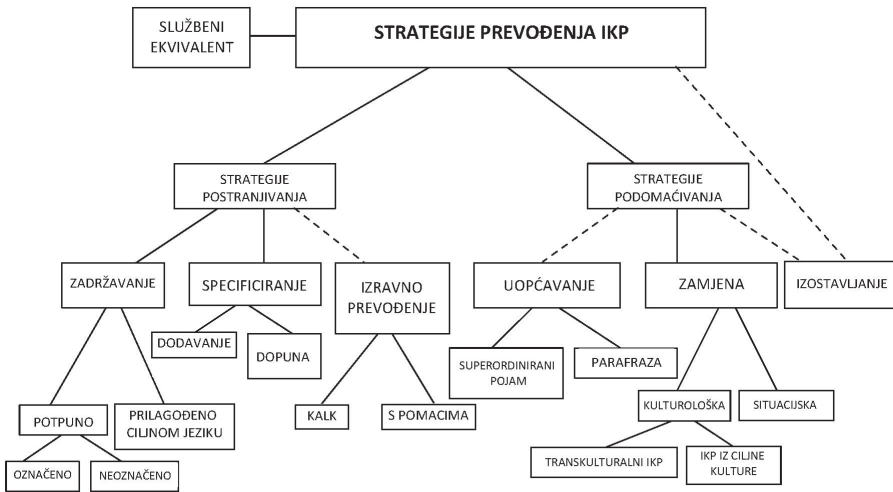
Film *Oceanovich 13* pažljivo smo pogledali nekoliko puta, bilježeći *vezane parove*. Engleske smo IKP-e potom klasificirali koristeći taksonomiju Nedergaard-Larsen (1993), koja IKP-e grupira u četiri široke kategorije koje su dodatno podijeljene u više podskupina. Navedenu je taksonomiju (Nedergaard-Larsen 1993: 211) autorica za potrebe istraživanja prevela na hrvatski jezik:

Vrste IKP-a		
Zemljopis	zemljopis meteorologija biologija	planine, rijeke, vrijeme, klima, flora i fauna
	kulturološki zemljopis	regije, gradovi, ulice itd.
Povijest	građevine	spomenici, zamci itd.
	dogadjaji	ratovi, revolucije, praznici
	ljudi	istaknute povijesne ličnosti
Društvo	gospodarstvo	trgovina, industrija, opskrba energijom itd.
	društveni ustroj	obrana, sudstvo, policija, zatvori, lokalna i državna vlast
	politika	upravljanje državom, ministarstva, izborni sustav, političke stranke, političari, političke organizacije
	socijalni uvjeti	grupe, supkulture, životni uvjeti, problemi
Kultura	način života, običaji	stanovanje, prijevoz, hrana, obroci, odjeća, stvari koje se svakodnevno koriste, obiteljski odnosi
	religija	crkve, obredi, moral, svećenici, biskupi, vjerski blagdani, sveti
	obrazovanje	škole, koledži, sveučilišta, faze obrazovanja, ispiti
	mediji	televizija, radio, novine, časopisi
	kultura, aktivnosti u slobodno vrijeme	muzeji, umjetnička djela, književnost, pisci, kazališta, kina, glumci, glazbenici, idoli, restorani, hoteli, noćni klubovi, bistroi, sportaši

Tablica 1: Taksonomija IKP-a prema Nedergaard-Larsen

Kao osiguranje, u slučaju da pojedine IKP-e ne budemo mogli svrstati u postojeće kategorije, taksonomiji Nedergaard-Larsen dodali smo kategoriju *ostalo*.

Sljedeći je korak bila komparativna analiza *vezanih parova*, odnosno utvrđivanje strategija korištenih u prevođenju IKP-a s engleskoga na hrvatski jezik u *titlovima* filma. Strategije smo prevođenja kategorizirali koristeći klasifikaciju švedskoga znanstvenika Pedersena (2011) koja je grafički predstavljena na Slici 1:

Slika 1: Pedersenova taksonomija strategija prevođenja IKP-a (2011, 75)⁴

Strategije *postranjivanja*, odnosno strategije koje daju prednost normama izvornoga jezika, obuhvaćaju (Nedergaard-Larsen, 1993: 77 – 85):

1. *Zadržavanje* – ta strategija podrazumijeva uporabu izvornoga oblika IKP-a u prijevodu. *Potpuno zadržavanje* ne zahtijeva nikakvu prevoditeljevu intervenciju. Prevoditelj eventualno može zadržani izraz označiti navodnicima ili kurzivom (*označeno zadržavanje*) ili, pak, može odlučiti ne istaknuti izraz (*neoznačeno zadržavanje*). Ponekad se zadržani IKP može blago prilagoditi *ciljnome jeziku*, primjerice ako izostavimo član (*zadržavanje prilagođeno ciljnom jeziku*).

⁴ Taksonomiju je na hrvatski jezik prevela autorica.

2. *Specificiranje* – odnosi se na dodavanje informacija u prijevodu koje prevedeni IKP čine konkretnijim od izvornoga. *Dopunom* preciziramo informacije koje su implicitne u izvornome IKP-u, naprimjer kada kraticu ili akronim navedemo u punome obliku. Dok su informacije koje *dopunom* specificiramo implicitno dio lingvističkoga znaka, *dodavanjem* pojašnjavamo konotacije IKP-a navodeći dodatne informacije koje će ciljnoj publici približiti pojam.
3. *Izravno prevođenje* – podrazumijeva uporabu prevedenica, odnosno kalkova. Ako kalk sadrži *pomake*⁵, koji nisu uvjetovani razlikama između *izvornoga* i *ciljnog jezika*, riječ je o *izravnom prevođenju s pomacima*.

Strategije *podomaćivanja*, odnosno strategije, koje prednost daju normama izvornoga jezika, obuhvaćaju (Nedergaard-Larsen, 1993: 85 – 97):

1. *Uopćavanje*, koje podrazumijeva zamjenjivanje stranoga IKP-a općenitijim pojmom. Postoje dvije vrste uopćavanja: uporaba *superordiniranoga* (nadređenoga) *pojma* i *parafraziranje*.
2. *Zamjena* se odnosi na supstituciju izvornoga IKP-a drugim IKP-om, transkulturalnim IKP-om⁶ ili IKP-om iz ciljne kulture (*kulturološka zamjena*). *Situacijska zamjena* podrazumijeva zamjenjivanje izvornoga IKP-a izrazom koji nema iste konotacije kao izvorni, ali odgovara situaciji. Rezultat primjene te strategije rijetko je IKP.
3. *Izostavljanje* IKP-a u prijevodu.

Službeni se ekvivalent ne može smatrati strategijom *podomaćivanja* ni *postranjivanja* jer podrazumijeva uporabu službenoga prijevoda koji aktivno prevođenje čini nepotrebnim (97).

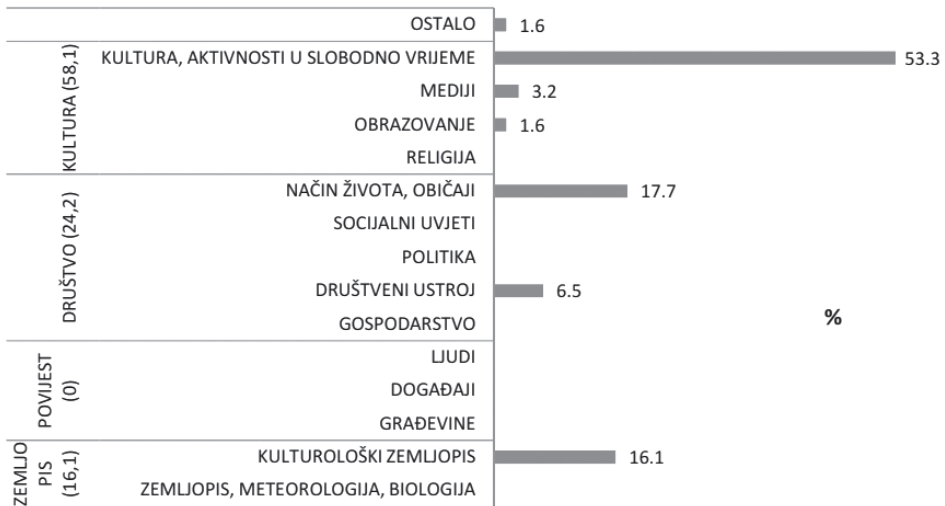
---

⁵ U znanosti o prevođenju *pomak* podrazumijeva „promjene koje se događaju ili se mogu dogoditi tijekom procesa prevođenja“ (Bakker i dr., 2009: 269), pri čemu se misli na promjene do kojih dolazi na jezičnoj razini.

⁶ *Transkulturalni IKP-i* poznati su u izvornoj i ciljnoj kulturi (Pedersen, 2011: 107).

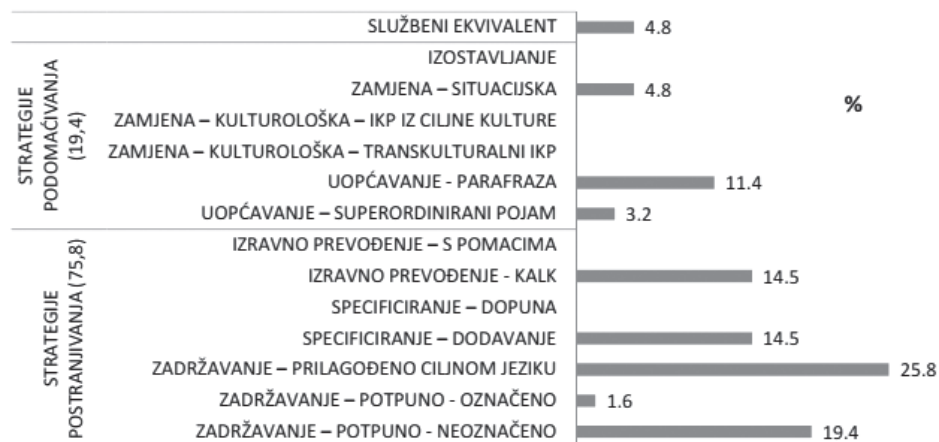
3. Rezultati i rasprava

Pojmове zabilježene tijekom gledanja filma *Oceanovih 13* klasificirali smo kao IKP-e koristeći ranije spomenutu taksonomiju Nedergaard-Larsen. Slika 2 u postotcima prikazuje zastupljenost IKP-a po kategorijama i podskupinama navedene klasifikacije:

Slika 2: Zastupljenost IKP-a u filmu *Oceanovih 13* prema taksonomiji Nedergaard-Larsen

Nakon klasificiranja IKP-a, analizirali smo vezane parove. Analiza je podrazumijevala utvrđivanje strategija kojima su engleski IKP-i prevedeni na hrvatski jezik koristeći Pedersenov predložak. Učestalost je uporabe određenih strategija prevođenja u postotcima prikazana na Slici 3:

Slika 3: Zastupljenost strategija prevođenja IKP-a u *titlovima* filma *Oceanovih 13* prema Pedersenovoj taksonomiji

Tijekom analize vezanih parova, proučili smo također koji su čimbenici utjecali na izbor strategija prevođenja. Pokazalo je se da naša hipoteza nije potvrđena jer ograničenja podslovljavanja nisu imala najveći utjecaj na izbor strategija prevođenja. U najvećem broju slučajeva, izbor je strategija prevođenja bio rezultat međudjelovanja različitih parametara koji mogu ograničiti izbor strategije, ali i olakšati posao prevoditelju. Navedenu ćemo tvrdnju ilustrirati primjerima nekoliko vezanih parova:

– *The Flamingo* – *Flamingo*

Naziv je hotela u *titlovima* preveden strategijom *zadržavanja prilagođenoga ciljnom jeziku*, gdje se prilagođavanje odnosi na izostavljanje člana u prijevodu uslijed nepostojanja takve vrste riječi u hrvatskome jeziku. Izbor je strategije prevođenja s jedne strane uvjetovan prostornim ograničenjima koja iziskuju redukciju teksta, stoga riječ *hotel* nije dodana uz *Flamingo* kao objašnjenje. S druge je strane *feedback effect* prevoditelju pomogao riješiti problem manjka prostora jer kontekst i vizualni kanal jasno ilustriraju o kakvoj se vrsti objekta radi, što dodatno pojašnjenje čini nepotrebnim.

– *Camp to Belong* – *Caritasov kamp*

Camp to Belong američka je neprofitna organizacija koja ljetnim kampovima spaja braću i sestre koje su posvojile različite obitelji, nudeći im priliku da provedu vrijeme zajedno (camptobelong.org). Budući da se radi o monokulturalnom IKP-u, odnosno pojmu koji je nepoznat većini izvornih govornika hrvatskoga jezika, prijevod bi ga trebao približiti ciljnoj publici. Prostorna ograničenja otežavaju uporabu duljega pojašnjenja, odnosno parafraze; međutim, uporaba te strategije nije nužna zato što izvorni IKP nema komunikacijsku težinu u filmu. Zahvaljujući međudjelovanju parametara transkulturalnosti i komunikacijske funkcije IKP-a i prostornih ograničenja podslavljanja, prevoditelj je izvorni IKP mogao zamijeniti nazivom ciljnoj publici dobro poznate dobrotvorne organizacije *Caritas*. Gledatelji će na takav način razumjeti da se radi o kampu koji ima dobrotvornu funkciju, a nepoznavanje svih konotacija izvornoga IKP-a neće im otežati razumijevanje biti izvorne poruke.

– *Heel Clickers and Lazy Boys* – *vratolomije na motoru*

IKP *Heel Clickers and Lazy Boys* odnosi se na opasne trikove koje motociklisti izvode u utrkaama, a koji u engleskom jeziku imaju konkretne nazive s obzirom na to kakvu vrstu radnje trik podrazumijeva. Da je radnja filma vezana za *motokros*, prevoditelj bi morao iznaći način da ta dva pojma parafrazira u *titlovima* s obzirom na manjak prostora. Međutim, oni u filmu *Oceanovih 13* nemaju komunikacijsku težinu, pa je pojam moguće prevesti uporabom strategije *uopćavanja superordiniranim pojmom*. Dakle, izbor je strategije u tomu slučaju rezultat međudjelovanja komunikacijske funkcije IKP-a i prostornih ograničenja podslavljanja.

Primjeri, koje smo do sada naveli, jasno ilustriraju da prevođenje IKP-a u *titlovima* nije jednostavan zadatak. Kombinacija prostornih ograničenja i monokulturalnosti IKP-a čest je problem jer ti parametri imaju oprečan utjecaj na izbor strategije prevođenja. Dok manjak

prostora sužava izbor strategija na one koje će rezultirati kratkim prijevodom (npr. zadržavanje), nepostojanje izvornoga IKP u ciljnoj kulturi zahtijeva detaljnije pojašnjenje pojma u *titlovima*. Prevoditelji u takvim slučajevima pri izboru strategije moraju uzeti u obzir i druge parametre poput komunikacijske funkcije IKP-a ili *feedback effecta*. Premda se u literaturi ograničenja podslovljavanja često naglašavaju kao ključni čimbenik u izboru strategija prevođenja, naše je istraživanje pokazalo da monokulturalnost IKP-a u određenim slučajevima može imati veći utjecaj na izbor strategije od prostornih ograničenja, što je vidljivo u sljedećim primjerima:

- *Dumplings – meso u tijestu* (parafraza)
- *The Tunnel – Kanal La Manche* (specificiranje – dodavanje)
- *He's doing an Irwin Allen. – Izigrava Irwina Allena, proroka katastrofe.* (specificiranje – dodavanje)

U sva tri slučaja prijevod je duži od izvornoga IKP-a jer je nepoznati pojam nužno pojasniti ciljnoj publici. Strategije je, poput *parafraze* i *specificiranja*, dakle, moguće, a ponekada i nužno upotrijebiti u *titlovima* unatoč duljini prijevoda.

Pored parametara, koje smo razmotrili u teorijskom dijelu rada, u filmu *Oceanovich 13* prevoditelji su također bili suočeni s problemom žargona. U neformalnoj komunikaciji, likovi u filmu znaju koristiti izraze čiji su sastavni dio metaforički upotrijebljena imena poznatih ljudi. Premda nisu brojni, takvi su IKP-i zahtjevni za prevođenje jer je točno tumačenje metafore preduvjet za ispravan prijevod. Izdvojiti ćemo nekoliko takvih primjera:

He's doing an Irwin Allen. – Izigrava Irwina Allena, proroka katastrofe.

Taj pojam nalazimo u sceni gdje jedan od članova skupine *Oceanovich 13* pokušava uvjeriti glavnoga negativca Banka da će se njegov kasino srušiti u slučaju zemljotresa. Drugi pripadnik skupine tu prevaru opi-

suje kao *doing an Irwin Allen*. Irwin Allen (1916. – 1991.) američki je producent poznat po filmovima katastrofe (iann.net/irwinallen/), stoga je hrvatski prijevod, u kojemu je prevoditelj upotrijebio strategiju *dodavanja*, jasno ilustrirao značenje izvornoga IKP-a.

– *No, the Brody can't work.* – *Ne, nos za maškare ne dolazi u obzir.*

IKP *the Brody* odnosi se na umjetni nos koji članove *Oceanovih 13* podsjeća na nepravilni nos glumca Adriena Brodya. U hrvatskim je titlovima taj IKP preveden strategijom *situacijske zamjene* kao *nos za maškare* jer *zadržavanje* ne bi ciljnoj publici razjasnilo značenje izvornoga pojma.

– *Sorry, I guess it is just the Susan B. Anthony, then.* – *Mislim da nam je ostao samo glavni zgoditak.*

Encyclopaedia Britannica navodi da je Susan B. Anthony (1820. – 1906.) bila američka sufražetkinja. Međutim, uporaba člana u izvornoj IKP-u govori nam da se u filmu ne radi o vlastitome imenu. *Oceanovih 13* zapravo aludiraju na prevaru koju namjeravaju izvesti u kasinu, a čiji je cilj namjestiti kockarske aparate tako da svi gosti dobivaju. Veza sa Susan B. Anthony tiče se kovanice od jednoga dolara s njezinim likom koji je sličan novčiću od dvadeset i pet centi, pa bi kockari često u aparat ubacivali dolar misleći da se radi o manje vrijednom novčiću. Slično tomu, prevara će omogućiti gostima kasina da se kockaju malim iznosima, a dobivaju puno novca (imbd.com). Navedena je prevara u *titlovima parafrazom* prevedena kao *glavni zgoditak*.

Zaključak

Cilj je istraživanja predstavljenoga u ovome radu bio proučiti utjecaj različitih parametara na izbor strategija prevođenja IKP-a u titlovima filma *Oceanovih 13*. Naglasak je pri tomu bio na ograničenjima podslavljanja karakterističnim isključivo za taj oblik prevođenja. Među-

tim, naša je studija slučaja pokazala da ograničenja podslovljavanja nisu uvijek bila presudna u izboru strategija prevođenja IKP-a u *titlovima* filma *Oceanovich 13* jer su na izbor strategija utjecali i drugi čimbenici poput transkulturalnosti IKP-a, *feedback effecta* i komunikacijske funkcije IKP-a. Štoviše, izbor strategije prevođenja IKP-a često je bio rezultat međudjelovanja različitih parametara, od kojih neki mogu olakšati, a drugi otežati posao prevoditelju. Generalizacije o uporabi strategija prevođenja IKP-a u filmu *Oceanovich 13* teško je napraviti jer je svaki vezani par zaseban slučaj u kojemu različiti parametri imaju različit utjecaj.

Ova studija slučaja ukazuje da izbor strategije prevođenja IKP-a u *titlovima* nije rutinski proces, nego rezultat pažljivoga odabira pri čemu prevoditelji u obzir moraju uzeti međuodnos niza različitih čimbenika. Međutim, bitno je istaknuti ograničenja ovoga istraživanja jer se ono temelji na samo jednome filmu. Zbog ograničenosti korpusa, naši zaključci zapravo samo ukazuju na moguću tendenciju u prevođenju IKP-a u *titlovima*; uslijed bi toga utjecaj različitih parametara i njihov međuodnos bilo poželjno istražiti na većem uzorku. Toury (1995/2012), utemeljitelj deskriptivne znanosti o prevođenju, koja predstavlja teorijski okvir ovoga rada, smatra da se pojedinačna istraživanja provedena u okviru te paradigme trebaju nadograđivati na ranija, ali i biti poticaj novim, sličnim studijama s ciljem akumulacije znanja o prevođenju. Stoga se nadamo da bi naši zaključci mogli poslužiti kao hipoteze u budućim istraživanjima.

Literatura

AIXELA, JAVIER FRANCO (1996), „Culture-Specific Items in Translation“, u: ROMAN ALVAREZ - VIDAL, M. CARMEN-AFRICA (ur.), *Translation, Power, Subversion*, Multilingual Matters, Clevedon - Philadelphia - Adelaide, str. 52. – 78.

BAKKER, MATTHIJS i dr. (2009), „Shifts“, u: MONA BAKER - GABRIELA SALDANHA (ur.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London - New York, str. 269. – 274.

CAMP TO BELONG (2015), <http://camptobelong.org/>, (17. 9. 2016.)

DÍAZ-CINTAS, JORGE (2010), „Subtitling”, u: GAMBIER, YVES - VAN DOORSLAER, LUC (ur.), *Handbook of Translation Studies*, sv. 1., John Benjamins, Amsterdam - Philadelphia, str. 343. – 349.

GOTTLIEB, HENRIK (1998), „Subtitling”, u: BAKER, MONA (ur.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London - New York, str. 244. – 248.

HATIM, BASIL - MASON, IAN (1990), *Discourse and the Translator*, Longman, London - New York

IVIR, VLADIMIR (1991), „Prevođenja kulture i kultura prevođenja,” u: ANDRIJAŠEVIĆ, MARIN – VRHOVAC, YVONNE (ur.), *Prožimanje jezika i kultura*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 145. – 150.

Imdb n.d. *FAQ for Ocean's Thirteen*, http://www.imdb.com/title/tt0496806/faq?ref_=tt_faq_sm, (28. 9. 2016.)

LEPPIHALME, RITVA (2011), „Realia”, u: GAMBIER, YVES - VAN DOORSLAER, LUC (ur.), *Handbook of Translation Studies*, sv. 2., John Benjamins, Amsterdam - Philadelphia, str. 126. – 130.

THE IRWIN ALLEN NEWS NETWORK n.d. *Irwin Allen*, <http://www.iann.net/irwinallen/>, (7. 9. 2016.)

NEDERGAARD-LARSEN, BIRGIT (1993), „Culture-bound Problems in Subtitling”, *Perspectives: Studies in Translatology*, god. 1, br. 2, str. 207. – 240.

„Oceanovih 13“ (2007), [DVD] Red. Steven Soderbergh, SAD, Warner Bros

PEDERSEN, JAN (2005), „How is culture rendered in subtitles?”, *MuTra-Multidimensional Translation Conference Proceedings: Challenges of Multidimensional Translation* (n.d.), http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Pedersen_Jan.pdf, (20. 3. 2016.)

PEDERSEN, JAN (2007), „Cultural Interchangeability: The Effects of Substituting Cultural References in Subtitling”, *Perspectives: Studies in Translatology*, god. 15, br. 1, str. 30. – 48.

PEDERSEN, JAN (2011), *Subtitling Norms for Television: An Exploration Focussing on Extralinguistic Cultural References*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.

„Susan B. Anthony“, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Susan-B-Anthony>, (29. 8. 2016.)

TOURY, GIDEON (1995), *Descriptive Translation Studies and Beyond*, John Benjamins, Amsterdam - Philadelphia

TOURY, GIDEON (2012), *Descriptive Translation Studies and Beyond*, revid. izd., John Benjamins, Amsterdam - Philadelphia

THE TRANSLATION OF EXTRALINGUISTIC CULTURAL REFERENCES IN THE SUBTITLES OF THE MOVIE OCEAN'S 13: A CASE STUDY

Abstract

Being the manifestation of culture, language reflects both universal and culturally specific aspects of the life of a community. The translation of universal concepts is simple because they do not have to be explained to the target text users. However, problems may arise when dealing with culture-specific concepts. In such cases, translation is not merely a linguistic act, but also the mediation between cultures. Translating culture-specific references is particularly demanding in subtitles due to the constraints of subtitling. The aim of this case study is to illustrate the problems subtitlers encounter when translating extralinguistic cultural references as well as the effect different factors have on the translation of such concepts. Using the movie Ocean's 13 as an example, we will demonstrate that the choice of translation strategies in the subtitles of this movie frequently depended on the interaction of different factors. Some of these factors can make the translator's job easier, while others can complicate the process of translation.

Key words: translation, subtitling, extralinguistic cultural references, translation strategy, subtitling constraints.

DAMIR MIŠETIĆ*

FONOLOŠKI PRIKAZ HRVATSKIH NAGOVORA PAPE BENEDIKTA XVI.

Sažetak

Premda u pismu mnogi uspijevaju skriti svoje podrijetlo – služeći se strogo književnim jezikom – u fonologiji je to gotovo nemoguće. Na temelju se izgovora mogu često donijeti vrlo važni zaključci o samome čovjeku, o njegovoj dobi, njegovom materinskom jeziku, odnosu prema jeziku koji govori – bilo materinskom, bilo stranomu – mjestima na kojima je boravio i o drugim jezicima kojima vlada. Fonologija je često dosta neistražena riznica i ostavlja vidljive, odnosno čujne tragove desetljećima i nakon nestanka materijalne baštine jednoga kraja. Nakon pape Poljaka koji je sve svoje nagovore i propovijedi tijekom boravaka u hrvatskim krajevima uvijek držao na hrvatskome, nismo očekivali od njegova nasljednika, Nijemca – iako u samo nekoliko nagovora – tako lijep izgovor našega hrvatskog jezika koji bi njemu, Nijemcu, trebao biti dosta težak i stran. To dovodi svakako do pretpostavke da je bio u kontaktima s Hrvatima i da je boravio u hrvatskim krajevima, što se iz njegove biografije može i saznati. Možemo samo nagađati da je tomu pridonio i pozitivan stav koji bi mogao imati prema hrvatskome jeziku. Raščlamba njegovih nagovara na hrvatskome, izgovora nekih talijanskih fonema uz usporedbu s njemačkim izgovorom, dovela nas je do zaključka da je pluricentričnost njemačkoga jezika i njegova izgovora i dobro poznavanje izgovora talijanskoga jezika njemu bila velika pomoć u svladavanju hrvatskoga izgovora.

Ključne riječi: fonologija, transfonemizacija, normativni izgovor, pluricentričnost, suprasegmentalna obilježja

---

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

U pismu se itekako može skriti vlastita povijest – ako govornik ne piše dijalektizme, regionalizme ili frazeme tipične za neki kraj – a u fonologiji je to gotovo nemoguće. Upravo je svojstven vlastiti izgovor počesto spremište mnoštva podataka – i o samomu pojedincu, ali i o kraju iz kojega dolazi, odnosno o mjestima na kojima je živio. Stoga se na temelju njegovoga izgovora – ako se izborom riječi može prilagoditi situacijama – često nepogrešivo mogu donijeti neki bitni zaključci različitim.¹

Jezik je nematerijalna baština koja na različitim razinama čuva mnoštvo informacija. To se odnosi i na fonetsko-fonološku razinu. Jasno, glavnina jezika ima različite govorne inačice na svojem prostoru.²

Papa Benedikt XVI. boravio je u Zagrebu 4. i 5. lipnja. Propovijedi i dulji nagovori bili su mu na talijanskome, no nekoliko je rečenica papa Benedikt XVI. izgovorio na hrvatskome. Fonološki je sustav njemačkoga i hrvatskog jezika dosta različit pa izgovor hrvatskoga među germanskim i romanskim govornicima slovi kao vrlo težak. Međutim, u slučaju koji se konkretno istražuje u ovomu radu, istodobno poznavanje izgovora njemačkoga i talijanskog jezika stranomu bi govorniku trebalo uvelike pomoći. Prijenos njegovoga njemačkog fonološkog sustava u hr-

¹ To je uobičajen mehanizam u glavama mnogih govornika vlastitoga materinskog jezika. Često slušamo kako netko govori, možda i prije onoga što govori. To pobuđuje određene asocijacije – bilo pozitivne ili negativne – i čovjeka smještamo u neke vlastite sheme i stvaramo sliku o njemu. To ne mora završiti tragično, kao u primjeru izgovora riječi *Šibolet* u *Knjizi o sucima* (Biblija, 2008: 243), ali svakako igra ulogu u međuljudskim odnosima. Trud i potrošeno vrijeme oko što boljega svladavanja izgovora stranih jezika koje učimo nipošto nisu uzaludni.

² Za hrvatske fonološko-fonetičke rasprave oko izgovora slivenika ili afrikata, naglašavanja prednaglasnice, važnosti prozodije i slično koristan može biti njemački primjer: iako su Nijemci narod sklon prihvaćanju pravila i sustava, to ne čine beskompromisno (Gehrmann, 1990: 12). I danas se svi drže klasičnoga njemačkog izgovora, tzv. *Siebsa* koji nije dokinut ni bitno izmijenjen, ali se uzima u obzir pluricentričnost jezika i različite izgovorne inačice (Duden, 1990: 29). Standardni izgovor opisan kao norma slovi kao jedinstveni ideal, ali unatoč tomu postoje različite izgovorne inačice koje za određeno područje imaju ulogu uzora (Gehrmann, 1994: 12). Premda je izgovor njemačkih državljana zastupljeniji od austrijskoga ili švicarskog izgovora, riječ je o prirodnoj posljedici broja stanovnika u SR Njemačkoj i činjenici da time postoji i više televizijskih i radijskih kuća.

vatski jezik bit će tema ove raščlambe, a u ovome će se radu pokušati pokazati da je poznavanje talijanskoga izgovora, talijanskoga fonološkog sustava, uz ostale čimbenike, bitno doprinijelo njegovu prilično uspješnomu svladavanju izgovora hrvatskoga jezika,³ pri čemu ćemo težište staviti na konsonantizam.

1. Metodološki okvir istraživanja

1.1. Građa

Govor se pape Benedikta XVI., koji je građa ovoga rada, može pronaći na mrežnoj adresi <https://www.youtube.com/watch?v=Z-6tWgu6S64>⁴ (u nastavku Zapis 1). Početak je već u zračnoj luci Zagreb, odmah nakon dolaska, kada Papa susreće Predsjednika Republike Hrvatske, visoke dužnosnike i crkvene velikodostojnike pa se nakon Predsjednikova pozdrava u dva navrata obraća prisutnima na hrvatskomu jeziku (u 45-oj i u 52-oj minuti). Uz nju je se služilo snimkama njegova njemačkog govora na adresi <https://www.youtube.com/watch?v=3ySvRTm8XcM>⁵ (u nastavku Zapis 2), talijanskoga na adresi https://www.youtube.com/watch?v=ltlU26_wsbs⁶ – posljednji Angelus pape Benedikta XVI. s Trga svetoga Petra (u nastavku Zapis 3), latinskoga na adresi <https://www.youtube.com/watch?v=h4mNNOhg6NE>⁷ (u nastavku Zapis 4).

1.2. Ispitanik

Premda Benedikt XVI.⁸ od početka osamdesetih godina boravi u Rimu, najprije kao pročelnik Kongregacije za nauk vjere, a onda kao

³ Pri tomu se i na fonetsko-fonološkoj razini dokazuje izreka *Koliko jezika poznaješ, toliko ljudi vrijediš*.

⁴ Mrežna adresa posjećena 20. 7. 2016.

⁵ Mrežna adresa posjećena 25. 7. 2016.

⁶ Mrežna adresa posjećena 25. 7. 2016.

⁷ Mrežna adresa posjećena 3. 8. 2016.

⁸ Joseph Ratzinger, papa Benedikt XVI., u trenutku kada je građa prikupljena bio je dobroga zdravlja, nisu se vidjeli tragovi neke bolesti, umora ili napora koji bi mogli negativno djelovati na njegov izgovor. Na snimci se vidno i slušno ne može primijetiti nikakav poremećaj uloge govornih organa. Stoga su okolnosti njegovoga govorenja izrazito prikladne za raščlambu izgovora hrvatskoga.

Rimski prvosvećenik (sada kao *Papa emeritus* u svojem slobodno izabranom utočištu u samostanu Mater Ecclesiae) (Biography of his Holiness, Pope Benedict XVI, 2005), usprkos razlikama između fonološkoga sustava talijanskoga i njemačkoga, papa Benedikt XVI. čisto govori standardni njemački jezik. Ne može se utvrditi nikakav bitan negativni prijenos talijanskoga fonološkog sustava na njemački koji mu je materinski jezik (barem prema onomu što mogu čuti tzv. impresionistički fonetičari).⁹ Stoga ga se može promatrati kao izvornoga govornika njemačkoga jezika sa svim prepoznatljivim fonetsko-fonološkim i prozodijsko-intonacijskim svojstvima njemačkoga jezika (usp. posljednji javni govor na njemačkome 27. veljače 2013. godine, Zapis 2).

Papini boravci u Hrvatskoj (7. i 8. studenoga 2001. na *Simpoziju o životu i djelu kardinala Franje Šepera*), kao i njegovi susreti s Hrvatima dok je bio nadbiskup Münchena i Freisinga mogli su mu pomoći u izgovoru hrvatskoga jezika (Kardinal Ratzinger u Hrvatskoj 2001. godine).

2. Talijanski - kratak osvrt

Papa Benedikt XVI., neposredno nakon obraćanja na hrvatskome jeziku, svoj je govor nastavio na talijanskome jeziku. I premda talijanski tečno govori bez ikakvih gramatičkih pogriješaka – ne samo dok čita, nego i u slobodnomu govoru – kod izgovora talijanskoga primjećuju se utjecaji njemačkoga izgovora.

Zatvorni mekonepčani *qu* izgovara kao /kv/, a ne kao /kw/ što je u talijanskome uobičajeno, dakle produžujući usne prema vani (Sensini, 2001: 110).

Afrikate /tʃ/ i /ʒ/ izgovara u skladu s talijanskim normativnim izgovorom, a problemi se vide kod izgovora afrikate /λ/.

U talijanskomu standardnom jeziku postoje četiri nepčana slivenika /ts/, /dz/, /tʃ/ i /ʒ/ (Dardano, 2012: 29) koje Benedikt XVI. dobro izgovara.

K tomu postoje i dva nepčanika /λ/ i /ɲ/, a to fonološki sustav izdvaja od ostalih romanskih jezika i približava ga sustavu slavenskih jezika u

⁹ To nije čudno – kada je došao u Rim, kardinal Ratzinger već je bio navršio pedesetu godinu. K tomu, Rim i Vatikan okružje su u kojemu se govori više jezika, tako da je se on u govoru neprekidno služio njemačkim jezikom i pisao na njemačkom jeziku.

kojima su takvi glasovi uobičajeni (Županović, 2012: 320). Dakle, poznavanje talijanskoga jezika jednomu Nijemcu može olakšati izgovor hrvatskoga jezika. Njemački jezik, primjerice, ima samo dva slivenika.

K tomu, na osnovi iznesenoga može se zaključiti da ispitanik nije osoba s neuobičajenom nadarenošću za izgovor stranih jezika, što bi bio razlog njegovoga prilično dobrog izgovora hrvatskoga jezika.

3. Konsonantizam

U prvoj rečenici, navedenoj u (1), mogu se razabrati razlike izgovora između izvornoga govornika hrvatskog i Benedikta XVI. koje su, daka-ko, uvjetovane fonološkom strukturom njemačkoga i hrvatskog jezika, tj. različitim fonemskim i intonacijskim sustavom. One su posljedice prijenosa fonološkoga sustava materinskoga u ini jezik, i to strani.

(1) „Gospodine Predsjedniče Republike Hrvatske, časna braćo u biskupstvu, poštovana gospodo, predstavnici vlasti...“ (počevši od 45,16 minute Zapisa 1).

Zvonačnik r – već u drugoj obličnici *predsjedniče* čuje se, prema hrvatskomu fonološkom sustavu, prihvatljiv izgovor fonema /r/: vrhjezični, treptavi glasnik (Škarić 2009: 67.). U njemačkome je glasnik /r/ moguće izgovoriti na više načina, kao zvučni resični tjesnačnik (uvularni frikativ), njemački *Zäpfchen-R* ili kao zvučni nadzubni treptajnik (alveolarni vibrant), kako se uglavnom izgovara u Bavarskoj, većemu dijelu Austrije i u germanofonoj Švicarskoj, a kao standardni izgovor prihvaćaju se obje inačice (Duden 1990: 54).

Budući da je Joseph Ratzinger rođeni Bavarac, njemu je bliži izgovor glasa /r/ koji je sličan hrvatskomu. Bavarci glas /r/ na početku riječi ili sloga izgovaraju slično kao i u hrvatskome, ali im je taj glas na kraju riječi ili sloga drukčiji, gotovo kao neutralni središnji otvornik, tj. vokal šva (Škarić, 2009: 61). To je tipično za njemački jezik. Kod glasa /r/ na početku riječi ili sloga u njemačkome vrh jezika titra najviše tri puta, a na kraju sloga samo jedanput (Gehrmann, 1994: 220). Ta se malena razlika može osjetiti i u hrvatskome izgovoru Benedikta XVI.

Navedena razlika u izgovoru glasa /r/ u odnosu na položaj u slogu ne postoji u talijanskome jeziku. Stoga se jednaka vrsta prijenosa može zamijetiti kod ispitanikova talijanskoga izgovora. Primjerice, oko 46. minute Zapisa 1 – njegov vrh jezika ne titra dovoljan broj puta u usporedbi s tipičnim talijanskim izgovorom, a razlika se u njegovu izgovoru najviše osjeća kod udvostručenoga glasa /r/ (Dardano, 2012: 30).

3.1. Jednaki glasovi

Izgovor jednoga dijela zatvornika, navedenih u (2), prilično je jasan i dobar.

(2)	zapornici	slivenici	tjesnačnici	nosnici
	dvousnenici			m
	zubnici	c	s, z	n
	zadnjonepčanici	g, k		h

Iako u njemačkome ne postoji regresivna asimilacija po mjestu izgovora pa se, primjerice, zubni nosnik [n] ispred usnenika [p, b, m, f, v] ne izgovara kao [m], nego kao [n], u obrnutome slučaju to nije utjecalo na izgovor hrvatskoga kod Benedikta XVI. (Gehrmann, 1994: 206).

3.2. Vrlo slični glasovi

Kod izgovora glasova navedenih u (3) osjeti se blago aspiriranje, što u hrvatskome jeziku nije uobičajeno. Premda aspiriranje nije toliko izraženo u južnonjemačkim krajevima, svladavanje talijanskoga izgovora, koji također ne poznaje aspiriranje bezvučnih praskavaca, moglo je pridonijeti neutraliziranju te pojave. Međutim, blago aspiriranje, nepoznato i talijanskom fonološkom sustavu, može se osjetiti i kod izgovora talijanskoga jezika (usp. Zapis 3 oko prve minute) ali i kod izgovora latinskoga, primjerice tijekom čitanja teksta odreknuća u Zapisu 4.

(3)	zapornici	tjesnačnici
	dvousnenici	p, b
	zubnousnenici	f
	zadnjonepčanici	t, d

U nagovoru na hrvatskome nije bilo riječi koje su završavale fonemima /b/ ili /d/ tako da se ne može utvrditi je li bilo negativnoga prijenosa njemačkoga napetog izgovora završetka riječi (tzv. onapećivanje), njem. *Auslautverhärtung*, koji se u hrvatskome očituje kao obezvučivanje. Drugim riječima, ne zna se bi li ispitanik ta dva spomenuta fonema izgovorio kao njihove bezvučne parnjake /p/ i /t/.

3.3. Uočljivo različiti glasovi

Kod izgovora prednjonepčanih glasova, čujne su razlike od klasičnoga hrvatskog izgovora.

Zvonačnik v - kako je u njemačkome fonem /v/ šumnik, a ne zvončanik kao hrvatski fonem /v/, ispitanik je najprije zamijenio hrvatski zvončanik /v/ njemačkim šumnikom /v/, a potom ga je zamijenio njegovim parnjakom po napetosti (njem. *Auslautverhärtung*) koji se u hrvatskomu očituje kao parnjak po zvučnosti. Tako je na kraju riječi ili sloga ispitanik završno /v/ izgovarao bliže fonemu /f/, kao primjerice u obličnici *izazovima* (52,45 minuta Zapisa 1).

Zvonačnik λ – nepčanici /λ/ i /ɲ/ ne postoje u njemačkome sustavu, no postoje u talijanskome. Ispitanik dobro izgovara glas /ɲ/, ali s izgovorom glasa /λ/ postoji određen napor, tj. čuje se slijed dvaju glasova umjesto jedan nepčanik. Ista se pojava može čuti i kod talijanskoga izgovora, primjerice kod izgovora obličnice *figli* (48,12 minuta Zapisa 1).

Tjesnačnik ž – nepčani slivenik /ž/ ne postoji u njemačkome jeziku. Taj se fonem relativno često pojavljuje u riječima francuskoga podrijetla (Duden, 1990: 75) i Nijemci ga uče izvorno izgovoriti, ali ga izgovaraju obezvučeno, gotovo kao tjesnačnik /š/. Stoga ni ispitanik taj hrvatski fonem nije posve točno izgovorio, nego djelomično obezvučeno, kao primjerice kod izgovora obličnice *blaženoga* (52,57 minuta Zapisa 1), *žive* (53,05 minuta Zapisa 1) i *život* (53,11 minuta Zapisa 1).

Tjesnačnik š – njemački fonem /ʃ/ blizak je izgovoru fonema koji se u hrvatskome bilježi grafemom š. No, ispitanik je fonem š izgovarao mekše nego što je uobičajeno u hrvatskome, tj. više kao nepčanik nego kao prednepčanik, primjerice u izgovoru obličnice *društvo* (52,49 minuta Zapisa 1) ili *vaš* (53,00 minuta Zapisa 1).

Tjesnačnik h – izgovor zadnjonepčanoga fonema /x/ gotovo je jednak kao u hrvatskome. U standardnome njemačkom jeziku zadnjonepčani glas /h/ izgovara se guturalnije nego u hrvatskom (tzv. *ach-Laut*) i on ne postoji u hrvatskome (Gehrmann, 1994: 69). Premda je njemački jezik prihvatio i kodificirao izgovor u XIX. stoljeću, a djelo Theodora Siebsa (1898) i danas ostaje normativnim priručnikom, vidljivo je da izgovor ipak nije posve ujednačen i da je njemački pluricentričan jezik s različitim izgovornim inačicama. Ispitanik tjesnačnik /h/ ipak ne izgovara toliko oštro (njem. *scharf*) kao u njemačkome (Gehrmann, 1994: 69), a to izgovor toga glasa čini sličnijim hrvatskome.

Slivenici č, ć – njemački jezik ne razlikuje prednepčanik *č* i nepčanik *ć*. Njemački fonem /č/ koji se bilježi grafemom *tsch*, bliži je hrvatskomu prednepčaniku /č/.

Primjećuje se da se Papa trudi praviti razliku između prednjonepčanih glasova *č* i *ć*. U riječi *hodočasnik* (45,31 minuta Zapisa 1) točno izgovara glas /č/. U obličnicama *predsjedniče* (45,18 minuta Zapisa 1) i *časna* (45,21 minuta Zapisa 1) jasno izgovara fonem /č/, iako malo mekše, što je kod riječi *predsjedniče* (45,18 minuta Zapisa 1) djelomično uvjetovano i otvornikom koji slijedi. U obličnici *braćo* (45,20 minuta Zapisa 1) izgovara fonem koji u svakom slučaju nije fonem /č/, no nije posve jednak hrvatskomu standardnom izgovoru.

No, dobro poznavanje talijanskoga fonološkog sustava omogućilo je ispitaniku zamjenu obaju glasova jednim njemačkim: /č/ i jednim talijanskim /ć/ sličnim glasom.

Tjesnačnik s – njemački ima foneme /s/ i /z/, a tako je i u talijanskom jeziku. Međutim, raspodjela tih fonema u njemačkome ne odgovara hrvatskoj raspodjeli. U njemačkome jeziku na početku riječi ne može stajati bezvučni tjesnačnik /s/. Fonem /s/ na početku riječi ispitanik kadšto izgovara kao /z/, kao primjerice u obličnici *sudjelovali* (52,39 minuta Zapisa 1), *sve* (52,44 minuta Zapisa 1) ili *svoj* (53,11 minuta Zapisa 1), što je očit prijenos iz njemačkoga, a u drugim slučajevima opet ispravno kao /s/ primjerice u obličnicama *sad* (52,35 minuta Zapisa 1), *Stepinca* (52,59 minuta Zapisa 1) ili *sveti* (53,14 minuta Zapisa 1).

Ista se pojava može zamijetiti i u ispitanikovu izgovoru talijanskoga: glas /s/ izgovara kao /z/ primjerice u obličnici *salvezza* (46,04 minuta

Zapisa 1) na početku riječi ili iza zatvornika, a trebalo bi ih izgovarati kao *sorda*, dakle kao glas /s/ (Sensini, 2001: 112), a fonem /s/ izgovara ispravno u, primjerice, obličnici *speranza* (46,02 minuta Zapisa 1).

3.4. Zatvornički skup /dsj/, /dst/, /št/ i /šč/

Kod izgovora obličnice *predsjedniče* (45,18 minuta Zapisa 1) nejasno je izgovoren zatvornički skup *dsj*. Premda njemačkomu fonološkom sustavu nisu strani zatvornički skupovi, različita fonotaktička pravila govorniku njemačkoga jezika otežavaju izgovor nekih zatvorničkih skupova neuobičajenih u njemačkome. Govornicima je talijanskoga jezika to uvelike otežano jer ih talijanski ne poznaje, a izgubio ih je tijekom razvoja talijanskoga jezika iz vulgarnoga latinskog (Dardano, 1996: 24).

Pravilno izgovara zatvornički skup *dst*, primjerice kod izgovora obličnice *predstavnici* (45,23 minuta Zapisa 1).

Kod izgovora obličnice *poštovana* (45,24 minuta Zapisa 1) zatvornički skup *št* izgovara šćakavski što može biti i omaška, ali čemu može pridonijeti i opći dojam zbog učestalosti pojedinih segmenata u hrvatskome jer hrvatski govornicima drugih jezika, a posebice germanskih, zvuči umekšano (Škarić, 2009: 21).

Kod obličnice *radošću* (45,28 minuta Zapisa 1) pravilno izgovara zatvornički skup *šč* koji ne postoji u njemačkome jeziku.

Na temelju raščlambe izgovora četiriju spomenutih zatvorničkih skupova dade se zaključiti da, zahvaljujući postojanju mnogih zatvorničkih skupova u svojem materinskom jeziku, ispitanik kao govornik njemačkoga jezika lakše savladava izgovor zatvorničkih skupova, koji postoje samo u hrvatskome, premda dolazi do pogriješnoga izgovora nekih od njih.

No, pogriješnom izgovoru nekih zatvornika i zatvorničkih skupova valjalo bi posvetiti posebnu raščlambu. Na osnovi tako kratkoga govora teško je odrediti jesu li posrijedi omaške ili prijenos fonološkoga sustava drugoga jezika i ta raščlamba ne bi bitno pridonijela cilju ovoga istraživanja te se stoga zaustavljamo kod opisa izgovora tih četiriju zatvorničkih skupova.

Dio govora na talijanskome također nam ne može pomoći pri rješavanju tih dvojbi jer talijanski poznaje puno manje zatvorničkih skupova.

4. Vokalizam

Hrvatski sustav, koji poznaje samo 6 otvorničkih fonema: /a/, /o/, /i/, /e/, /u/ i dvoglas /ie/, bitno se razlikuje od njemačkoga otvorničkog ili vokalskoga sustava koji ima 15 monoftonga, odnosno 15 otvorničkih fonema jer razlikuje zatvoreno i otvoreno /e/ i /ɛ/, /i/ i /ɪ/, /o/ i /ɔ/, /u/ i /ʊ/, /y/ i /ʏ/, /ø/ i /œ/ te /a/, /ə/, /ɐ/. Međutim, kod prosječnoga govornika, ovisno o kraju odakle dolazi, društvenomu statusu ili formalnosti situacije, postoje odstupanja (Duden, 1990: 56).

Nosni otvornici ne postoje ni u hrvatskome, ni u njemačkome jeziku.

Kod izgovora obličnice *republike* – /rep'ublikə/ (45,18 minuta Zapisa 1) *e* na kraju riječi Papa izgovara neutralni otvornik *šva*, što je tipično za njemački standarni jezik, a u hrvatskome je to mukli, neodređeni, nefonemski otvornik.

Isto se tako primjećuje mukli izgovor fonema /u/ kod izgovora obličnice *biskupstvu* (45,21 minuta Zapisa 1).

U izgovoru se obličnice *petra* – /'pe:tra/ (45,40 minuta Zapisa 1) pojavljuje otvornik koji nije tipičan za hrvatski jezik, a čest je u njemačkom standarnom jeziku: dugo zatvoreno *e*.

Kod ostalih otvornika osjeti se malo veća zaobljenost nego što je uobičajeno u hrvatskome jeziku.

Pogrješka kod obličnice *sestre*, koja je izgovorena kao /zostre/ (45,26 minuta Zapisa 1) zajedno sa zamjenom fonema /e/ fonemom /o/ pojavljuje se i zamjena fonema /z/ fonemom /s/, što je objašnjeno u prethodnom poglavlju i može se smatrati propustom jer sva tri jezika razlikuju prednji od stražnjega srednjeg otvornika.

Kod izgovora otvornika talijanskoga jezika, koji su sličniji hrvatskome sustavu, premda klasični talijanski izgovor razlikuje 7 otvornika (Serianni, 2010: 14), u većini se talijanskih pokrajina danas više ne razlikuje otvoreno /ɛ/ i zatvoreno /e/ i otvoreno /ɔ/ i zatvoreno /o/ pa je sustav tim bliži hrvatskome, a udaljeniji od njemačkoga koji razlikuje zatvore-

no i otvoreno /e/ i /ɛ/, /i/ i /ɪ/, /o/ i /ɔ/, /u/ i /ʊ/, /y/ i /ʏ/, /ø/ i /œ/, uz /ə/, /ɐ/ koje u fonemskom sastavu nemaju hrvatski, a ni talijanski jezik.

U svakome slučaju, lakši je prijelaz sa sustava od 15 otvornika na 6, nego obrnuto. Dugogodišnje govorenje talijanskoga jezika moglo je pridonijeti ispitanikovu jasnijemu izgovaranju manjega broja otvornika nego u njemačkome, bez većega negativnog prijenosa, ali to ostaje na razini pretpostavke.

Našu smo raščlambu temeljili poglavito na usporedbi konsonantizma triju jezika, njemačkoga, talijanskog i hrvatskog i stoga smo se ograničili samo na okvirni opis vokalizma.

Zaključak

Već prema fonološkoj raščlambi konsonantizma i vokalizma u govoru na hrvatskome i talijanskom jeziku održanome u Zračnoj luci, može se pretpostaviti da je ispitanik Benedikt XVI. izvorni govornik njemačkoga jezika. Prema posebnom izgovoru nekih fonema i drugim osobitostima izgovora, može se prepoznati da dolazi iz južnih krajeva koji su standardizaciju izgovora prihvatili na svoj način jer je riječ o jeziku koji je pluricentričan.

Osim toga, iz biografije znamo da govori druge strane jezike, ali se ne može zaključiti da vlada ijednim slavenskim jezikom, što bi mu bitno olakšalo izgovor hrvatskoga. Samo je tijekom boravka u Hrvatskoj bio u nekakvom doticaju s hrvatskim jezikom.

Na osnovi svega spomenutog, može se zaključiti da je govornicima njemačkoga, ali i drugih srodnih germanskih jezika, poznavanje talijanskoga izgovora od velike koristi za svladavanje hrvatskoga izgovora i držimo da izgovor Benedikta XVI.¹⁰ ne bi bio u toj mjeri prihvatljiv da on nije ujedno i dobar govornik talijanskoga jezika. S velikom se vje-

¹⁰ I dok među govornicima hrvatskoga jezika danas vladaju velike podjele oko tzv. klasičnoga, prihvatljivog i prihvaćenog izgovora, oni, koji su podučavali ispitanika kako izgovoriti nekoliko rečenica hrvatskoga jezika, očito su inzistirali na klasičnom izgovoru tako da je osamdesetogodišnji Bavarac koji desetljećima živi u Italiji čak naglašavao prednaglasnicu (proklitiku): *među vas* i trudio se praviti razliku između slivenika *č* i *ć*, zamjenjujući ih jednim od dvaju parcijalnih njemačkih/talijanskih korelata.

rojatnošću može pretpostaviti da mu je upravo talijanski pripomogao kod izgovora slivenika i nepčanika koji su nepoznati njegovom materinskom njemačkom jeziku, a postoje u talijanskome, a nepčani slivenik /ž/ koji ne postoji ni u njemačkom, ali ni u talijanskom fonetskom sustavu (postoji samo u stranim riječima) nije izgovoren sukladno normi, nego dosta obezvučeno. Usprkos zamjetnim pogriješkama kod izgovora nekih zatvorničkih skupova, materinski mu je njemački jezik zacijelo uvelike olakšao izgovor zatvorničkih skupova koji su teški za izgovor osobito govornicima talijanskoga, ali i drugih romanskih jezika.

Literatura

Biblija: Sveto pismo staroga i novoga zavjeta (2008), Hrvatsko biblijsko društvo, Vrhbosanska nadbiskupija, Verbum, Zagreb – Sarajevo - Split

Biography of his Holiness, Pope Benedict XVI, (2005), http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/biography/documents/hf_ben-xvi_bio_20050419_short-biography.html, (22. 8. 2016.)

DARDANO, MAURIZIO - TRIFONE, PIETRO (1996), *La lingua italiana*, Nicola Zanichelli, Bologna

DARDANO, MAURIZIO (2012), *Nuovo Manualetto di linguistica italiana*, Zanichelli, Bologna

Duden Aussprachewörterbuch (1990), Dudenverlag, Mannheim – Leipzig – Wien - Zürich

GEHRMANN, SIEGFRIED (1994), *Deutsche Phonetik in Theorie und Praxis*, Školska knjiga, Zagreb.

„Kardinal Ratzinger u Hrvatskoj 2001. godine“, *Glas koncila*, http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=158&Itemid=164, (22. 8. 2016.)

SENSINI, MARCELLO (2001), *Gli strumenti linguistici: per una didattica modulare della lingua italiana*, Arnoldo Mondadori Scuola, Milano

SERIANNI, LUCA (2010), *Grammatica italiana*, De Agostini Scuola SpA, Novara

ŠKARIĆ, IVO (2009), *Hrvatski izgovor*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
ŽUPANOVIĆ, NADA (2012), „Opis fonoloških odstupanja hrvatskih govornika pri usmenome izražavanju na talijanskome jeziku prema Jernejevu modelu kontrastivne fonološke analize“, *Zbornik međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja*, FF press, Zagreb, str. 315 – 325.

PHONOLOGICAL OVERVIEW OF CROATIAN ADDRESSES BY POPE BENEDICT XVI

Abstract

Although many people manage to hide their origin when writing – using strictly standard language – that is almost impossible in phonology. Very important conclusions about a human being can be often made on the basis of pronunciation. Those conclusions refer to the age, mother tongue, attitude towards the language he uses – either mother or foreign – places he has visited as well as languages he speaks. Phonology is often unexplored treasury and it leaves visible traces for decades even after disappearance of an area material heritage. After the Pope from Poland, who always held all his addresses and sermons in Croatian when visiting Croatian areas, we did not expect his successor, German – although only in a couple of addresses – such a nice pronunciation of our Croatian language, which should be very hard and strange to him. That brings us to presumption that he was in contact with Croats and that he visited Croatian areas. That and the fact that he has a positive attitude to Croatian language can be seen in his biography. Analysis of his addresses in Croatian, pronunciation of some Italian phonemes and comparison with German pronunciation, brought us to the conclusion that pluricentricity of German language and its pronunciation are a good role model to Croatian language speakers who struggle with classical, acceptable and accepted pronunciation and that besides having a gift for languages, sound knowledge of Italian is a great help in mastering Croatian pronunciation for speakers of other Roman languages and especially English, German and other Germanic languages.

Key words: *phonology, transphonemization, normative pronunciation, pluricentricity, suprasegmental features.*

UDK 800.1

821.163.42.09-2 KAŠTELAN, L.

PREGLEDNI ČLANAK

BLAGICA BEVANDA*

DJELOVANJE JEZIKOM: GOVORNI ČINI U DRAMAMA LADE KAŠTELAN

Sažetak

Djelovati jezikom, u ovom smislu, znači činiti promjene u stvarnosti koristeći jezik kao raspoloživo sredstvo. Ideja djelovanja riječima J. L. Austina plod je oxfordske filozofske škole – filozofije običnoga jezika. Svakodnevnan i donekle prirodan govor, lako uočljiv u kazališnim tekstovima, poslužio je kao izvor tomu pristupu proučavanja jezika. Govorni čini, prema Searlu, kada se odvijaju na sceni, vrijede samo u kontekstu kazališne izvedbe, ali se u tomu slučaju scenski govor uzima kao prototip stvarnosti. Ostavlja se prostor upotrebi teorije u stvarnim govornim situacijama. Rad je prikaz primjene Teorije govornih čina (theory of speech acts) na drame Lade Kaštelan. Teorija govornih čina ima polazište u učenju J. L. Austina. Njegovo učenje nastavlja John R. Searle koji je uočio slabosti spomenute teorije i usavršio je dodavši joj pozamašan doprinos. Searlova taksonomija podrazumijeva asertive (tvrdnje), direktive, komisive, ekspresive i deklaracije (deklarative) kao poseban razred pa je tako strukturirana i analiza drama. Govorni čin ne mora sadržavati performativne glagole, pa postoje i neizravni govorni čini koji svoje pripadanje činu duguju semantici, odnosno dubinskoj strukturi rečenice.

Ključne riječi: govorni čini, Lada Kaštelan, jezik, djelovanje, ilokucija, dijalog, značenje

---

* Široki Brijeg

Uvod

Teorija govornih čina razvila je se u okviru oxfordske filozofske škole običnoga jezika koja je djelovala 40-ih i 50-ih godina prošloga stoljeća. Uz predstavnike teorije o kojoj je ovdje riječ, Johna Langshawa Austina i Johna Rogersa Searla, toga filozofskog usmjerenja pripadnici su Gilbert Ryle, Peter Frederick Strawson, Herbert Paul Grice i drugi. Njihovo se učenje nastavlja na drugu fazu učenja Ludwiga Wittgensteina koja se bazira na jezik ovakav kakav je, a ne na idealnu tvorevinu koja bi predstavljala mogući jezik. Utjecaj je Wittgensteinovoga viđenja jezika kao djelatnosti svoj vrhunac dosegao u Oxfordskoj filozofskoj školi običnoga jezika, a posebno u Teoriji govornih čina. Dakle, njihovo je polazište baviti se nesavršenim jezikom, a svaki od njih to čini na svoj način. Ponajprije, jezik treba razumjeti i opisati, a zatim otkloniti iz njega sve nejasnoće, odnosno pročistiti ga. U teorijskom će se dijelu prikazati dva pogleda na Teoriju govornih čina, Johna Langshawa Austina i Johna Rogersa Searla. Primjeni je teorije polazište Searlova Teorija govornih čina i taksonomija. On dijeli govorne čine na: izričajne, iskazne i ilokucijske. Bazirat će se na ilokucijskim govornim činima jer su u njima sadržani ostali (izričajni i iskazni), što će se prepoznati i u strukturi rada. Za svaki će se od ilokucijskih govornih čina navesti primjeri iz drama, s naglaskom na različitost čina istoga razreda. Ne postoje jasne granice među činima, svi se razredi međusobno isprepliću: asertiv može nositi dimenziju direktivnosti, ekspresiv može bit iskren ili ne, što uvodi istinu među djelovanje, komisiv može podrazumijevati ili ne podrazumijevati namjeru, samo se deklaracije izdvajaju kao poseban razred. Njihova je specifičnost što djeluju odmah – u trenutku izgovaranja. Često se nesvjesno prihvaća široka upotreba jezika, zaboravljajući da se jezikom lako djeluje. Sugovornik/ica ne mora ni primijetiti da je postupio/la onako kako je govornik/ica nenametljivo zatražio/la. Primjer su toga neizravni govorni čini i njihove posljedice.

1. Teorijski okvir

J. L. Austin polazi od performativne dimenzije jezika, ideje do koje dolazi proučavajući pragmatiku Williama Jamesa. Polazišna je točka da se jezikom (riječima), osim opisivanja svijeta može i djelovati, odnosno činiti stvari. Uvodi razlikovanje između *konstativa* – iskaza kojima se opisuje stvarnost i koji imaju istinosnu vrijednost i *performativa* – iskaza, čina, kojima se nešto čini u stvarnosti (*naziv dolazi od glagola „perform“ što znači izvoditi* (Austin, 2014: 5)). Polaznu teoriju proširuje nudeći podjelu na *lokuciju*, *ilokuciju* i *perlokuciju*. Lokucija odgovara konstativima jer je *neutralna* (Kujundžić, 1990: 539) kao sadržaj koji se izgovara, a ne procjenjuje. Pod ilokucijom se podrazumijeva govorom izvoditi određeni čin. Svaki takav čin u sebi sadrži ilokucijsku snagu (*illocutionary force*) pa se prema njoj razlikuje molba, obećanje, zahtjev, isprika, zahvala i sl. Zbog toga se nerijetko i govorni čini nazivaju *ilokucijski čini* (akti). Perlokucija bi značila proizvođenje nekoga učinka s naglaskom na posljedice (Austin, 2014: 73). Austin dalje razlikuje pet vrlo općenitih razreda za koje tvrdi da svaki od njih nije najbolje rješenje, a ovdje će se otvoriti prostor za kritiku i nadgradnju teorije Johna Rogersa Searla.

Za razliku od Austina, koji je se bazirao na površinsku strukturu iskaza, John R. Searle bavi se govornim činom više semantički, odnosno dubinskom strukturom iskaza. Svoj članak *What is a speech act?*, ali i predavanja *The Philosophy of Language* Searle počinje čuđenjem: čovjek miče usne i jezik proizvodeći buku. Ta buka čini određene promjene u svijetu i ponašanju (ljudskom, ali i životinjskom) (Searle, 1971: 39). *Govoriti nekim jezikom znači izvršavati činove*. Čin, da bi bio govorni, mora imati sadržaj koji se njime izražava pa, prema sadržaju, Searle govorne čine dijeli na: izričajne (glasovi, riječi, rečenice), iskazne (referencija, predikacija) i ilokucijske (asertivi, direktivi, komisivi, ekspresivi, deklaracije (deklarativi) (Serl, 1991: 79).

Potrebno je svaki razred kratko predstaviti jer će se nerijetko ispreplesti u analizi. Asertivi (tvrdnje) su najblaži oblik činjenja riječima, tu pripadaju ponajprije tvrdnje i činjenice. Direktivi su najagresivnija vrsta,

najjasnije prikazuju odnos govornika/ice i sugovornika/ice i često su pokušaji utjecanja na sugovornika/icu ili čak obično izazivanje neke reakcije. Komisivi se tiču preuzimanja neke obveze ili budućih planova pa samim time nose i odgovornost onoga tko ih izriče, reprezentativan je primjer obećanje. Ekspresivi su izražavanje emocija poput suosjećanja ili žaljenja. Deklaracije su poseban razred, najsnažniji, a njihovim izricanjem, ako su uspješno izvedene, trenutno se događa promjena. Da bi se pristupilo detaljnijoj analizi, potrebno je razjasniti pojam neizravnoga čina. Nazvati nešto neizravnim znači umanjiti mu doslovnost i izreći nešto na složeniji način od onoga što se pod tim misli. Neizravni čini jasno pokazuju da se u razgovoru najčešće podrazumijeva ono što se misli, a izgovara samo mali dio koji sugovornik/ica bez dubinskoga razmišljanja usvaja, te time svjedoči o postojanju naučenih konvencija, njihovom utjecaju na svakodnevne razgovore i otklanjanju dvosmislenosti.

2. Analiza drama

Dramski opus Lade Kaštelan (1961.) sastoji se od dvanaest drama koje su objavljene u razdoblju od 1993. do 2015. godine. Podijeljene su u četiri knjige: *Pred vratima Hada – dramske preradbe Euripida (Alektida, Feničanke, Helena, Trilogija o Agamemnonu (Prevara, Pobjeda, Povratak))*; *Četiri drame (A tek se vjenčali, Adagio, Posljednja karika, Giga i njezini)*, *Prije sna* i *Dva i dvadeset*. Raznovrsna je tematika prikladan materijal za analizu. Didaskalije su u dramama minimalne, što usmjerava veću pozornost na govor. Iz spomenutih su drama izdvojeni dijelovi koji su podijeljeni prema vrsti čina u pet razreda. Likovi su podijeljeni na govornika/icu i sugovornika/icu (za razliku od Searla koji nudi govornika/icu i slušatelja/icu) jer se smatra da je osoba koja započinje komunikaciju u laganoj prednosti izborom teme razgovora. Svi su čini obilježeni kosim slovima neovisno o tekstu koji se prenosi i numerirani početnim slovom razreda. Didaskalije će se naći (kurzivom) u zagradama. One su važne jer se u njima često donosi izvršenje čina, pa su time i one radnje, ali ne komunikacijske (govorni čini).

2.1. Asertivi (tvrdnje)

Da bi izbjegao jednostavnu, ali nepreciznu, podjelu na konstative i performative, Searle uvodi asertive (tvrdnje) kao najniži oblik ilokucijskoga govornog čina. Oni opisuju stanje stvari, iskazuju interes govornika/ice i uvjerenja. Mogu biti istiniti i neistiniti. Primjeri su tvrdnja, pohvala, žalba, zaključak, dedukcija i predviđanje. Iskazuju se formulom: $\vdash \neg B(p)$, u kojoj je $\vdash$ Fregeov simbol istinosne vrijednosti, $\neg$ smjer kretanja, u ovom slučaju riječi-prema-svijetu (*words-to-world*), B (*belief*) uvjerenje, p pretpostavka, odnosno sadržaj iskaza (*proposition*) (Searle, 1999: 12 – 13). Da se njima nešto i čini, a ne samo opisuje, pokazat će analiza:

[A₁] SIMONA: Šalim se, glupo, kažem samo da petkom obično imamo psihoanalitički grupni proces. Ne teoriju. Ne vježbe. Nego grupni proces. Konstatacija. Nije kritika (Kaštelan, 2015: 17).

U prvom je od čina, koji se ovdje mogu raspoznati, nositelj čina u glagolu kazati. Prezentom se izriče da osoba „kaže“, odnosno tvrdi neku činjenicu u trenutku dok to izgovara. Samim time ona obavlja čin tvrdjenja, najslabiji među činima. Na taj se čin nastavljaju ostali koji svoje pripadanje činu duguju cjelovitosti konteksta koji je ovdje prikazan. Iskaz „Ne teoriju.“ u svom bi proširenom obliku glasio „Ne tvrdim da imamo teoriju.“ Isto se može primijeniti i na „Ne vježbe.“ Searle razlikuje dvije vrste negacija iskaza, negaciju glagola koji je nositelj ilokucijske snage i negaciju propozicije (Searle, 1991: 81 – 83). Da bi se čin mogao smatrati ilokucijskim govornim činom, negaciju je potrebno pomjeriti na propoziciju pa se u proširenom obliku dobije: „Tvrdim da nemamo teoriju.“, odnosno: „Tvrdim da nemamo vježbe“. U takvom se obliku ti iskazi mogu smatrati asertivima. Na sličan se način „Nego grupni proces.“ proširuje na „Kažem ti (tvrdim), imamo grupni proces.“ pa, osim što ima oblik tvrdnje, obavlja i čin potvrđivanja. Pretposljednji se iskaz proširuje na „Ovo je konstatacija.“ i to mu daje oblik činjenice, a zadnji se razlaže kao i navedena dva koji u sebi imaju negaciju. Govori li se o negaciji unutar ilokucijskoga govornog čina, ona ne mora nužno poni-

štiti djelovanje čina. Ako se negacija ne odnosi na glagol koji je nositelj djelovanja, ona može sasvim slobodno postojati u tom činu.

Sljedeći primjer prikazuje potvrđivanje:

[A₂] PRVA TRUDNICA: Ma... dođu mi tako u snu u kuću svi oni... svi oni...

DRUGA TRUDNICA: Svi oni?

PRVA TRUDNICA: Ma oni, znaš.

DRUGA TRUDNICA: Koji oni?

PRVA TRUDNICA: Svi oni... ma znaš koji... oni mrtvi...

DRUGA TRUDNICA: Mrtvi?

PRVA TRUDNICA: E. (Kaštelan, 2007: 8-9).

Taj je ulomak dijaloga primjer da se govorni čin ne mora nužno sastojati od jedne cjelovite rečenice. Ilokucijski govorni čin, u ovom slučaju asertiv, može biti jedna riječ ili čak slovo ako je izrečeno pravilnom intonacijom. Značenje iskaza „E.“ potvrđan je odgovor, pa bi ga se slobodno moglo zamijeniti s „Da.“, a da snaga čina i cijela situacija ne prime novo značenje. Oblik potvrđivanja „E.“ ovdje je samo dijalektalan pokazatelj sredine iz koje govornica dolazi. Uočljivo je da asertiv rijetko dolazi samostalno, obično je dio situacije koja podrazumijeva i neki drugi čin. Asertivnim se iskazom može djelovati u više smjerova: zaključivanje, iznošenje mišljenja, prigovaranje, argumentiranje, iskazivanje (ili pobijanje) činjenica – istovremeno.

2.2. Direktivi

Jedan su od najagresivnijih razreda ilokucijskih govornih čina, ne računajući deklaracije koje su posebna vrsta, direktivi. To su pokušaji proizvođenja učinka, govornik/ica „traži“ buduću radnju od slušatelja/ice. Primjeri su poziv, sugeriranje, inzistiranje, zahtjev, savjet, dopuštenje i navođenje na odgovore. Pitanja su podrazred direktiva jer su zahtjevi za odgovorom. Opća je formula direktiva: ! *W* (*H* does *A*), u kojoj je *W* (*want, wish*) želja, smjer kretanja svijet-prema-riječima (*world-to-wor-*

ds), *H* (*hearer*) slušatelj/ica, i *A* (*action*) radnja (Searle, 1999: 12 – 13). U proučavanim su dramama direktivi najbrojniji zbog više mogućnosti izricanja zahtjeva. Searle navodi da je pristojnost najistaknutija motivacija za neizravnost u zahtjevima (Searle, 1999: 49).¹ Da su najraznolikiji i da je pod površinom najviše slojeva, potvrdit će analiza, a primjeri će pokušati ilustrirati njihovu različitost.

[D₁] LIDIJA: Ti šuti. (Kaštelan, 1997: 12).

MUŽ: Ne mogu te slušati. (Kaštelan, 2007: 48).

Uobičajen pokušaj ušutkavanja sugovornika čest je primjer direktiva. Govornica upućuje zahtjev sugovorniku da prestane pričati. Ako je sugovornik poslušao govorničin zahtjev, ilokucijski se govorni čin smatra provedenim, odnosno uspješnim. Odbije li sugovornik poslušati zahtjev, tada je još uvijek snaga govornoga čina neupitna, ali sami čin nije izveden, nego je ostao na pokušaju. U tomu se slučaju radi o izravnom zahtjevu, a nešto neizravniji zahtjev izgleda ovako:

[D₂] BRANKO: Pa sad... Imate li možda nešto za piće? Mislim, nešto oštro...

ANA: Imam jedan viski u torbi. Da ga otvorimo?

BRANKO: Ne bi bilo loše...

(...)

Ana i Branko piju viski. (Kaštelan, 1997: 26 - 27).

Taj direktiv može pokazati koliko se toga u govoru podrazumijeva. Govornik postavlja pitanje, a sugovornica ne odgovara, nego izvršava neku radnju. Taj je scenarij toliko uobičajen da se čini pomalo neobično i analizirati ga. Kada bi sugovornica shvatila doslovno to pitanje, ona bi dala potvrđan ili negativan odgovor na postavljeno, ne bi dopustila da je pitanje ometa u onomu što radi, nego bi to shvatila kao pokušaj ili nastavak razgovora. Nitko, tko razumije jezičnu upotrebu, neće navede-

¹ Politeness is the most prominent motivation for indirectness in requests, and certain forms naturally tend to become the conventionally polite ways of making indirect requests.

no shvatiti kao održavanje komunikacije što vodi Griceovom shvaćanju značenja kao prenošenja namjere – govornik/ica izriče iskaz, slušatelj/ica prepoznaje njegovu namjeru i samim time detektira značenje (Lycan, 2011: 114). U tomu slučaju, namjera je govornika da slušateljica prepozna želju za nekim pićem/druženjem. U didaskaliji se može primijetiti da slušateljica to prepoznaje. Dva su pitanja proizvela učinak kakav možda ne bi proizveo izravan zahtjev koji bi mogao sadržavati i dozu drskosti, a samim time i odbojnost sugovornici.

U dramama su česti primjeri agresivnih direktiva, a najviše u drami *Dva i dvadeset* koja se gotovo u cijelosti bavi konfliktom, pa se navodi primjer:

[D₃]SIMONA: Idi, nosi se odavde, pusti me na miru, pusti me napokon više na miru!!!

BOJAN: Simona, smiri se, nemoj, što ti je, pa neću/

SIMONA: Idi u vražju mater!!! Odlazi!

Dogurala ga je do vrata.

Bojan se otrgne, zgrabi svoje cigarete, i naglo izade. (...) (Kaštelan, 2015: 98).

Ponekad ni agresivnost u izricanju govornoga čina nije dovoljna da bi radnja, prema zahtjevu govornika/ice, bila ispunjena. Govornica ovdje odustaje i u naletu razdražljivosti odbija vjerovati da riječima može nešto izvršiti te odlučuje djelovati fizički. Usklađenost riječi i fizičkoga pokreta ispunjava prvotni zahtjev. Sugovornikova prva reakcija, pokušaj smirivanja situacije, također je ilokucijski govorni čin koji je ostao samo na pokušaju. Govornica nije odustala od svoje namjere. Reaktivan čin, također direktiv, potaknuo ju je na upotrebu fizičke sile. Tri čina stoje u nizu i čine dijalog, koji se sastoji samo od ilokucijskih čina, što je polazište teoriji *Gramatike dijaloga*.² Ne može se govoriti o uspješnom ilokucijskom govornom činu budući da uspješnost ne temelji samo na riječima.

² Vidi: Bilić Meštrić, 2013: 215 – 233.

Od ostalih direktiva, koji se mogu pronaći u dramama, zanimljiv je primjer pozdrava na kraju telefonskoga razgovora koji je prepoznatljiv i u svakodnevnim situacijama:

[D₄] *Tišina opet, nasreću, Starijoj ženi zvoni mobitel.*

STARIJA ŽENA: Ne, doma sam, mogu razgovarati... ma ovaj čas sam došla... (...) ... Dobro, dobro... Gle, znam da me zoveš s posla, ali isto je glupo da praviš prekooceanske račune... Dobro, dobro, ništa nisam rekla... čujemo se... pusa... *Starija žena sklopi svoj mobitel, nije joj baš drago što su svi slušali kako laže u telefon* (Kaštelan, 2007: 19).

To je jedan od rijetkih čina (u dramama), kojim se pokušava djelovati, iako sugovornici ne borave u istoj prostoriji. Na kraju razgovora – izgovaranjem se obznanjuje da je razgovor završio. Pozdrav je primjer ustaljene upotrebe riječi koje su svoje značenje izgubile i njihova je funkcija postala pozdravljanje. Kada govornica izriče „čujemo se“, ona ne mora stvarno misliti pod tim da će uskoro kontaktirati sugovornika, a vrijedi i obrnuto. Taj je oblik poprimio značenje izraza „pozdrav“ ili „pozdravljam te“. Može izreći namjeru kontaktiranja, ali se ona ne podrazumijeva.

U ostalim direktivama u dramama mogu se primijetiti pitanja kao savjet ili provokacija reakcije (i/ili odgovora), ublažavanje sugestija (često rezultira dodatnim objašnjenjima), izgovaranje čina s ciljem vrijeđanja (uspješnost je teško procijeniti jer sugovornik/ica ne mora pokazati reakciju), a ponekad i sličnost s asertivima. Ako je riječ o ironičnom komentaru, u situaciji koja je za govornika/icu šokantna, funkcija je čina prebacivanje pozornosti na govornika/icu. Izravnost i povišen ton zabrane svu bi pažnju usmjerili na situaciju pa bi govornik/ica bio/la zanemaren/a.

Važnost konteksta pri izvršavanju ilokucijskih govornih čina vidljiva je u primjeru:

[D₅] DRUGI PRIJATELJ: Onda ćemo po još jedno, na moj račun. Za vašu petu vilu!

Konobar donese još jedno piće, nazdravljaju. Uđe ljubavnica, Drugi prijatelj se digne (Kaštelan, 2007: 38).

U didaskaliji se jasno vidi izvršenje govornoga čina. Ovdje je izrečen kôd kojega razumiju samo poznavatelji jednoga jezika. Ako bi stranac/kinja učio/la hrvatski ili bilo koji srodan jezik, a ne bi učio o kulturi naroda, teško da bi shvatio/la što je se iskazom htjelo reći. Značenju pridonosi okruženje u kojemu je čin izrečen jer mu ono omogućuje sporazumijevanje i bez ključnih riječi za to. U iskazu je izostavljena riječ „piće“, a značenje fraze „na moj račun“ nije jasno ako sugovornik/ica nije dovoljno upućen/a u jezičnu uporabu i običaj proslavljanja nazdravljanjem. U istom okruženju, u birtiji, pronađen je najjači direktiv u dramama – prijetnja (riječima i pištoljem) konobaru da ugasi glazbu. Provedenost čina, odnosno namjere govornika, zaštitila je ljudski život i dokazala dominaciju, izazivanje straha, a na kraju i manipulaciju sugovornika (konobara) koji šuteći izvršava zahtjev.

2.3. Komisivi

Ilokucijski su govorni čini čiji odnos ovisi samo o govorniku/ici, ali preko sugovornika/ice poput svjedoka/inje kojih se radnja dotiče samo mirnim čekanjem, komisivi. Obvezujući govornika/icu na buduću radnju, oni su kao zahtjevi upućeni sebi. Naglasak je na izricanju namjere govornika/ice. Tipičan su primjer te kategorije obećanja i preuzimanja obveza. Formula je: *CI (S does A)*, u kojoj *C* označava komisiv, smjer kretanja svijet-prema-riječima (*world-to-words*), *I (intention)* namjeru, *S (speaker)* govornika/icu i *A (action)* radnju. Tipičan je primjer komisiva obećanje (Searle, 1999: 14 – 15). Obećanje u proučavanim dramama nije pronađeno u očekivanom obliku (glagol obećati u prvom licu uz dodatak objekta). To je samo potvrda da se pod obećanjem smatra puno šire od same doslovne upotrebe riječi „obećavam“ u prikladnom trenutku. Mogu se pronaći napominjanja obećanja koja, u drami, nisu eksplicitno izrečena:

ANA: [...]

Pričajte mi što ste sanjali.

BRANKO: Sanjao?

ANA: *Obećali ste* (Kaštelan, 1997: 27).

Napomena o obećanju odnosi se na dio kada Ana Branka neposredno nakon buđenja pita hoće li joj ispričati san, a on nesigurno odgovara: „Ma hoću... Iako kad bolje razmislim, uopće i nije smiješno. Zapravo, možda vam i ne bih smio pričati.“ (Kaštelan, 1997: 26). Nije riječ o doslovnom izgovaranju obećanja, takva vrsta „držanja za riječ“ prisutnija je kod djece da bi im se pojasnila sama snaga riječi. Ono što se može uzeti kao obećanje ili davanje riječi, ali i drugi oblici komisiva pronađenih u drama, analizirat će se na primjerima.

[K₁] HELENA: [...] *Ja ću šutjeti*.

TEUKAR: Bog ti platio.

[...]

Ostaj sa srećom, ženo. (Kaštelan, 1993: 83).

Slično obećanju, davanje riječi, događa se u izdvojenom primjeru, koji nema performativni glagol, ali ima značenje obećanja. Riječi su izgovorene i u slučaju nepoštivanja najavljenoga, uvijek se na te riječi može pozvati pa je se stvorilo jamčenje postupka. Komisiv se lako može zamisliti kao odgovor na čin D₁, iako se na takav direktiv obično odgovara postupkom, pa bi davanje riječi sugovornice, komisivom, bilo neobično. Izgovorene se riječi tiču samo sugovornice i, ponajprije su, davanje riječi samoj sebi pa se može postaviti pitanje zašto je potrebno osobne odluke izricati naglas. Svaka izgovorena riječ ima težinu i ostavlja posljedice, samim time i donesena odluka izgovorena pred svjedokom/injom ima različit utjecaj na onoga tko ju izriče jer se pred sugovornikom/icom želi ostaviti dojam snažne osobe koja se drži svojih odluka.

O obećanjima u širem smislu ne može se govoriti, a da se ne spomene negacija (propozicije i čina). Negacija (performativnoga) glagola ne

mora poništiti cijeli čin. Da se ne bi kršilo pravilo u kojem se govorni čin ne može izraziti negacijom, potrebno je „neću dopustiti“ i „ne dopuštam“ zamijeniti sa „zabranjujem“. Smisao nije promijenjen, ilokucijski je govorni čin očuvan, a performativnost glagola nije dovedena u pitanje. Pored ovako izravnih obećanja, ponekad komisivi znaju poslužiti i za izražavanje planova ili krnja obećanja („Ako treba, pomoći ću ti i ja.“), ali i prijetnji.

Osim navedenoga, u dramama se mogu pronaći i zakletve koje pripadaju ovoj vrsti ilokucijskih čina:

[K₂] AHILEJ: [...]

Zaklinjem ti se,

Agamemnon neće staviti ruku

na tvoju kćer,

neće je ni dotaknuti.[...] (Kaštelan, 1993: 143).

Pozivanje na povjerenje dobiva jačinu kada se upotrijebi zakletva. U jeziku je ostalo zapamćeno da se zaklinjanja upotrebljavaju samo u posebnim prigodama, da bi se dokazala istinitost tvrdnje. Oduvijek je se vjerovalo u moći više sile pa su se kletve pažljivo koristile. Izricanjem zakletve obično je se jamčila istina pa se tako svako zazivanje može smatrati ilokucijskim govornim činom. Zakleti se može svojom riječju, predmetom (*mačem*), osobom (*ocem*) ili osobama ili pak nečim višim od čovjeka, što se već smatra svetim (*bogom*). U proučavanim dramama pronađeni su primjeri svega navedenog. U svakom se slučaju ne može izbjeći propitivanje istine jer je povjerenje sugovornika/ice osnovni motiv korištenja zaklinjanja. Pitanje istine povlači pitanje asertiva (koji mogu imati dimenziju direktivnosti), pa se može zaključiti da u pet razreda ilokucijskih čina nema jasne granice nego se po potrebi isprepliću i posuđuju unutarnje strukture.

2.4. Ekspresivi

Svaki je ilokucijski govorni čin pokazatelj odnosa između dviju ili više osoba što rezultira posljedicama u ponašanju pa se samim time odražava na razvoj odnosa. Ljude karakterizira potreba da izriču svoje psihološko stanje. To dovoljno govori o važnosti ekspresiva. Riječ je o zahvalama, čestitkama, isprikama, suosjećanju, žaljenju i dobrodošlici. Lako ih je prepoznati jer je njihova ilokucijska snaga obično sadržana u glagolu koji se nalazi u iskazu. Mogu se označiti formulom: $E\bar{A}$ (P) (S/H + property), u kojoj E označava ekspresiv, prazan skup $\bar{A}$ da su bez smjera kretanja, *property* je svojstvo koje se odnosi ili na govornika/icu S (*speaker*) ili na slušatelja/icu H (*hearer*) (Searle, 1999: 15 – 16). Za izricanje je bitan i način izricanja (izvedba) i sadržaj. Naglasak je na različitosti, a svaki je ekspresiv, barem u teoriji, izražavanje osjećaja.

[E₁] (*Vlak se zaustavi na zagrebačkom kolodvoru.*)

ANA: Stigli smo. Možete sami?

BRANKO: *Hvala vam, hvala vam za sve...*

(*Ana i Branko izađu.*) (Kaštelan, 1997: 32).

U navedenom iskazu primjer je najobičnijega izricanja zahvale kojom se sugovornici želi skrenuti pozornost da je ostavila pozitivan dojam i, u ovom slučaju, u nečemu pomogla jer je riječ o psihijatrici Ani, koja je na odmoru, i Branku koji ima sve karakteristike pacijenta. Sugovorničina reakcija nije zabilježena pa se može zaključiti da je zahvala ovdje i pozdrav, te se taj ekspresiv može usporediti s direktivom D_4 koji obavlja funkciju pozdrava. Malo tko zaboravi primijetiti neizrečenu zahvalu, ispriku, suosjećanje ili dobrodošlicu.

[E₂] GRAĐANI: *Dobro došao kući, Taltibije.*

TALTIBIJE: Sad mogu mirno umrijeti.

GRAĐANI: Mučila te čežnja za domom, zar ne (Kaštelan, 1993: 197).

Izricanje dobrodošlice jedan je od čina čije se značenje ne mora poklopiti s iskrenošću govornika/ice, nego je više pokazatelj obzirnosti ukućanina i naučene pristojnosti. To dovodi do *Leechovih maksima uljudnosti*³ prema kojima se svjesno može reći nešto što se ne misli (Katić-Bakaršić, 2003: 116) samo da bi se pokazalo naučeno lijepo ponašanje. Govornik/ica je u tom slučaju gomila, građani, što je zanemareno jer se smatra da bi iste riječi mogao izgovarati i pojedinac, a ovdje su tako okarakterizirane zbog potrebe scenskoga izvođenja. Ako bi se ispunio uvjet iskrenosti, onda bi se svaka pristojnost dovela u pitanje, a Grice i Leech u sukob. Da bi se odredilo koliko je čin iskazivanja dobrodošlice iskren, potrebno je uključiti više parametara od samoga značenja riječi, a ako se pak radi o dobrom/oj glumcu/ici, onda je takvo što gotovo nemoguće precizno istražiti. Riječ je o još jednom činu koji je čestom upotrebom počeo gubiti vezu između značenja i upotrebe, no to ne umanjuje njegovu ilokutivnost.

Sljedeći primjer razmatra ispričavanje, odnosno traženje oprosta. Kod drama se mogu pronaći primjeri izravnijega i neizravnijega traženja oprosta. Je li istoznačno reći „želim ti se ispričati“ i „ispričavam ti se“? Ponekad se zbog teškoće kojom se izgovara isprika (priznaje pogreška) radije bira manje izravan način. Ovdje će biti riječ o neizravnijem načinu.

[E₃] IVO: *Nisam mogao drugačije.*

VESNA: Ti si već pio večeras.

IVO: Vesna, *nisam mogao drugačije.*

VESNA: Hoćeš nešto pojesti?

IVO: Slušaj me. *Nisam mogao.*

VESNA: Ja bih nešto pojela. Imam svježe mortadele, ti voliš mortadelu?

IVO: Vesna, molim te, slušaj me, *nisam mogao drugačije.*

(*Vesna ode u kuhinju.*) (Kaštelan, 1997: 54).

³ U originalu: *učtivosti*.

Navedeni iskaz isto se, u širem smislu, može shvatiti kao ispričavanje, iako se radi o opravdavanju. Značenje i upotreba ponovno se razilaze jer nije riječ o izricanju činjenice ni o nemogućnosti (postupiti drugačije), nego je izražena emocija i trenutačno psihološko stanje govornika. Ignoriranjem se govornika rasplamsava njegova moć uvjeravanja, te on ustraje u privlačenju pažnje i traženju slušateljčine reakcije ili barem potvrde da je čula njegovu „ispriku“. Samim time, on želi u sugovornici izazvati razumijevanje, pa je cijeli taj proces pokušaj da se sugovornicu potakne da se zamisli u perspektivi govornika i ne može se izbjeći direktivna dimenzija. Ispriku se smatra ilokucijskim govornim činom jer se izgovaranjem (priznavanjem pogreške) posredno utječe na buduće ponašanje sugovornika/ice, pa time i na postupke koji u stvarnosti ostavljaju vidljive posljedice.

Kao što je funkcija iskazivanja suosjećanja u nekom činu proizvesti u sugovorniku/ici obznaniti mu/joj podršku i osjećaj olakšanja, slično olakšanje govornika/ice i traženje podrške izaziva izgovaranje monologa. Poput monologa, i molitva u govorniku/ici izaziva olakšanje, pa na taj način, posredno, djeluje na buduće ponašanje govornika/ice ostavljajući u svijetu vidljive posljedice. John Searle našao se u svojim predavanjima da su molitve direktivi, zahtjevi upućeni bogu. Zatim dalje pojašnjava da su ekspresivi (Searle, 2011: 57:50; 1:13:31) jer je riječ o izražavanju psihološkoga stanja i osjećaja govornika/ice. To će ilustrirati jedan od primjera molitve:

[E₄] MENELAJ: *Zeuse. Bože. Zovemo te mudrim. Zovemo te ocem. Pogledaj nas. Izbavi nas iz zla. Pomozi nam nositi teret. Ako ga samo jednim prstom dotakneš uspjeh ćemo, stići ćemo na vrh.*

Dosta je bilo muka.

Zar moram baš uvijek nastradati?

Tako bih želio koračati uspravno.

Bože. Ako mi u ovom pomogneš, uspjeh će mi i sve ostalo (Kaštelan, 1993: 112).

Molitvama upućenim višem biću ili bićima ne može se prekršiti *maksima iskrenosti* prema *Griceovom načelu suradnje* (Kordić, 1991: 89) jer se one izriču kada je onaj koji ih izgovara najslabiji, a često su i posljednji pokušaj spasa. Molitva počinje zazivom, nakon kojega se pozornost prebacuje na pojedinca koji izriče molitvu, te se subjekt izražava u množini što može predstavljati društvo ili udruživanje s bogom u kojem se vlastiti uspjeh smatra i božjim uspjehom. U drukčijim okolnostima pitanje o stradanju moglo bi se protumačiti kao direktiv, ali je ovdje posve jasno da se radi o retoričkoj figuri. Molitva ide korak dalje pa nudi nagodbu, obećava ono što nije u čovjekovoj moći – uspjeh svega ostaloga. Ne može se jasno raščlaniti iskrenost obećanja jer se događa u zanosu. To je još jedan od pokazatelja da su svi razredi čina međusobno isprepleteni.

2.5. Deklaracije (deklarativi)

Odgovorne za činjenje stanja, deklaracije su poseban razred: njihovim se izricanjem (ne nužno samo izricanjem) postojeće stanje odmah mijenja. Primjeri su: *proglašavam Vas direktoricom, otpušten si, krstim ovaj brod imenom...*, *ekskomunicirani ste* i slično. Mogu se izraziti formulom: $D \downarrow \text{Æ} (p)$, u kojoj je D deklaracijska ilokucijska sila koja, zbog specifičnoga karaktera, u sebi uključuje i smjer kretanja riječi-prema-svijetu (*words-to-world*) i svijet-prema-riječima (*world-to-words*) koji su kombinirani u jedan simbol: $\uparrow$ (Searle, 1999a: 16 – 19). Primjer deklaracija bio bi: „Proglašavam ovu izložbu otvorenom!“

U proučavanim dramama deklaracije nisu pronađene. Ono što je bilo najbliže tomu, ili neki blaži oblik, prikazuje se primjerima na kojima će se objasniti kako se oni uklapaju u definicije deklaracija.

[d₁] MARKO: Datum 21. veljače 1926... sudska ispostava ta i ta... i tako dalje... *Ovim se Marko Barić, rođen tada i tada, sin toga i toga... nestao godine 1917. na zahtjev njegove supruge Margite Barić, rođene pl. Remetinec... proglašava mrtvim.* Odvjetnička kancelarija dr. Mike Peruzovića... Jasno, precizno, bez ciferanja... Mrtav, i gotovo. Na zahtjev. [...]

Sada si moja udovica. Čestitam. (Kaštelan, 1997: 121).

Prvi primjer najjasnije pokazuje što je to deklaracija. Nije riječ o deklaraciji u pravom smislu, ali se poziva na dokument, koji je deklaracija, te su iz njega citirani označeni dijelovi. Iz priloženoga je jasno da je supruga uputila zahtjev koji se također može smatrati ilokucijskim činom (ne govornim). Odvjetnik, prema zahtjevu, proglašava osobu mrtvom iako to ona ne mora biti, a promjena koja je toga trenutka učinjena je da se supruga smatra udovicom nakon spomenutoga proglašenja i ima se pravo ponašati slobodnom. To je pravi primjer kako se riječima čovjeka ubilo i jedina prava deklaracija u dramama ako se uspoređi s ostalima.

[d₂] FERES: Sine moj, suosjećam u tvojoj boli.

Ostao si bez zaista vrijedne i mudre žene, svi to kažu. [...]

ADMET: [...] Onda kad je meni prijetila smrt, onda je trebalo da suosjećaš u mojoj boli, ali onda si se jednostavno izmaknuo, dopustio, ovako star, da mlad čovjek umre, i sad ćeš je još oplakivati!

Ne, *ti nisi moj otac, niti mi je majka ona što govori da me rodila!* U mojim žilama mora da teče tuđa krv, ne vaša.

Pokazao si mi jasno kakav si i *ne smatraj me više svojim sinom.* [...]

(Kaštelan, 1993: 18-19).

Nešto manja sličnost s deklaracijama vidljiva je u primjeru d₂ koji je kontekstualno blizak spomenutom primjeru d₁. U ljutnji, govornik se odriče svojih roditelja. Iako to nije pravni čin kao što deklaracija zahtjeva, ponašanje govornika može odrediti koliko je izrečeno blisko deklaraciji. Pravno i fizički roditelji još postoje, ali samo ponašanje prema njima svjedoči o provedbi čina. Ne postoje dokazi o prekidu roditeljstva pa se puno lakše (nego u primjeru d₁) može (riječima) poništiti djelovanje riječi – isprikom. Od reprezentativnoga čina znatno mu je manja ilokucijska snaga, i smanjeno djelovanje, ali se ipak svrstava ovdje jer je na početku naznačeno da deklaracije u punom smislu u dramama nisu pronađene.

Zaključak

U analiziranim su dramama likovi podijeljeni na govornika/icu i sugovornika/icu, iako je Searlova terminologija govornik/ica – *speaker* i slušatelj/ica – *hearer*. Rušenje takve postavke osvjedočeno je u spomenutoj drami (*Dva i dvadeset*) koja ima posebne oznake (/ i //) za prekid govornika/ice, pa se može zaključiti da je slušatelj/ica češće sugovornik/ica, odnosno da lako postaje govornik/ica. Sugovornik/ica (drugi/a govornik/ica, odnosno slušatelj/ica) nalazi se u podređenoj poziciji samim time što je tema razgovora nametnuta. Pokuša li je naglo promijeniti, ostavit će dojam nerazumijevanja i/ili komunikacija neće teći prirodno. Ispreplitanje čina ogleđa se u sljedećem: asertivi (tvrđnje) uvode istinu u proces djelovanja i mogu nositi dimenziju direktivnosti, direktivi se često služe neizravnošću što otvara prostor drugim vrstama čina, komisivi ne moraju podrazumijevati namjeru pri izvođenju, ekspresivi sudjeluju najrazličitije (od zahvale, dobrodošlice i isprike, u kojima se dotiču pristojnosti, pa do molitve) i njihova se iskrenost najmanje propituje, a deklaracije djeluju odmah – u trenutku izgovaranja. Najbrojniji su direktivi (drama *Dva i dvadeset* gotovo u cijelostibavi se konfliktom) i to svjedoči da se od nekoga uvijek nešto zahtjeva, naređuje, sugerira – druge se stavlja u podređen položaj. U dramama se pojavljuju i primjeri koji mogu ilustrirati da se govorni čin može izvršiti i kada govornik/ica i sugovornik/ica nisu u istoj prostoriji (D_4), u ovom slučaju telefonskim razgovorom, i dalje, izvršavanje čina ne mora podrazumijevati izgovaranje nego se čin može izvršiti i sastavljanjem dokumenta (d_1), odnosno potpisom ili pečaćenjem. Kao napomena i osvješćivanje da se jezikom može lako djelovati otvara se prostor primjene teorije na druge i drukčije situacije.

Literatura

AUSTIN, JOHN L. (2004), *Kako djelovati riječima: predavanja William James održana na Sveučilištu Harvard 1955.*, Disput, Zagreb

BILIĆ MEŠTRIĆ, KLARA (2013), „Gramatika dijaloga: teorijski prikaz“, *Jezikoslovlje*, god. 14, br.1, str. 215. – 233.

KATNIĆ-BAKARŠIĆ, MARINA (2003), „Strategije i modeli učtivosti u dramskom dijalogu“, *Stilistika dramskog diskursa*, str. 115. – 122.

KAŠTELAN, LADA (1993), *Pred vratima Hada: dramske preradbe Euripida*, Durieux, Zagreb

KAŠTELAN, LADA (1997), *Četiri drame*, Nakladni zavod MH, Zagreb

KAŠTELAN, LADA (2007), *Prije sna / Before sleep*, HC ITI, Zagreb

KAŠTELAN, LADA (2015), *Dva i dvadeset / Projekcije*, HC ITI, Zagreb

KORDIĆ, SNJEŽANA (1991), „Konverzacijske implikature“, *Suvremena lingvistika*, god. 17, br. 31 – 32, str. 87. – 96.

LYCAN, WILLIAM G. (2011), *Filozofija jezika: suvremen uvod*, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

SEARLE, JOHN R. (1971), „What is speech act?“, u: SEARLE, JOHN R. (ur.), *The Philosophy of Language*, Oxford University press

SERL, DŽON (1991), *Govorni činovi: ogled iz filozofije jezika*, Nolit, Beograd

SEARLE, JOHN R. (1999), *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University press

SEARLE, JOHN R. (2011), *Philosophy of Language: Lecture 3*, <https://youtu.be/QCcSM7wPwbY?list=PL8C19A595E537E3C9&t=3468>, (14. 1. 2016.)

OPERATING WITH LANGUAGE: SPEECH ACTS IN THE PLAYS BY LADA KASTELAN

Abstract

Operate with language in this sense means to make changes in reality using language as an available mean. J. L. Austin's idea of operating with words is a product of Oxford philosophy school – philosophy of ordinary language. Everyday and in some measure natural speech, easily noticeable in the theatre texts, served as a source for this approach to analyzing language. Thus the language of play is offered here as a replacement for real speech situations. There is some place left for usage of theory in usual circumstances. The paper is an overview of applying speech acts theory on the plays by Lada Kastelan. The foundation of speech acts theory lies in J. L. Austin's doctrine. His doctrine was continued by John R. Searle who noticed weaknesses of the mentioned theory and improved it with enormous contribution. Searle's taxonomy implies that assertives, commissives, directives, expressives and declarations are a special category. The speech act does not have to contain performative verbs, so there are indirect speech acts that own its act affiliation to semantics or deep structure of the sentence. At the end there is a critic of the theory and attempt of upgrading in the dialogue grammar by German linguist Franz Hundsnurscher.

Key words: *speech acts, Lada Kastelan, language, operating. Illocution, dialogue, power*

UDK 811.111'373.45:811.163.4"19"
811.111'373.45:811.163.42"19"
811.111'373.45:811.163.41"19"

PREGLEDNI ČLANAK

MIA SLAVIK*

A DA IPAK POPIJEMO ČAJ? REAKCIJE NA ANGLICIZME U BOSANSKOM, HRVATSKOM I SRPSKOM JEZIKU OD DRUGE POLOVINE 20. STOLJEĆA

Sažetak

Način na koji poimamo i analiziramo jezik promijenio je se do granice u kojoj uvjerenje da jedan narod govori jednim jezikom polagano postaje mit. Sve su jače promjene u percepciji jezika i definiranju kulture zahvaljujući procesu globalizacije, a te se promjene najbolje ocrtavaju u promatranju utjecaja engleskoga jezika, jednoga od najjačih lingua franca današnjice, na druge jezike. Na području bivše Jugoslavije, taj je utjecaj započeo nakon Drugoga svjetskog rata. Tako je teorija jezika u kontaktu zaživjela i na tom području te ostala dominantna u sociolingvističkim analizama utjecaja engleskoga jezika na bosanski, hrvatski i srpski jezik, prvenstveno djelima Rudolfa Filipovića. Najočitiiji su pokazatelj, onoga što se zbiva kad ti jezici dođu u kontakt, anglicizmi koji se ukratko mogu definirati kao riječi koje potječu iz engleskoga jezika i kulture. Reakcije su akademika i šire javnosti na anglicizme bile i ostale koliko pozitivne toliko i negativne. Konačni je cilj, u tom slučaju, prikazati te reakcije i pritom se dotaknuti teme jezičnoga purizma i činjenice da su neki akademici ipak odlučili da nije važno pije li se kahva, kava ili kafa dok god se ne pije coffee.

Ključne riječi: *globalizacija, lingua franca, teorija jezika u kontaktu, anglicizmi, jezični purizam*

---

* Zenica

Uvod

Veliki je dio svijeta pod utjecajem globalizacije, uključujući i regiju s narodima koji govore bosanski, hrvatski i srpski jezik ili BHS. Iako engleski jezik aktivno utječe na ta tri jezika od druge polovine dvadesetoga stoljeća, globalizacija je učvrstila taj utjecaj s obzirom na to da se engleski smatra glavnim jezikom toga procesa. Jezične se promjene, koje su nastale u BHS-u pod okvirom globalizacije, najlakše mogu primijetiti zahvaljujući širenju anglicizama. Dok ih neki jednostavno koriste u svom govoru, drugi pišu o njima, ponekad općenito, a ponekad sa središtem na anglicizme u određenom području kao što su ekonomija, tehnologija, turizam, sport, mediji, itd. Međutim, bez obzira na područje kojim se bave, njihove se reakcije mogu podijeliti na pozitivne i negativne. Prema tomu, ovaj će rad biti podijeljen u dva dijela. Prvi će dio predstaviti pozadinu anglicizama tako što će se osvrnuti na utjecaj engleskoga jezika u našoj regiji od devetnaestoga stoljeća do danas. Tom dijelu pripada i teorija o engleskom jeziku kao jeziku globalizacije i *lingua franca* današnjice, u kojem će teorijski prikaz omogućiti detaljniji uvid u pozitivne i negativne reakcije umjesto da ih samo iznese. Predstaviti će se najvažniji zagovornici pozitivnih i negativnih strana, njihova najvažnija djela i kratak pregled njihove percepcije anglicizama u BHS-u. Tako će se prikazati da se i lingvisti s naših područja znaju složiti u nekim pitanjima. Usprkos velikom broju rasprava o razlikama između bosanskoga, hrvatskog i srpskog jezika, većina se njih može podijeliti u dvije različite skupine kad je riječ o utjecaju engleskoga jezika na BHS.

1. Pozadina anglicizama

1.1. Povijest anglicizama u regiji

Jezik nikad nije postojao kao nezavisna jedinka, već je se razvijao istovremeno s društvom i kulturom od kojih potječe. Samim je time lingvistika, kao područje znanosti koje proučava jezik, razvila mnogobrojne podjele. Jedna je od grana lingvistike, koja je se razvila iznimno brzo kao interdisciplinarno područje znanosti u drugoj polovini dvadesetoga

stoljeća, sociolingvistika. Definira se kao znanost koja proučava odnos između jezika i društva. U tom slučaju, sociolingvistika je relevantna jer može pokazati kako je tomu engleski jezik utjecao na naše jezike i kako su se promjene, koje su nastale pod tim utjecajem, odrazile na samo društvo. Anglicizmi služe kao medij vjerodostojnoga i sustavnog prikazivanja tih promjena. Ukratko i pojednostavljeno definirano, anglicizmi su riječi koje potječu iz engleskoga jezika i kulture. Neki su od njih više, a neki manje prilagođeni našem jezičnom sustavu procesom prilagodbe na ortografskoj, morfološkoj, fonološkoj i semantičkoj razini (Filipović, 1990: 16).

Utjecaj je engleskoga jezika na druge jezike ojačao tijekom devetnaestoga stoljeća, ali je potpuno zaživio u dvadesetom stoljeću, pogotovo nakon Drugoga svjetskog rata, u drugoj polovini dvadesetoga stoljeća. Prema službenim podatcima, postao je dio nastavnoga plana i programa u određenim privatnim školama u Zagrebu, iako su dominantni jezici u to doba i dalje bili njemački i francuski. Nakon Drugoga svjetskog rata, utjecaj je se engleskoga jezika proširio izvan učionica i postao jezik svakodnevnice zato što je zaživio kao jezik popularnih filmova, serija, knjiga i časopisa (Sočanac i Nikolić-Hoyt, 2006).

Danas se dominacija engleskoga kao stranog jezika nastavlja bez opstrukcija. Koristi se u svakom funkcionalnom stilu, a pogotovo u svakodnevnom govoru pa je dosegao status globalnoga jezika i jezika koji se naziva *lingua franca* (Wardhaugh i Fuller, 2015: 115).

1.2. Jezici u kontaktu

Anglicizmi nikada ne bi postali i ostali toliko značajni da engleski jezik nije postao *lingua franca*. *Lingua franca* je zajednički jezik govornicima različitih jezika koji se većinom koristi iz kulturnih, vjerskih i komercijalnih razloga. Naravno, engleski jezik nije jedini jezik koji je dobio taj status. Tijekom prošlih stoljeća tu su ulogu imali vulgarni latinski i arapski, a danas je mandarinski jezik uz bok s engleskim jezikom, ali i dalje ne toliko važan. Upravo zbog svoga statusa, engleski jezika uvelike utječe na jezike naše regije i često s njima dolazi u kontakt.

Koliko god da je u vrijeme globalizacije teško biti odvojen od ostatka svijeta (namjerno ili nenamjerno), jednako je teško spriječiti kontakt između jezika. Taj je kontakt tijekom posljednjega stoljeća dobio mnoge nazive. Neki su ga nazvali miješanjem, drugi jezičnim posuđivanjem, ali tek zahvaljujući djelu Uriela Weinreicha pod nazivom *Jezici u kontaktu* (*Languages in Contact: Findings and Problems*) iz 1953. godine dobio je svoj znanstveni naziv – *teorija jezika u kontaktu*. O njoj je se dosta pisalo, a posebnu ulogu u predstavljanju anglicizama tomu dijelu svijeta imao je Rudolf Filipović, jedan od najpoznatijih lingvista engleskoga jezika ili anglista u bivšoj Jugoslaviji.

Teorija jezika u kontaktu bavi se upravo time – posljedicama doticanja dvaju ili više jezika u kontakt. Najčešći je primjer te teorije jezično posuđivanje koje se definira kao preuzimanje riječi iz leksika jednoga jezika u leksik drugoga jezika. A riječi koje se „posuđuju“ u tom su slučaju anglicizmi. Prema Filipoviću (1990), kada se dva jezika nađu u kontaktu, najčešće se posuđuju leksički elementi jer je to najotvoreniji jezični sustav (za razliku od gramatike ili izgovora). Razlozi za posuđivanje mogu biti lingvistički – zbog potreba za novim leksičkim elementom ili izvanlingvistički – kad posuđujemo riječ iz raznih razloga, ponekad zbog mode ili navike. To znači da je najprepoznatljiviji dio jezika, onaj koji se najviše posuđuje i mijenja, upravo naš leksik. Rijetko će tko pogledati novi pravopis, ali će većina prepoznati neku riječ kao „stranu“ ili „tuđu“. Naravno, lingvisti su primijetili koliko je se utjecaj engleskoga jezika na njihov pojačao baš zbog jezičnoga posuđivanja leksičkih elemenata koji su nazvani anglicizmima. Neki su ih prihvatili, a neki, u skladu s vlastitom percepcijom jezika i onoga što bi on trebao biti, ipak nisu. Drugi će se dio ovoga rada baviti upravo time. Prva će se polovina usmjeriti na one koji su anglicizme smatrali te ih još uvijek smatraju nepoželjnima, a druga na one koji ih prihvaćaju u svoj jezik.

2. Reakcije na anglicizme

2.1. Jezični purizam i globalizacija

Jezični se purizam može definirati kao pokušaj da se jedna inačica ili dijalekt jezika cijeni više od neke druge. Postoje razne vrste purizma. Frančić, Hudeček i Mihaljević su u svojoj knjizi *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku* uvelike pisale o tome. U knjizi ukratko pružaju osnovne informacije o povijesti jezičnoga purizma od davnoga šesnaestog stoljeća pa sve do sadašnjih dana. Međutim, njihovo je djelo u tom kontekstu najvažnije jer jasno iznose četiri osnovna pravila purizma:

1. tamo gdje postoji dobra domaća, ne treba upotrebljavati stranu riječ
2. tamo gdje postoji dobra standardnojezična riječ, ne treba upotrebljavati dijalektizam
3. tako gdje postoji dobra standardnojezična riječ, ne treba upotrebljavati neologizam ili posuđenicu
4. treba težiti što stabilnijoj normi standardnog jezika (Frančić – Hudeček – Mihaljević, 2005: 205).

Iz toga možemo zaključiti prvi razlog zbog kojega se purizam može poimati na negativan način. Jezični se purizam veže uz standardizaciju jezika te riječi koje puristi ne odobravaju često nisu dio standardnoga jezika. U tomu slučaju, puristi ne osuđuju samo riječi iz engleskoga (ili bilo kojega drugog stranog jezika), nego i riječi iz drugih dijalekata vlastitoga jezika te njihove govornike smatraju manje vrijednima jer ne pričaju „pravilno“.

Drugi je razlog povezan s društvenim uvjetima i pozicijom jezika i naroda koji ga koristi u svijetu. Ako se na purizam gleda kao na pokušaj očuvanja jezičnoga i nacionalnog identiteta, onda je jasno zašto je većinom prisutan kod nacija koje nisu toliko mnogobrojne i/ili utjecajne u svijetu. Većina se purista brani od dominantnih jezika u svijetu jer se osjeća ugroženo u širem kontekstu, ekonomskom i političkom, od je-

zika koji su dobili status globalnih jezika. A globalni je jezik današnjice engleski jezik.

Globalizaciju je u isto vrijeme lako i teško definirati. Lagano se definira jer je toliko širok pojam pa je svaka grana znanosti može definirati kroz prizmu svojih promatranja, a dosta teško iz potpuno istih razloga što znači da je ne možemo svesti na jednu stabilnu definiciju. Globalizacija je dinamičan, a ne statičan, proces koji se odvija na temelju međusobne povezanosti današnje međunarodne zajednice u području ekonomije i politike, ali i kulture, društva i jezika. To znači da se novonastale pojave više ne tiču samo jednoga grada, države, pa čak ni regije, već da mogu utjecati na velik dio svijeta ako se pojave na pravom mjestu u pravo vrijeme (planirano ili neplanirano).

David Crystal u svojoj knjizi *English as a Global Language* (2003) najbolje objašnjava jedan od glavnih razloga zašto su globalizacija i jezik toliko povezani. On tvrdi da *lingua franca* ne mora steći taj status zato što ga govori veći broj ljudi, nego je važan profil govornika određenoga jezika – jesu li bili ili su trenutačno sposobni izvršiti velik utjecaj na ostatak svijeta, tj. jesu li dominantni nositelji procesa globalizacije. Ta je se dominantnost u prošlosti temeljila na političkoj i vojnoj vlasti, ali se danas pretežito temelji na ekonomskoj i tehnološkoj moći. Crystal tvrdi da “(...) dominacija međunarodnog jezika nije samo rezultat vojne prevlasti. Možda je potrebna vojno snažna nacija da uspostavi jezik, ali je potrebna ekonomski snažna nacija da ga održi i proširi.”¹ (Crystal, 2003: 10).

U skladu s time, iako je leksik, koji je se posudio i zadržao u našim jezicima, tu da bismo uspješno izrazili svoje misli u skladu s vremenom u kojem se nalazimo, za puriste je samo podsjetnik na širu sliku globaliziranoga svijeta u kojem njihova nacija i jezik nisu u vodećoj poziciji, te i dalje pišu mnogobrojna djela o tzv. potrebi za čistoćom jezika (i to standardnoga jezika).

¹ Izvorni citat (na engleskom jeziku): “(...) international language dominance is not solely the result of military might. It may take a militarily powerful nation to establish a language, but it takes an economically powerful one to maintain and expand it.”

Rasprava o stranom utjecaju na BHS dominantna je tema na mnogim seminarima, konferencijama, člancima i knjigama. Što se tiče akademskih krugova, kao pobornika čistoće možemo navesti Stjepana Babića, poznatoga hrvatskog lingvиста, najpoznatijega po *Hrvatskom pravopisu* napisanom sa suradnicima. O anglicizmima je često pisao, a na kraju je se to skupilo u knjižicu naziva *Prijedlog za ukidanje hrvatskoga jezika*, u kojoj zauzima negativan stav prema njima što se vidi iz samoga ironičnog naslova. Osim njega, imamo i Nives Opačić i njezina djela kao što su *Hrvatski u zagradama*, *Hrvatski ni u zagradama* i njezin poznati članak *Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik*. Članak se ne bavi toliko jezikom koliko se bavi kulturom i gubitkom različitosti i jedinstvenosti u modernom svijetu čijoj individualnosti prijeti sila SAD-a. Opačić to naziva *gubitkom autohtonosti*, a svoj narod krivi za *duhovnu lijenost i konformizam* i priča o gubitku nacionalnoga identiteta. (Opačić, 2007: 24). Babić i Opačić, pored akademskih krugova, često objavljuju članke u popularnim časopisima i dalje vrše snažan utjecaj na mlađe naraštaje koji se bave lingvističkim pitanjima.

Pored toga, puristi se pojavljuju u raznim, ne samo akademskim, krugovima. Njihovi se članici mogu naći i u popularnim novinama gdje se raspravlja o jeziku kojemu su dali naziv „hrenalleski“ „anglosrpski“ i slično, te se o njemu piše u negativnom kontekstu i raspravlja o pokušajima da čitatelji razumiju tekstove i razgovore ispunjene anglicizmima.

Nastojanja purista, iako ne opravdana, jednim su dijelom razumljiva. Kao što je već spomenuto, engleski jezik često nije pošteđen napada. Ne samo da njegova očita dominacija mijenja leksik određenoga jezika, već mijenja i kulturološke posebnosti ili običaje nacije koja govori taj jezik. Jezik se nikada ne može odvojiti od kulture s kojom je nastao i rastao. Tako i riječi poput *afterparti*, *brend*, *sitkom* i sl. predstavljaju novi ili drukčiji pogled na svijet. Zbog toga purizam, sam po sebi, nije u potpunosti nerazumljiv jer pokazuje osnovnu potrebu da se očuva vlastiti identitet i trenutačni pogled na svijet. Međutim, lingvisti s purističkim tendencijama kao da zaboravljaju ili ne vide da se jezik ne može secirati, odvojiti u dijelove koji nam trebaju i dijelove koji nam ne trebaju. Ne postoji određeni dio povijesti nekoga jezika kada je bio savršen i kad nije

bio pod utjecajem ili u kontaktu s nekim drugim jezikom bez promjena na lingvističkoj i izvanlingvističkoj razini. U prirodi je jezika da se mijenja i prilagođava novim okolnostima. Samim time, sposobnost da se izraze nove ideje i koncepti trebala bi se smatrati pozitivnom i učinkovitom, a ne odbijati.

2.2. Prihvatanje anglicizama

Usprkos jezičnom purizmu, može se reći da je jednak broj lingvista i sociolingvista koji smatraju anglicizme normalnom pojavom. Jedna je od najglasnijih lingvistica o pitanju anglicizama Snježana Kordić. U svojoj knjizi *Jezik i nacionalizam* (Kordić, 2010) navodi da je pojava takvih riječi sasvim normalna i nikako se ne slaže s nastojanjima purista, a posebno naglašava da je engleski jezik kao zajednički jezik znanstvene komunikacije uvelike olakšao napredak znanosti u svijetu. Smatra važnim da ljudi anglicizme koriste što češće umjesto da izmišljaju nove riječi koje na kraju ostaju u uskim akademskim krugovima i nikad ne dožive širu uporabu. Za nju je jezik živ dok se njegova uporaba temelji na govornicima, sve dok ga oni prihvaćaju i služe se njime, taj je jezik u redu. Tu joj se pridružuje i Mate Kapović, koji u svojoj knjizi *Čiji je jezik* (2011) uvelike podsjeća na Snježanu Kordić i Davida Crystala mišljenjem da jezik može biti u opasnosti jedino ako ga njegovi govornici više ne koriste. Iako se Kapović ne bavi isključivo engleskim jezikom, pa engleski jezik i jezično posuđivanje nisu fokus njegove knjige, on koristi engleski jezik kao ironičan primjer i tvrdi da engleski ima 50 % posuđenica u svom leksiku koje potječu iz mnogobrojnih jezika kao što su francuski i latinski. Naravno, opet možemo primijetiti laganu ironiju kad spomenemo francuski, koji je u neprestanoj borbi protiv utjecaja engleskoga jezika, ili latinski koji je danas mrtav jezik jer se više ne koristi. Za Kapovića su anglicizmi normalne riječi, a jedina je razlika u tomu da potječu iz nekoga drugog jezika što je pozitivno, jer smatra da to puno govori o povijesti jednoga jezika – da je se taj jezik koristio u mnogim uvjetima i da ima bogatu povijest korištenja u svijetu.

Za razliku od prethodno spomenutih autora, Rudolf Filipović isključivo je se bavio utjecajem engleskoga na tadašnji hrvatski ili srpski jezik. Filipović je sasvim otvoreno prihvatio anglicizme i napisao mnogobrojne radove te proveo projekte o utjecaju engleskoga jezika na tadašnji službeni jezik. Njegov je *Englesko-hrvatski rječnik* objavljen prvi put 1955. godine i otad je doživio više od dvadeset izdanja. Ostao je jedan od najpopularnijih rječnika engleskoga jezika koji se i danas koristi, uz *Hrvatsko-engleski rječnik* i *Englesko-hrvatski rječnik* Željka Bujasa. Zahvaljujući svom intenzivnom radu na integraciji engleskoga jezika u tadašnji hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski, dobio je čak titulu oca moderne kontaktne lingvistike u Hrvatskoj, a danas je najpoznatiji po dvjema knjigama: *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje* iz 1990. i *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* iz 1986. godine. Kao što se može vidjeti iz samoga naslova prve knjige, on je postavio temelje za daljnja istraživanja anglicizama u današnjem BHS-u.

Uz njega, jedan je od skorašnjih anglicista našega doba Tvrtko Prčić, koji anglicizme jednako objektivno prihvaća i istražuje. *Engleski u srpskom*, njegova najpopularnija knjiga iz 2005. godine ponudila je klasifikaciju anglicizama koja je u uporabi analizama počela parirati Filipoviću i njegovoj teoriji.

Na području BiH, također se velik broj akademika bavi tom temom. Amela Šehović, u knjizi *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik* (Halilović - Tanović - Šehović, 2009), o razgovornom bosanskom jeziku preko proučavanja njegovih karakteristika piše o anglicizmima u kontekstu formalnih neologizama. Ona smatra da anglicizmi obogaćuju jezik i da ih ne treba izbjegavati, bez obzira na purističke tendencije. Tvrdi da mogu postati dio standardnoga jezika, ali i da to može ovisiti o činjenicama koje utječu na njihovo normiranje. Savjetuje da se svakoj riječi stranoga porijekla pristupi „s oprezom, ali tolerantnošću“ (Halilović - Tanović - Šehović, 2009: 142).

Za kraj, Lelija Sočanac i Anja Nikolić-Hoyt u članku pod nazivom *English In Croatia: Past And Present* (2006) veoma razumno objašnjavaju uporabu anglicizama u našim jezicima. One sasvim jasno naglašava-

vaju da korištenje određenih riječi, koje potječu iz engleskoga jezika, u nekom drugom jeziku ne znači da će engleski u potpunosti zamijeniti taj jezik. Ipak, i one naglašavaju jednu važnu činjenicu: koliko god da je neki jezik dominantan u doba globalizacije, ipak ne treba živjeti u uvjerenju da taj jezik odaje bolji ili savršen način života. Potrebno je gledati naprijed jer je engleski jezik – jezik napretka, ali zadržati i vlastite jezične i kulturne posebnosti. Međutim, i dalje je upitno kako to uraditi i povući granicu u svijetu u kojem granice postaju mit.

Zaključak

Ovaj je se rad bavio reakcijama na pojavu anglicizama od vremena kad su počeli utjecati na jezike ove regije pa sve do danas s fokusom na prikaz novijih reakcija od druge polovine dvadesetoga stoljeća. Pozitivne i negativne reakcije raznih autora i autorica prikazane su s kratkim objašnjenjima njihove percepcije utjecaja engleskoga jezika na bosanski, hrvatski i srpski jezik. Dok se njihove rasprave nastavljaju, važno je naglasiti da brojevi ne lažu. Više od četvrtine svjetske populacije na neki se način služi engleskim jezikom, ne samo na području bivše Jugoslavije, već širom cijeloga svijeta, usprkos činjenici da je engleski materinski jezik u malo više od desetak država. Iako je materinski jezik u tako malom broju država, o tome koliko je zaista utjecajan govori činjenica da ima poseban administrativni status u preko sedamdeset zemalja, a ogroman broj lingvističkih i sociolingvističkih knjiga i priručnika piše o njemu. Pored toga, službeni je jezik Europske unije – jedne od najvažnijih političkih i ekonomskih zajednica današnjice. Stoga se neprestano moramo pitati: kako naći ravnotežu u uporabi engleskoga jezika? I dok se lingvisti s našega područja često hvataju u koštac s tim pitanjem, ponekad ga prihvaćajući, ponekad odbacujući, važno je podsjetiti se na jedno: jezik, i materinski i strani, ne možemo više promatrati i analizirati na isti način kao prije. Zbog toga se sve više razvijaju nove metode proučavanja jezika i načina na koji se koristi kroz prizmu interdisciplinarnih znanosti koje nam pružaju šansu da pišemo i vodimo razgovore o njegovim putanjama. One su tu kao sredstvo kojim izražavamo da smo svjesni

promjena. To što se svi ne slažu o pitanju reakcija na te promjene, nije nužno loše. Neslaganje može voditi do raznih rasprava, a rasprave mogu voditi do novih otkrića i novih prilika. Zato bi se na neslaganje trebalo gledati kao na prozor, a ne kao na zid.

Literatura

BLOOMAERT, JAN (2010), *The Sociolinguistics of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge

BUGARSKI, RANKO (2003), *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa, XX vek, Beograd

CRYSTAL, DAVID (2003), *English as a Global Language*, Cambridge University Press, New York

FILIPOVIĆ, RUDOLF (1990), *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb

FRANČIĆ, ANĐELA - HUDEČEK, LANA - MIHALJEVIĆ, MILICA (2005), *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb

HALILOVIĆ, SENAHID - TANOVIĆ ILIJAS - ŠEHOVIĆ, AMELA (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo

KAPOVIĆ, MATE (2011), *Čiji je jezik?*, Algoritam, Zagreb

KORDIĆ, SNJEŽANA (2010), *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb

MUHVIĆ-DIMANOVSKI, VESNA - SKELIN-HORVAT, ANITA (2006), „O riječima stranoga podrijetla i njihovu nazivlju” *Filologija*, god. 49., broj 46 – 47., str. 203. – 215.

NIKOLIĆ-HOYT, ANJA (2005), „Englesko-hrvatski jezično-kulturni dodiri”, STOLAC, DIANA - IVANETIĆ, NADA – PRITCHARD, BORIS (ur.), *Jezik u društvenoj interakciji*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 353 – 360.

OPAČIĆ, NIVES (2007), „Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik”, *Jezik*, god. 54., br. 1., str. 22. – 27.

PRČIĆ, TVRTKO (2005), *Engleski u srpskom*, Zmaj, Novi Sad

RADOJEVIĆ, IVONA (2013) „Jezički imperijalizam, ugroženost manjinskih jezika i engleski kao globalna lingua franca”, *CASCA – Časopis za društvene nauke, kulturu i umjetnost*, <http://www.journal.casca.org.rs/2013/12/24/jezicki-imperijalizam-ugrozenost-manjinskih-jezika-i-engleski-kao-globalna-lingua-franca/>, (19. 2. 2016.)

SOČANAC, LELIJA - NIKOLIĆ-HOYT, ANJA (2006), „English in Croatia: Past and Present”, *TRANS – Internet Journal for Cultural Sciences*, http://www.inst.at/trans/16Nr/01_4/socanac_nikolic-hoyt16.htm, (19. 2. 2016.)

WARDHAUGH, RONALD - M. FULLER, JANET (2015), *An Introduction to Sociolinguistics*, Wiley Blackwell, Chichester

WEINREICH, URIEL (1953), *Languages in Contact: Findings and Problems*, Mouton Publishers, The Hague

SHALL WE STILL DRINK A TEA? REACTIONS TO ANGLICISMS IN BOSNIAN, CROATIAN AND SERBIAN LANGUAGE FROM THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The way in which we understand and analyze language has been so changed that believing that one nation speaks one language is slowly becoming a myth. Changes in language perception and defining culture are stronger thanks to globalization process, and those changes are reflected in the best way in observing influence of English, one of the strongest lingua franca today, on the other languages. In former Yugoslavia areas that influence started after the Second World War. In that way theory of languages in contact became reality in this area as well and stayed dominant in sociolinguistic analyses of the English language influence on Bosnian, Croatian and Serbian, mostly through the works by Rudolf Filipović. The most obvious indicator of what is going on when those languages come into contact are the anglicisms which can be shortly defined as words originating from English language and culture. Reaction of academics and wider public to anglicisms have been both positive and negative. The final aim, in this case, is to show those reactions and tackle the topic of language purism and facts that some academics decided that it was not important if “kahva”, “kava” or “kafa” were drunk as long as it was not “coffee”.

Key words: *globalization, lingua franca, theory of languages in contact, anglicisms, language purism*

ŠTO NAM NARATIVNI I ARHEOLOŠKI IZVORI GOVORE O RANOKRŠĆANSKOJ EPIDAURSKOJ BISKUPIJI?

Sažetak

Epidaur je antički grad kolonijalnoga značaja na čijem je mjestu izrastao današnji gradić Cavtat. Zbog nedostatka konkretnih materijalnih tragova, uskraćene su nam potrebne spoznaje o urbanističkom izgledu i opsegu Epidaura. Prva su istraživanja toga grada počela u drugoj polovici 19. st. i već su se tada pojavile brojne nedoumice. Rasprave su se vodile oko samoga lociranja Epidaura, a u kasnijem periodu pisalo je se o obliku i podrijetlu njegovoga imena i sudbini grada, odnosno kako je okončao svoje postojanje ili nastavio živjeti. Govoriti o počecima kršćanstva i osnutku Biskupije vrlo je složeno. Zbog nedostatka pisanih izvora i materijalnih dokaza sve se svodi na pretpostavke. Na području antičkoga grada Epidaura do sada nisu pronađeni ostatci nijednoga ranokršćanskog objekta, a nisu pronađeni ni bilo kakvi materijalni nalazi koji bi imali elemente ranoga kršćanstva. Ne može se sa sigurnošću utvrditi kada je došlo do iščezavanja Epidaurske biskupije, odnosno kojim je događajem nasljeđuje Dubrovačka. Uvriježeno je mišljenje da je Biskupija mogla postojati već u 4. st. Sigurno je da je Biskupija u kasnoantičko doba postojala, a to nam potvrđuju dokumenti s Prvoga salonitanskog sabora iz 530. god. i pisma pape Grgura I. Velikog iz 592. i 597. god.

Ključne riječi: *Epidaurska biskupija, Raguzij, rano kršćanstvo, ranokršćanske crkve, narativni izvori, arheološki nalaz*

---

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Pojava se kršćanstva na našim prostorima veže još za apostolska vremena iz kojih potječu prve vijesti o dolasku Pavlovih misionara u provinciju Dalmaciju. Materijalnih tragova o postojanju te religije nema do sredine 3. st. Važni centri na tlu južnoga Jadrana koji se mogu smatrati i ishodištima daljnjega širenja kršćanstva prema unutrašnjosti su Narona i Epidaur, koji se, uz Salonu i Jaderu, smatraju i prvim biskupskim središtima osnovanim još u 4. st. U izvorima se epidaurski biskup prvi put spominje 530. god. kada potpisuje zaključke Prvoga salonitanskog crkvenog sabora. Radi se o biskupu Fabricijanu. Drugi je imenom poznati epidaurski biskup Florencije koji se spominje u dvama pismima pape Grgura I. Velikoga iz listopada 592. god. i prosinca 597. god. Prostor koji je obuhvaćala Epidaurska biskupija relativno je siromašan arheološkim materijalom ranokršćanskoga obilježja. U ovome će radu biti analizirani i pisani dokumenti, ali i sabrani svi do sada pronađeni materijalni ostatci koji su okarakterizirani kao ranokršćanski.

1. Epidaur u pisanim izvorima

Tijek povijesnih događanja, izostanak arheoloških istraživanja i nedostatak konkretnih materijalnih tragova uskraćuju potrebne spoznaje o urbanističkom izgledu i perimetru Epidaura. Doduše, ni pisani izvori nisu baš izdašni. O pitanju toga antičkog grada mnogo je nedoumica koje su se protezale stručnom literaturom, počevši od samoga lociranja i oblika njegova imena do toga što je se dogodilo s gradom na izmaku kasne antike – je li i kako je okončao svoje postojanje ili je nastavio živjeti.¹

---

¹ Još su u drugoj polovici 19. st. A. Evans i T. Mommsen polemizirali o mjestu gdje je bio smješten antički grad Epidaur. T. Mommsen navodi da *Epitaurum* treba tražiti na Prevlaci i pretpostavio je postojanje dvaju Epidaura, „Starog“ i „Novog“ (Bojanovski, 1986: 38), s čime se ne slaže A. Evans koji ga smješta na mjesto današnjega Cavtata, pokušavajući mu dokazati helenističko podrijetlo na osnovi imena i pronađenoga kovanog novca (Evans, 1978a: 956 – 957; Bojanovski, 1986: 39). U stručnoj literaturi, koja se bavi ovom problematikom, više nema nedoumica o ubiciranju i postojanju dvaju gradova, kao što je danas prihvaćeno i mišljenje da je podrijetlo imena Epidaura ilirsko, a ne grčko. W. Tomaschek među prvima tvrdio je da je ime ilirskoga podrijetla (Tomaschek, 1880: 549). Ovu konstataciju prihvaća i P. Lisičar te navodi: “Ime se danas definitivno smatra ilirskim, i dokumentacija više za to nije potrebna.

Zahvaljujući svome povoljnom položaju, zaštićenoj luci i plodnoj okolini, Epidaur je se vrlo rano razvio u važno trgovište i gospodarsko središte smješteno između Narone i Risanskoga zaljeva. Epidaur se prvi put u izvorima spominje kod Cezarova časnika Aula Hircija 47. god. pr. Kr. u *Aleksandrijskom ratu* (Kozličić, 1984: 120 – 122; Koščak, 1989: 7 – 8, Zaninović, 2010: 81). M. Zaninović taj grad već tada smatra utvrđenim zidinama i odigrao je važnu ulogu u sukobu Cezara i Pompeja (Zaninović, 1988: 90). Stanovnici su grada u tome građanskom ratu bili na strani Cezara i vjerojatno je tada, iz zahvalnosti, Cezar gradu dao status kolonije. Neki povjesničari taj čin pripisuju Oktavijanu. Bilo kako bilo, izvjesno je da je se to dogodilo u vrijeme Julijevsko-klaudijevske dinastije i građani su Epidaura upisani u *tribus Tromentina* (CIL III, 1745, 1748, 1755, 8407, Glavičić, 2008: 51; 56). U statusu kolonije taj grad navodi Plinije Stariji: „Kolonija Epidaur je udaljena 100 milja od rijeke Narone. Poslije Epidaura slijede gradovi s rimskim građanskim pravom...“², a to je potvrđeno i natpisom s kraja 1. st. pronađenim u Dokleji (CIL III, 12695). Prema Plinijevim navodima, Epidaur je pripadao pod naromitanski sudbeni konvent koji je teritorijalno veći od skardonitanskoga i salonitanskog zajedno. Vrlo je vjerojatno u Epidauru postojao uređen sudski sustav za romansko i italsko stanovništvo, ali ne i za peregrinsko, koje je prema Pliniju svoje sudske sporove rješavalo u Naroni (Cambì, 2006: 191 – 192). Tu se postavlja pitanje je li možda postojao i četvrti sudbeni konvent u koloniji Epidaur koji je Plinije zaboravio spomenuti?

...Najzad, pošto se utvrdio ilirski korijen većine antičkih toponima, hidronima i oronima s Jadrana, može se smatrati zastarjelom hipoteza da su Grci dali ime ovom jadranskom gradu. Nijedan grčki pisac do kraja stare ere ne spominje jadranski Epidaur-Epitauro.“ (Lisičar, 1966: 27). Na području današnjega Cavtata nema gotovo nikakvih grčkih tragova, dok pronađeni natpisi potvrđuju da je prostor Epidaura bio naseljen isključivo rimskim stanovništvom. Iz već navedenoga, vidi se da se ime grada u kasnoantičkim izvorima pojavljuje u više oblika. Kod Plinija Starijega pojavljuje se oblik *Epidaurus* (Plin., *NH*, III, 144). Kod Prokopija je grčki oblik imena *Epidauros* (Proc., *Bell. Goth.*, I, 7). Na Peutingerovoj karti navedena je stanica *Epitauro*. Potpisnik akatas prvoga salonitanskog sabora jest: *...episcopus ecclesie Epitauritane* (Klaić, 1967: 81). Oblik imena sa slovom *t* javlja se i u pismima pape Grgura I. Velikog iz godina 592. i 597. (Ivanišević, 1994: 174-175; 181 – 182). Konstantin Porfirogenet ga u svome djelu *O upravljanju carstvom* imenuje *Pitaura*. (Const. Porph., *De admin. imp.*, XXIX: 74).

² „A Narone amne C milia passuum abest Epidaurum colonia. Ab Epidauro sunt oppida civium Romanorum...“ (Plin., *NH*, III, 144).

S obzirom na strateški važan položaj grada to bi se moglo pretpostaviti, iako se ne može ni na koji način potvrditi.

Budući da veteranski natpisi nisu pronađeni ni u gradu ni u okolici, kolonija je vjerojatno bila agrarna. Među najstarije pronađene natpise u Epidauru pripadaju dva koja su posvećena Publiju Korneliju Dolabeli, carskom namjesniku u Dalmaciji (14. – 20.).³ Iz nekih se pronađenih natpisa može vidjeti da su vrlo rano ustrojeni gradsko vijeće i magistrature (CIL III, 1750).

Ager, koji je pripadao koloniji Epidaur, prvi je pokušao definirati I. Bojanovski. Osim Konavala, I. Bojanovski ageru pripisuje i dio zemljišnih posjeda u unutrašnjosti. U sastav agera te kolonije ubraja Trebinje, iako tragova limitacije nema, kao ni literarnih i epigrafskih potvrda. Međutim, postoje neki drugi elementi na terenu poput brojnih arheoloških nalaza, u prvom redu cesta koja je išla od Epidaura preko Trebinja i izlazila na magistralni pravac *Narona - Dilluntum - Ad Zizio - Leusinium* (Panik) (Bojanovski, 1988: 76; 82). U sastav epidaurskoga teritorija Bojanovski stavlja Panik, Miruše, Ljubomir, eventualno i Fatnicu, ali smatra da je presmionu uvrštavati Gatačko polje u sastav toga agera.⁴ Dakle, on istočnu granicu agera traži na gornjoj Trebišnjici, a sjevernu na liniji od vrela Trebišnjice kod Bileće do Gornjega Krtinja (*Zidium?*), gdje je ager Epidaura graničio s teritorijem municipija Dilunta (Bojanovski, 1988: 83; Cambi, 2006: 209 – 210).

Pitanje je postojanja kršćanstva u Epidauru i njegovoj okolici vrlo složeno. Više je pitanja nego što se može dati konkretnih odgovora. Raspolaze se s vrlo malo pouzdanih povijesnih činjenica i arheoloških nalaza koji potvrđuju postojanje kršćanstva na području o kojemu je riječ. Ne zna se kada je i tko osnovao prvu kršćansku općinu ni kada je utemeljena Biskupija. Nije poznato nad kojim je teritorijem epidau-

³ U Epidauru je pronađeno četrdesetak antičkih natpisa, a među najstarije i najvažnije pronađene natpise pripadaju dva koja su posvećena Dolabeli (CIL III, 1741; Marinović, 1957 – 1959: 121 – 127; Bojanovski, 1988: 101 – 110; Glavičić, 2008: 45 – 48).

⁴ Nadalje navodi: „Epidaur je, po mom mišljenju – kontrolirao područje uz cestu *Zidion* (na Zidionu se upravo završavala i upravna vlast autonomne oblasti koja je cestu nadzirala i održavala) do Leusiniuma, i nešto dalje preko Trebišnjice, i cestu *Ad Zizio* (Ukšići) – *Asamo - Epitauro* (Tab. Peut.)“ (Bojanovski, 1983: 28 – 29).

rski biskup imao jurisdikciju ni gdje je bila katedralna crkva epidaurskoga biskupa. Na području antičkoga Epidaura, današnjega Cavtata, do sada nisu pronađeni ostatci nijednoga ranokršćanskog objekta, a nisu pronađeni ni bilo kakvi materijalni nalazi ranokršćanskih značajki. Ne može se sa sigurnošću utvrditi kada je došlo do iščezavanja Epidaurske biskupije, odnosno kojim je događajem nasljeđuje Dubrovačka.⁵ Otvoreno je pitanje i je li epidaurski biskup prenio svoje sjelo u Raguzij, odnosno Dubrovnik i kada je se to eventualno dogodilo?

Uvriježeno je mišljenje da je Biskupija mogla postojati još u 4. st. (Marinović, 1971: 116, bilj. 17; Cambi, 2002: 209; Škegro, 2011a: 101). Sv. Jeronim donosi vijest da je sv. Hilarion boravio u Epidauru oko 365. god. i bio dobro primljen od kršćana. On je tada svladao veliku zmiju koja je pustošila taj kraj (Farlati, 1800: 3 – 4; Thom. Arch, *HS*, I, 4; Koščak, 1989: 10 – 11; Marin, 2011: 30 – 32; Škegro, 2009: 204; Škegro, 2011b: 105–106). Teško je pretpostaviti je li sv. Hilarion imao ikakvu ulogu u osnutku biskupije u Epidauru jer bi tako važan podatak sv. Jeronim svakako spomenuo.⁶

Pisanoga spomena u izvorima, ne samo Biskupije, nego Epidaura uopće, nema sve do Prvoga salonitanskog crkvenog sabora održanog 530. god. Odredbe toga sabora potpisao je i *Fabricianus episcopus ecclesie epitauritane* (Farlati, 1753: 163; Farlati, 1800: 4; Klaić, 1967: 81; Ivanišević, 1994: 160). On je četvrti biskup koji je, iza nadbiskupa Honorija II., potpisao zapisnik spomenutoga sabora. Međutim, među potpisnicima zaključaka Drugoga salonitanskog sabora iz 533. god. kao potpisnik nije izrijekom naveden epidaurski biskup. Na mjestu biskupa Fabricijana svoj potpis stavio je biskup Pavao, kojemu nije navedena dijeceza nad kojom je imao jurisdikciju. D. Farlati toga Pavla drži epidaurskim biskupom, uz Fabricijana i Florencija, a kao posljednjega epidaurskog biskupa navodi Ivana oko 630. god.⁷ Iako nema valjanih argumenata za tu tvrdnju, moglo bi se pretpostaviti da je Pavao uprav-

⁵ O osnivanju grada Dubrovnika i izvorima koji nam donose podatke o tim događajima pogledati iscrpnu studiju R. Katičića (Katičić, 1988: 5 – 38).

⁶ U boravak sv. Hilariona u Epidauru sumnjaju crkveni pisci J. Buturac i A. Ivandija (Buturac - Ivandija, 1973: 103).

⁷ „...630. circ. Joannes, idemque postremus.“ (Farlati, 1800: 4; 6).

ljao epidaurskom dijecezom nakon Fabricijana jer se njegov potpis u poretku biskupa potpisnika nalazi na istom mjestu kao i Fabricijanov na zapisniku s prethodnoga sabora.⁸

Biskup Florencije spominje se u dvama pismima pape Grgura I. Velikoga. Prvo je pismo iz listopada 592. god. i upućeno je podđakonu Antoninu, u kojemu Papa od njega traži da ispita slučaj biskupa Florencija, prognanoga iz Epidaura po optužbama salonitanskoga nadbiskupa Natała za neke radnje koje su mu bile nedokazane. Natał mu je oduzeo dobra i prognao ga bez prethodno održanoga sabora na kojemu je se trebao razmatrati taj problem. Dakle, prema kanonskom pravu, Natałova osuda nije bila valjana. Papa Grgur nalaže da se održi sabor biskupa i, ako se Florenciju dokaže krivnja, Natałova je odluka trebala postati valjana, a ako po općem sudu bude oslobođen, odnosi se između spomenutih strana trebaju izgladiti.⁹

⁸ Epidaurski biskup Fabricijan i Pavao, biskup bez navedene dijeceze, svoje su potpise stavili iza nadbiskupa Honorija II. i biskupa Jadere, Arbe i Siscije. Ako uzmemo u obzir da se pazilo na ugled i hijerarhijski status prilikom potpisivanja zapisnika, potpisi ove dvojice biskupa su na visokom petom mjestu. I. Basić u svojoj studiji analizira popise biskupa, sudionika dvaju salonitanskih sabora, te za Pavla navodi: „Biskupa Pavla moglo bi se vrlo pouzdano identificirati s Epidaurom, naznačenim na tom istom rednom broju na prethodnom koncilu, tim više što su sačuvana povijesna vrela koja govore o postojanju Epidaurske biskupije još na samom kraju VI. stoljeća, pa se može sa sigurnošću reći kako ta biskupija nije u vrijeme održavanja salonitanskih koncila bila ukinuta. Prema analogiji sa Siscijom, tamošnjega preminulog biskupa u trogodišnjem je razdoblju od sazivanja prethodnoga koncila naslijedio novoizabrani prelat, što objašnjava odsutnost epidaurskoga biskupa Fabricijana“ (Basić, 2009a: 63 – 64; Basić, 2009b: 49).

⁹ „...Peruenit ad nos Epitauritanae ciuitatis episcopum, praereptis prius rebus eius, pro quibusdem non approbatis criminibus sine sacerdotali concilio fuisse damnatum. Et quia non debet is poenam sustinere canonicam in cuius damnatione non est canonice prolata sententia, praecipimus experientiae tuae ut Natali fratri et coepiscopo nostro debeas imminire, quatenus supradictum uirum de eodem eici faciat quo nunc dicitur detrusus exsilio. Conuocatoque episcoporum concilio, si haec in quibus accusatus est, ei canonice fuerint approbata, praefati Natalis fratris et coepiscopi nostri uolumus in eum proprium robur obtinere sententiam. Sinautem generali iudicio fuerit absolutus, nec eum deinceps cuiuslibet praeiudicio subiacere permittas, et praefatae res districta tuae sollicitudinis restituantur instantia. Necessae est ergo ut, quanto grauiora talium negotiorum perpendis pondere, tanto ea maturiori uigilantiorique studeas executione complere.“ (Farlati, 1800: 5; Rački, 1877: 240; Ivanišević, 1994: 174 – 175). Slučaj epidaurskoga biskupa Florencija poznat je i Tomi Arhidakonu koji se u svojoj kronici poziva upravo na ovo pismo pape Grgura I. Velikog (Thom. Arch., *HS*, VIII, 4).

Iz drugoga pisma datiranog u prosinac 597. god. i upućenoga jaderskomu biskupu Sabinijanu, može se zaključiti da spor oko Florencijeva progonstva i optužbi na njegov račun još nije bio riješen. Stanovnici Epidaura zahtijevali su od Svete Stolice da se njihov biskup vrati iz progonstva u koje je protjeran isključivo Natalovom voljom. Papa od Sabinijana traži da se raspita o tomu slučaju i da im dojavu da bi mogli odrediti što o njemu presuditi.¹⁰

Izvori ne govore o kakvim se optužbama na Florencijev račun radilo. Može se pretpostaviti da se doista radi o Natalovoj samovolji. Nadalje, ne govore ni gdje je epidaurski biskup bio prognan, no to se progonstvo moglo dogoditi samo unutar provincije Dalmacije. Ne zna se ni je li spor okončan ni kada je se to dogodilo, ali je vidljivo da je spor nadživio Natała i bio aktualan za vrijeme njegova nasljednika Maksima. Ipak, ti izvorni podatci neosporno potvrđuju postojanje Epidaurske biskupije krajem 6. stoljeća.

Kako se o granicama ostalih ranokršćanskih dijeceza na području provincije Dalmacije ne mogu donositi nikakvi pouzdaniji zaključci, tako se sa sigurnošću ne mogu odrediti ni granice Epidaurske biskupije. O tome, nažalost, ne raspoložemo ni pisanim ni materijalnim vrelima koja izravno o tome govore. Međutim, pođe li se od pretpostavke da je crkvena vlast poštivala administrativni ustroj Carstva, onda je za očekivati da se granice Biskupije poklapaju s granicama agera. U sastav Biskupije A. Škegro ubraja priobalno-otočno područje od Konavala i Cavtata na jugoistoku do Mljeta i Pelješca na sjeverozapadu i dijelove istočne Hercegovine od Popova polja do Bileće i Gacka (Škegro, 2011a: 101; 108). U svojoj kasnijoj studiji isti autor istočnu granicu proteže samo do Bileće (Škegro, 2009: 209; Škegro, 2011b: 115). J. Vučić u sastav Epidaurske biskupije nakon 533. god. uključuje i Lastovo iako ne navodi argumente (Vučić, 2012: 348). Dakle, pod upravu epidaurskoga biskupa

¹⁰ „...Praeterea habitatores Epitaurensis ciuitatis Florentium, quem suum esse dicunt episcopum, sibi a nobis restituendum studiosissime poposcerunt, asserentes frustra eum ad solam tantummodo uoluntatum Natalis quondam episcopi detrusum exsilio. Et ideo si quid de eius causa fraternitas uestra cognouit, nobis suis subtiliter epistulis innotescat. Si autem necdum cognouit, requirat, nobisque renuntiet, ut, quicquid de eo statuendum sit certi deliberare adiutore domino ualeamus.“ (Farlati, 1800: 5; Rački, 1877: 299; Ivanišević, 1994: 181 – 182).

mogli su ulaziti sljedeći prostori: Konavle na jugoistoku, Elafitski otoci, Slano na sjeverozapadu, a u unutrašnjosti bi u sastav biskupije bili uključeni Popovo polje, Trebinje, Panik, Bileća i možda najsjevernije Fatnica.

2. Arheologija na tragu ranoga kršćanstva

Mnogo je nedoumica o pitanju što je se dogodilo, kako je antički Epidaur iščezao i kada je biskup toga grada prenio svoje sjelo u Raguzij. Je li kolonija uništena naglo ili je odumirala duži vremenski period i time gubila na značenju? Kada i zašto je se to dogodilo? Nakon velikoga potresa kojega spominje sv. Jeronim, uslijed provale nekoga barbarskog naroda ili pak nakon spomenutoga protjerivanja biskupa Florencija? To je doista teško sa sigurnošću kazati. Ako se stradanje grada dogodilo naglo, uslijed neke prirodne ili ratne kataklizme, time bi se moglo opravdati nepostojanje bogatoga arheološkog materijala u samome Cavtatu koji bi trebao biti bogato arheološko nalazište.

Arheološka građa potvrđuje da Raguzij tijekom 6. st., nakon gotskobizantskoga rata ili možda nakon Natalova protjerivanja biskupa Florencija, postaje sjedište Epidaurske biskupije. On je protjeran najvjerojatnije upravo u sam Raguzij jer ga je izvan provincije mogao protjerati samo car. Prema svemu tome, možemo zaključiti da od tada biskup koji stoluje u Raguziju doista i je naslovni biskup epidaurski.

Naronska je biskupija, za razliku od Epidaurske, bogata crkvenim graditeljstvom. Međutim, na području Epidaurske biskupije pronađeni su tragovi ranoga kršćanstva na više lokaliteta u vidu građevnoga materijala i crkvene opreme. Na području gdje je se nalazio sam grad Epidaur nije pronađen nijedan ranokršćanski objekt. Zbog pronađenih ranokršćanskih arhitektonskih elemenata pretpostavljeno je postojanje četiriju ranokršćanskih crkava na području Raguzija.¹¹ U početku je se

---

¹¹ Z. Žeravica pretpostavlja postojanje triju ranokršćanskih crkava na području antičke epidaurske luke. To je crkva sv. Pavla koju smješta na poluotok Rat, zatim prema toponimu Sustjepan, drugopoluotoku koji zatvara luku, naslućuje postojanje crkve sv. Stjepana Prvomučenika te na osnovi dostupnih podataka navodi da je na prostoru staroga Epidaura postojala crkva sv. Tome Apostola (Žeravica, 2009: 369).

pretpostavljalo da je možda, barem od vremena progona epidaurskoga biskupa Florencija, jedna od njih imala ulogu katedralne crkve.

Prilikom arheoloških istraživanja 1981. god. pronađena je trobrodna bazilika ispod dubrovačke katedrale čija je se gradnja prvotno datirala u Justinijanovo doba. Sam ju je voditelj istraživanja prvotnim priopćenjem okarakterizirao kao kasnoantičko/bizantsko zdanje.¹² Daljnjim istraživanjima J. Stošić svoje je mišljenje mijenjao i naposljetku je izgradnju te trobrodne bazilike datirao najvjerojatnije u 8. st. Mišljenje da se radi o katedrali epidaurskoga biskupa iznosi V. Koščak (Koščak, 1983: 5), a s tim je se zaključkom prvotno složio i Ž. Rapanić (Rapanić, 1988: 43 – 44).¹³ Uzimajući u obzir tezu da je se prijenos biskupske stolice iz Epidaura u Dubrovnik dogodio upravo u 6. st., logično je bilo pretpostaviti da je upravo ta trobrodna bazilika katedralna crkva. Međutim, naknadnim istraživanjem i analizom pronađenoga materijala utvrđeno je da ta bazilika pripada puno kasnijem razdoblju i o njoj se ne može govoriti kao o stolnoj crkvi epidaurskoga biskupa.¹⁴ U staroj gradskoj jezgri pronađene su još tri crkve za koje se smatra da su sagrađene u 6. st. To su ostatci građevina ispod crkve sv. Stjepana, ostatci sv. Petra Staroga i mala crkva Sigurata.¹⁵

Još je A. Evans (Evans, 1978b) u drugoj polovici 19. st. u Epidauru pronašao gemu i prsten s kršćanskom simbolikom te za njih navodi da

¹² Prilikom arheoloških istraživanja iskopani su ostatci većega broja objekata. Dvije velike trobrodne crkve, četverolisna memorija, obrambeni zid kaštela, masivni temeljni bazament zvonika-krstionice, nekoliko kuća te desetak zidanih grobnicarazličita oblika. Prema riječima J. Stošića „...neke starokršćanske osobitosti, prvenstveno naglašenu izduženost prostora“ ima trobrodna crkva koja završava s trapezastom apsidom i dvije polukružne apside sa strane. Prema njegovu mišljenju dubrovačka se bazilika po svojim stilskim građevinskim odlikama nalazi između kasnoantičkih i srednjovjekovnih bizantskih bazilika (Stošić, 1988:15, 22; Škegro, 2011a: 107; Škegro, 2011b: 109).

¹³ U svojoj novijoj studiji o postanku grada Dubrovnika Ž. Rapanić odustaje od svojih ranijih stavova kako o samome osnutku Rausija, tako i po pitanju dubrovačke katedrale (Rapanić, 2013: 115 – 121).

¹⁴ Opširnije o sloju bizantske katedrale i njezinu kasnijem datiranju usp. Zelić, 2014: 39 – 41. O ranosrednjovjekovnoj fazi gradnje crkve, s posebnim osvrtom na zidno slikarstvo usp. Peković, 2008: 72 – 81.

¹⁵ Rapanić (1988: 40) crkvu pronađenu ispod sv. Stjepana I. Fisković smatra građevinom „uvjetno bizantskoga tipa“. Radi se o crkvi s apsidom polukružnom u unutrašnjem, a poligonalnom u vanjskom nacrtu (Fisković, 1980: 244).

su to najkasniji epidaurski spomenici koje sam mogao otkriti. Na gemi je prikazan lik, najvjerojatnije se radi o imperatoru, u stavu oranta, iznad kojega su dva križa, a u donjem dijelu geme nalaze se polumjesec i zvijezda. Datirana je u 4. ili 5. st. Drugi je ranokršćanski nalaz srebrni prsten s natpisom *viva in viva*. Taj prsten A. Evans datira u još kasnije vrijeme nego što je datirao gemu (Evans, 1978b: 1186). Na otočiću Mrkanu ispred Epidaura pronađena je ranokršćanska građevina. Radi se o memoriji koja je pretvorena u predromaničko svetište karakterističnoga tlocrta i kupolne konstrukcije. Za crkvu na Mrkanu prvotno je se tvrdilo da je predromanička. I. Fisković je potvrdio svoju sumnju da je srednjovjekovna samo gornja komora, a donja je ranokršćanska, i to grobna. Pretpostavlja da bi se taj spomenik mogao vezati za neki samostan na otočiću pred rimskim gradom. Sve se uklapa u tezu o osobitom vrednovanju memorijalnih zdanja iz kasne antike pri oživljavanju sakralne izgradnje početkom srednjega vijeka (Fisković, 1980: 246 – 149; Fisković, 1985: 152; Fisković, 1988: 203). Na osnovi pronađene kasnoantičke grobnice na svod s vratašcima i brojnoga razbacanog građevnog materijala, I. Bojanovski pretpostavlja postojanje jedne ranokršćanske crkve kod današnje crkve sv. Spasa u Vitaljini. Budući da je u Vitaljini postojalo jedno oveće naselje, a nastalo je uz cestovni pravac, takvo što bi se moglo i očekivati (Bojanovski, 1986: 43).

Na dvama lokalitetima u Župi dubrovačkoj pronađeni su ulomci ranokršćanskoga crkvenog namještaja. Na lokalitetu Gradac kod Donjega Brgata, pronađen je ulomak stupa i dva fragmenta pluteja, koji s jedne strane imaju profilaciju, a s druge su glatki. Još uvijek na tome lokalitetu nije pronađena crkvena građevina kojoj bi pripadali ti dijelovi kamene plastike (Marović, 1955 – 1956: 16 – 17). Na drugom lokalitetu, Spilan iznad Plata, prilikom arheoloških istraživanja tijekom prve polovice 1950-ih godina, pronađeno je ukupno sedam ulomaka pluteja od bijelog kamena ukrašenih profilacijama i križevima čiji su dijelovi hasta vidljivi. Pronađeni su još neki fragmenti kojima nije određena namjena, ali su svakako pripadali ranokršćanskoj sakralnoj građevini kojoj nije poznata točna lokacija. Ti su fragmenti vremenski smješteni u 5. i 6. st. (Marović, 1955 – 1956: 22 – 24).

Na području je grada Dubrovnika pronađeno više ulomaka arhitektonske plastike. Dva ulomka kapitela korintskoga tipa i ulomak stupa pronađeni su još 1913. god. u svetištu katedrale, a treći je kapitel pronađen u današnjem Dubrovačkom parku na položaju zvanom Gradac. Prvi ih je objavio C. Fisković (Fisković, 1958 – 1959: 53 – 57). Radi se o kapitelima s ukrasom izvedenim od dvostrukoga niza akantovih listova. Na jednome su kapitelu, pronađenom u katedrali, uklesana dva grčka slova: ΘΕ (Fisković, 1958 – 1959: 53 – 54; Žile, 1988: 178 – 179; Šiljeg, 2007: 258 – 259). C. Fisković ih okvirno datira u 5. – 6. st., a B. Šiljeg preciznije ih smješta u period od 480. do 540. god. (Fisković, 1958 – 1959: 55; Šiljeg, 2007: 261). Sudeći po njihovoj veličini, a i prema materijalu od kojega su izrađeni (mramor), pripadali su nekoj velikoj i raskošno uređenoj crkvi. Neki su autori te kapitele pripisivali bazilici ispod gradske katedrale. Ako su i pripadali njoj, onda su sekundarno upotrijebljeni prilikom njezine prve gradnje (Zelić, 2014: 39).

Još je jedan kapitel pronađen u dvorištu jedne kuće u staroj gradskoj jezgri. S jedne je strane dekoracija uništena, a ostale su strane ukrašene stiliziranim akantovim listovima. Taj je kapitel datiran u sredinu 6. st. (Beritić, 1962: 5 – 6; Žile, 1988: 183). Dobro očuvan pilastar, ukrašen izduženim križem proširenih hasta, pronađen je uzidan u prizemlje jedne kuće (Fisković, 1958 – 1959: 56). U neposrednoj je blizini pronađen fragment pilastra s bogatijom dekoracijom, koju čine dva izdužena križa, jedan ispod drugoga. Donjem je križu gornja okomita hasta izvijena u volutu (Žile, 1988: 179). Prilikom je obnavljanja predromaničke crkvice Sigurate pronađen ranokršćanski nadvratnik ukrašen s trima križevima, koji je ugrađen u oltarnoj ogradi, točnije preko njega je se ulazilo u prezbiterij. U oltaru je iste crkve uzidan pilastar i pripadajuća mu geometrijski oblikovana glavica. I. Fisković na osnovi pronađenoga na tom položaju pretpostavlja postojanje neke ranokršćanske memorije (Fisković, 1999 – 2000: 246).

A. Ničetić uočio je u gradskoj luci tri dijela stupa, koji su materijalom odstupali od ostalih. On pretpostavlja da su pripadali nekoj većoj kasnoantičkoj crkvi, a kasnije su služili za vezanje brodova. Teško je reći kolika je bila njihova dužina jer im je više od pola trupa ukopano u ka-

menu jezgru gata da bi imali veću čvrstoću uporišta. Ranije je pronađen stup od istoga materijala za koji se pretpostavlja da je bio stup ciborija u toj pretpostavljenoj crkvi (Ničetić, 2010: 113 – 114). Te nalaze Ničetić vremenski nije odredio. Na Lokrumu, otoku koji se nalazi ispred stare dubrovačke jezgre, pronašao je ulomak pluteja koji je dio oltarne ograde i najvjerojatnije ranokršćanske provenijencije. Ulomak je pronašao južno od benediktinskoga samostanskog kompleksa (Ničetić, 2010: 114). Postavlja se pitanje: radi li se o dijelu namještaja neke još uvijek neotkrivene ranokršćanske crkvice koja je postojala na Lokrumu ili je ulomak donesen na otok iz Raguzija, odnosno Epidaura kao građevni materijal u sekundarnoj upotrebi?

Brojni i raznovrsni dijelovi ranokršćanske crkvene opreme pronađeni su na Lopudu. Pronađena je oprema izrađena od različitoga materijala, a raznolike je likovne dekoracije. Svi ti pronađeni dijelovi arhitekture i namještaja upućuju na jednu veću kršćansku zajednicu koja je obitavala na tome otoku. Neki su pronalasci upotrijebljeni sekundarno, prilikom gradnje kasnijih crkvenih zdanja. Primjer toga su mramorni kapiteli, od kojih je jedan uzidan uz vrata crkve sv. Magdalene i služio je kao posuda za posvećenu vodu, a drugi se čuva u župnoj zbirci. Također je i nekoliko impostnih kapitela ugrađeno kao konzole u predromaničkoj crkvi sv. Ivana. Ti su kapiteli ukrašeni istokračnim križem. Jedan se kapitel ističe svojim posebnim ukrasom uz istokračni križ upisan u krug stoje dva goluba s lijeve i desne strane. Uz ranokršćanske stupce oltarne ograde, ukrašene izduženim križevima proširenih hasta, svakako treba spomenuti i najzanimljiviji nalaz. Radi se o tri ulomka mramornoga pluteja s reljefnim prikazom alegorijske berbe grožđa. Ti su brojni nalazi s reljefno zanimljivim prikazima svakako dokaz postojanja jedne velike i bogato ukrašene crkve koju, prema mišljenju I. Fiskovića, treba tražiti oko predromaničke crkve sv. Ilije ili na položaju Miholje (Fisković, 1980: 241 – 242). Sva ta po otoku razasuta crkvena oprema pripada 5., odnosno 6. st.

Primjeri primijenjene umjetnosti ranoga kršćanstva na našim su prostorima rijetkost. Uz lucerne s kršćanskom simbolikom pronađene na više lokaliteta, treba spomenuti i relikvijare. Svakako je najljepši primje-

rak na istočnom Jadranu poligonalni novaljski relikvijar s prikazom Krista i apostola s kraja 4. i početka 5. st. (Badurina, 1976: 283 – 295; Baraka, 2008: 113 – 127). Lopudski srebrni relikvijar s bogatim prikazom tri križa pronađen je krajem 1920-ih godina u grobnici koja se nalazi u crkvi Gospe od napuća. Taj je relikvijar prvi objavio V. Novak i na temelju natpisa datirao ga u rani srednji vijek, u kraj 8. i početak 9. st. (Novak, 1940: 165 – 195). Za razliku od Novaka, I. Fisković ga datira u ranokršćansko razdoblje, baš kao i tri srebrne kutijice (točnije, u razdoblje kasnoga 5. st.). Za takvu dataciju ne navodi nikakve argumente, a za natpis na relikvijaru navodi da je iz kasnijega razdoblja (Fisković, 1980: 242).

Na lokalitetu Biskupija na Šipanu u temeljima kapele biskupskoga renesansnog ljetnikovca prepoznati su ostatci manje jednobrodne ranokršćanske crkvice koja je završavala polukružnom apsidom. Arheološka su istraživanja potvrdila da je ta crkva doživjela svojevrstne preinake u ranosrednjovjekovnom razdoblju. Dijelovi namještaja spomenute crkve upotrijebljeni su u uređenju kasnijih zdanja. Tako je u podnožje srednjovjekovnoga oltara umetnuta razmjerno velika oltarna menza koja je na osnovi klesarske obrade prepoznata kao ranokršćanska. U unutrašnju stubu crkvenoga ulaza sekundarno je ugrađen nadvratnik ukrašen s dva križa proširenih hasta. Oba pronađena ulomka datirana su u 5. i 6. st. (Fisković, 1988: 199; Fisković, 1999 – 2000: 241 – 242). U crkvi sv. Mihajla u Pakljenom, koja je pripojena benediktinskom samostanu, I. Fisković je u stipesu samoga oltara zatekao mali kapitel ranokršćanskoga postanka koji je bio uzidan u stupac. Zbog mramora od kojega je rađen, također ga je smjestio u period kasne antike. Može se pretpostaviti da je stupac pripadao nekoj ranokršćanskoj crkvi o kojoj su, nakon svoga dolaska, brigu preuzeli benediktinci. To je i bila njihova ustaljena praksa, a na taj je način to svetište nastavilo živjeti i u kasnijim razdobljima. Sustavnim bi se arheološkim istraživanjima uokolo srednjovjekovnoga samostana vjerojatno pronašli njegovi tragovi (Fisković, 1980: 240; Fisković, 1999 – 2000: 242).

U Dubrovačkome su primorju, ranokršćanski elementi jedino arheološki zajamčeni u Slanom. Tamo su još početkom 20. st., u blizini franjevačkoga samostana sv. Jeronima, na lokalitetu zvanom *U polju* i *U peći*

za kućom, otkrivena četiri sarkofaga i dva groba. Na jednome je vidljiv natpis koji spominje prezbitera Anastazija koji je umro ...*d(ie) V Id(us) Mart(ias), indict(ione) XV, post c(on)s(ulatum) Severini v(iri) c(larissimi)* (CIL III, 14623). Prema Severinovu konzulatu određen je točan datum, 11. ožujka 462. godine. Frane Bulić obavio je prva istraživanja i spomenuti natpis (Bulić, 1901: 85 – 99). Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Dubrovnik, obavljao je 1974. god. arheološka istraživanja i tom je prilikom pronađena oktogonalna krstionica s piscinom četverolisne osnove sa stubama na južnoj strani (Žile, 2001: 59 – 60). Tom prilikom istraživanja nisu bila dovršena. Zaštitna arheološka istraživanja izvođenasi u 2007. god. Tim istraživanjem predviđeno je ponovno istraživanje krstionice i sjevernoga i zapadnog dijela vrta. Potvrđeno je postojanje oktogonalne krstionice s bazenom za krštenje križnoga tlorisa, a u jugoistočnom dijelu vrta otkriven je grob na svod bez ikakvih priloga (Mucić - Galinović, 2007: 583 – 584). Ta je krstionica bila dio ranokršćanske crkve, još uvijek nepoznatoga tlorisa. Za taj ranokršćanski lokalitet M. Zaninović pretpostavlja da bi se možda moglo raditi o cenobiju (Zaninović, 1994: 142). Dva kapitela urešena ranokršćanskim križevima pronađena su u Grgurićima i Trstenom. Upotrijebljeni su kao spolije i u tim mjestima nije nužno očekivati i postojanje svetišta. Naime, kapiteli su mogli biti doneseni iz Slanoga ili nekoga drugog obližnjeg lokaliteta. Kapitel geometrijskoga lika s križem uzidan je u crkvu sv. Filipa i Jakova iz 17. st., u temeljima u kojima nije prepoznatljiva starija gradnja, što navodi na već spomenuti zaključak da tu možda i nije bilo ranijega svetišta. Kapitel iz župne crkve u Trstenom impostnoga je tipa s reljefima dvaju križeva. I. Fisković ga stilski povezuje s klesarijama s Majsana te ga smatra proizvodom mjesnih klesarskih radionica (Fisković, 1980: 244; Fisković, 1999 – 2000: 247, bilj. 39). Dakle, na prostoru je Epidaurske biskupije do sada arheološki potvrđeno postojanje šest ranokršćanskih sakralnih objekata. Radi se o trima crkvama lociranim u dubrovačkoj staroj gradskoj jezgri, memoriji na otoku Mrkanu, jednobrodnoj crkvi u Biskupiji na Šipanu i dijelom istraženoj crkvi u Slanom. Spomenuti ranokršćanski kameni ostatci javljaju se većinom uz predromaničke crkve ili su upotrijebljeni kao spolije za gradnju crkvenih zdanja kasnijega po-

stanka. Još uvijek nije riješeno pitanje gdje je se nalazila katedralna crkva epidaurskoga biskupa. Najvažniji je lokalitet iz unutrašnjosti biskupije onaj na Paniku, gdje je u sklopu rimske ladanjske vile prepoznat oratorij iz 3. st., koji je ujedno i najstariji kršćanski element, ne samo u Epidaurskoj biskupiji, nego i mnogo šire. Trebalo bi se pretpostaviti postojanje više ranokršćanskih objekata u zaleđu Epidaura jer je unutrašnjost bila dobro povezana cestovnom komunikacijom s obje kolonije koje su bile rasadnik svih tekovina, pa tako i kršćanske misli i graditeljstva.

Zaključak

O pojavi i širenju kršćanstva na epidaurskom području, kao i o osnivanju prve kršćanske zajednice u toj koloniji vrlo je teško išta reći. Sv. Jeronim u svojim spisima spominje boravak sv. Hilariona u tome gradu u 4. st. i da je dobro primljen od tamošnjih kršćana. Međutim, ne donosi nikakve podatke kada i tko je osnovao prvu kršćansku općinu u Epidauru. Osnutak biskupije pretpostavlja se upravo u 4. st., nakon donošenja Milanskoga edikta čime su stvoreni povoljniji uvjeti za propovijedanje Riječi Božje. Da je ta Biskupija sigurno postojala u kasnoantičkome vremenu govore nam dokumenti Prvoga salonitanskog sabora koje je potpisao epidaurski biskup Fabricijan i dva pisma pape Grgura I. Velikoga, iz listopada 592. god. i prosinca 597. god. U tim se pismima spominje progon epidaurskoga biskupa Florencija, a prognao ga je sam nadbiskup Natal. U pismima nije navedeno za što je biskup Florencije bio optužen, a izvori nam ne donose što se poslije dogodilo i je li i kako je spor riješen. Otvoreno je pitanje što se na kraju antike dogodilo s Epidaurom. Zašto i kako je grad propao, koji je prijelomni događaj koji je doveo do toga da se sijelo biskupa prenese u obližnji Raguzij? Za takvo što, možda je mogao biti ključni događaj upravo taj progon kojim se stvara uvjerljiva mogućnost da od kraja 6. st. biskup upravlja iz Raguzija i naslovni je biskup epidaurski.

Što se tiče arheološkoga materijala s ranokršćanskim elementima pronađenih na širem epidaurskome području, može se konstatirati da je puno siromašniji nego li s naronitanskoga prostora. Jako je zanimlji-

vo da na mjestu gdje je se prostirao antički Epidaur, dakle u današnjem Cavtatu, nije pronađen nijedan ranokršćanski sakralni objekt, a na širem je području pronađeno njih šest: tri crkve iz dubrovačke stare gradske jezgre, memorija na otoku Mrkanu, jednobrodna crkva u Biskupiji na Šipanu i dijelom istražena crkva u Slanome. Ranokršćanska kamena plastika pronađena je uz predromaničke crkve ili upotrijebljena kao spolije za gradnju crkava iz kasnijega vremenskoga perioda. Najvažniji je lokalitet iz unutrašnjosti biskupije oratorij na Paniku, najstarije ranokršćansko zdanje ne samo na našim prostorima, nego i mnogo šire.

Literatura

BADURINA, ANĐELKO (1976), „Ranokršćanski relikvijar iz Novalje“, ŠIME BATOVIĆ (ur.), *Materijali, XII., IX. kongres arheologa Jugoslavije: Arheološki problemi na jugoslavenskoj obali Jadrana, Zadar 1972.*, Hrvatsko arheološko društvo - Savez arheoloških društava Jugoslavije, Zadar, str. 283 – 295.

BARAKA, JOSIPA (2008), „Krist i apostoli na relikvijaru iz Novalje u općem kontekstu starokršćanske ikonografije“, *Archaeologica Adriatica*, br. 2, str. 113 – 127.

BASIĆ, IVAN (2009a), „Pristupna razmatranja uz popise biskupâ Zapadnoga Ilirika u aktima crkvenih koncila u Saloni 530. i 533. godine“, *Tusculum*, br. 2, str. 59 – 69.

BASIĆ, IVAN (2009b), „Ecclesia Scardonitana: stanje i problemi istraživanja skardonske ranokršćanske crkve“, BRUNA KUNTIĆ-MAKVIĆ (ur.), *Studia Varvarina*, I., International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, Zagreb - Motovun, str. 43 – 89.

BERIĆ, DUBRAVKA (1962), „Još jedan kasnoantikni kapitel iz Dubrovnika“, *Peristil*, br. 5, str. 5 – 6.

BOJANOVSKI, IVO (1983), „Trebinje: rimski Asamo (Asamum) s kratkim osvrtom na ager kolonije Epidaura“, *Tribunia*, br. 7., str. 7 – 34.

BOJANOVSKI, IVO (1986), „Epidauritana archaeologica I. O rimskoj cesti Epitaurum-Resinum (Tab. Peut)“, *Dubrovački horizonti*, br. 26, str. 36 – 45.

BOJANOVSKI, IVO (1988), *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANU-BiH, knj. LXVI., Sarajevo.

BOJANOVSKI, IVO (1988), „Ad CIL III, 1741, Obod kod Cavtata (Epidaurum)“, ŽELJKO RAPANIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup - Dubrovnik, 1. – 4. X. 1984.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, str. 101 – 110.

BULIĆ, FRANE (1901), „Necropoli antica cristiana a Slano di Ragusa“, *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, br. 24., str. 85 – 99.

BUTURAC, JOSIP - IVANDIJA, ANTUN (1973), *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.

CAMBI, NENAD (2002), *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb.

CAMBI, NENAD (2006), „Antički Epidaur“, *Dubrovnik*, br. 3, str. 185. – 217.

CIL III - *Corpus inscriptionum Latinarum*, III., Berlin, 1873., Suppl., Berlin, 1902.

EVANS, ARTHURJ. (1978a), „Cavtat - Konavli – Risan“, *Mogućnosti*, br. 8, str. 951 – 966.

EVANS, ARTHURJ. (1978b), „Cavtat - Konavli – Risan“, *Mogućnosti*, br. 10, str. 1186 – 1207.

FARLATI, DANIELE (1753), *Illyricum sacrum*, II., Apud Sebastianum Coleti, Venetiis.

FARLATI, DANIELE (1800), *Illyricum sacrum*, VI., Apud Sebastianum Coleti, Venetiis.

FISKOVIĆ, CVITO (1958 – 1959), „Starokršćanski ulomci iz Dubrovni-ka“, *Starinar*, n. s., br. 9 – 10, str. 53. – 57.

FISKOVIĆ, IGOR (1980), „O ranokršćanskim spomenicima naronitan-skog područja“, IVAN MAROVIĆ (ur.), *Dolina rijeke Neretve od prahisto-rije do ranog srednjeg vijeka, Znanstveni skup Metković, 4. – 7. X. 1977.*, Hrvatsko arheološko društvo, Split, str. 213. – 256.

FISKOVIĆ, IGOR (1985), „Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu“, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 15, str. 133. – 163.

FISKOVIĆ, IGOR (1988), „Srednjovjekovna preuređenja ranokršćanskih svetišta u dubrovačkom kraju“, ŽELJKO RAPANIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup – Dubrovnik, 1. – 4. X. 1984.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, str. 189. – 208.

FISKOVIĆ, IGOR (1999 – 2000), „Ranokršćanski križevi u srednjovjekovnim crkvama“, *Opuscula archaeologica*, br. 23 – 24, str. 237 – 259.

GLAVIČIĆ, MIROSLAV (2008), „Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura“, *Archaeologia Adriatica*, br. 2, str. 43 – 62.

IVANIŠEVIĆ, MILAN (1994), „Povijesni izvori“, EMILIO MARIN (ur.), *Salona Christiana*, Split, str. 105 – 195.

KATIČIĆ, RADOSLAV (1988), „Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo. Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa“, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 18, str. 5 – 38.

KLAIĆ, NADA (1967), *Historia Salonitana Maior*, knj. CCCXCIX., Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.

KONSTANTIN PORFIROGENET, (1994), *O upravljanju carstvom*, August Cesarec - AGM, Zagreb

KOŠČAK, VLADIMIR (1983), „Počeci Dubrovnika“, u: *Dubrovnik*, br. 26, str. 5 – 38.

KOŠČAK, VLADIMIR (1989), „Epidaurum - Ragusium - Laus – Dubrovnik“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 27, str. 7. – 39.

KOZLIČIĆ, MITHAD (1984), „Obala Jadrana od Budve do Neretve u djelima antičkih pisaca“, *Naš krš*, br. 16 – 17, str. 119 – 130.

LISIČAR, PETAR (1966), „Prilozi poznavanju Epitaura“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, br. 4, str. 25 – 43.

MARIN, EMILIO (2011), „Sv. Jeronim, sv. Pavao i sv. Hilarion i ‘barbarska’ (južna) Dalmacija“, VINICIJE B. LUPIS (ur.), *Zbornik u čast Ivici Žili, Zbornik radova posvećen je tajniku Matice hrvatske - Ogranak Dubrovnik, arheologu i konzervatoru Ivici Žili*, Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, str. 29 – 35.

MARINOVIĆ, ANTE (1957 - 1959), „Epigrafski spomenici o rimskom namjesniku Dolabelli u Cavtatu“, *Anali Historijskog instituta Jugosla-*

venske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, br. 6 – 7, str. 121 – 127.

MARINOVIĆ, ANTE (1971), „O postanku i historijskom razvitku Cavtata“, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1, str. 109 – 140.

MAROVIĆ, IVAN (1955 - 1956), „Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika“, *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, br. 4 – 5, str. 9 – 30.

MUCIĆ, KONSTANTA - GALINOVIĆ IVANA (2007), „Slano - k. č. 2357/4“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, br. 4, str. 583 – 584.

NIČETIĆ, ANTUN (2010), „Mali, ali vrijedni arheološki nalazi u Gradskoj luci i na otoku Lokrumu“, DOMAGOJ PERKIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, Znanstveni skup Dubrovnik, 18. – 21. listopada 2005.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb - Dubrovnik, str. 113 – 116.

NOVAK, VIKTOR (1940), „Lopudski relikvijar“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, br. 51, str. 165 – 195.

PEKOVIĆ, ŽELJKO (2008), *Četiri elafitske crkve*, Omega engineering d.o.o. - Centar Studia Mediterranea pri Filozofskom fakultetu u Splitu, Dubrovnik - Split.

PLINIJE STARIJI (2004), *Zemljopis staroga svijeta (Naturalis historia III, IV, V i VI)*, NENAD CAMBI (ur.), Književni krug, Split.

PROCOPII CAESARIENSIS (1906), *Opera omnia, vol III/1: Historia quae dicitur Arcana*, JACOB HAURY (ur.), Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Lipsiae.

RAČKI, FRANJO (1877), *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae.

RAPANIĆ, ŽELJKO (1988), „Marginalia o ‘postanku’ Dubrovnika“, ŽELJKO RAPANIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup - Dubrovnik, 1. – 4. X. 1984.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, str. 39 – 50.

RAPANIĆ, ŽELJKO (2013), „O počecima i nastajanju Dubrovnika. Na knadna razmišljanja“, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 40, str. 81 – 126.

STOŠIĆ, JOSIP (1988), „Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku“, ŽELJKO RAPANIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup - Dubrovnik, 1. – 4. X. 1984.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, str. 15 – 38.

ŠILJEG, BARTUL (2007), „Ranokršćanski mramorni korintski kapiteli iz Dubrovnika“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, br. 24, str. 257 – 261.

ŠKEGRO, ANTE (2009), „The Diocese of Epitaurum - Ecclesia Epitauritana“, u: *Histria antiqua*, br. 18, str. 203 – 216.

ŠKEGRO, ANTE (2011a), „Ranokršćanska crkvena organizacija s hercegovačkih prostora“, IVICA LUČIĆ (ur.), *Hum i Hercegovina kroz povijest, I., Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 99 – 115.

ŠKEGRO, ANTE (2011b), „Epitaurska biskupija (*Ecclesia Epitauritana*)“, VINICIJE B. LUPIS (ur.), *Zbornik u čast Ivici Žili, Zbornik radova posvećen je tajniku Matice hrvatske - Ogranak Dubrovnik, arheologu i konzervatoru Ivici Žili, Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik*, str. 103 – 122.

TOMA ARHIĐAKON (2003), *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Književni krug, Split.

TOMASCHEK, WILHELM (1880), „Die vor-slawische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna-gora und der angrenzenden Gebiete“, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, Österreichische Geographische Gesellschaft, Wien, str. 545 – 567.

VUČIĆ, JAKOV (2012), *Topografija Naronitanske biskupije*, Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

ZANINOVIĆ, MARIN (1988), „Villae rusticae u području Epidaura“, ŽELJKO RAPANIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup - Dubrovnik, 1. – 4. X. 1984.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, str. 89. – 100.

ZANINOVIĆ, MARIN (1994), „Ranokršćanske crkve kao postaje plovnog puta duž istočnog Jadrana“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, br. 86, str. 125 – 146.

ZANINOVIĆ, MARIN (2010), „Cezar i južni Ilirik“, DOMAGOJ PERKIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, Znanstveni skup Dubrovnik, 18. – 21. listopada 2005.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb-Dubrovnik, str. 77 – 84.

ZELIĆ, DANKO (2014), „Arhitektura starih katedrala“, KATARINA HORVAT-LEVAJ (ur.), *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, ArTresor naklada d.o.o., Dubrovnik - Zagreb, str. 31 – 64.

ŽERAVICA, ZDENKO (2009), „Crkve sv. Pavla na području starokršćanskih biskupija Epidaura i Stona“, MIHO DEMOVIĆ (ur.), *Brodolom sv. Pavla u vodama hrvatskog otoka Mljeta, Zbornik radova znanstvenog skupa 'Ignjat Đurđević i dubrovačka tradicija svetopavlovskog brodoloma u vodama hrvatskog otoka Mljeta'*, Dubrovnik - Mljet, 10. do 13. studenog 2008. godine, Dubrovačka biskupija - Matica hrvatska, Zagreb, str. 367 – 388.

ŽILE, IVICA (1988), „Spolia i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike“, ŽELJKO RAPANIĆ (ur.), *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Znanstveni skup - Dubrovnik, 1. – 4. X. 1984.*, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, str. 175. – 188.

ŽILE, IVICA (2001), „Arheološka istraživanja samostana sv. Jeronima“, ZDRAVKO BAZDAN (ur.), *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka*, Kulturno-prosvjetno društvo 'Primorac', Dubrovnik, str. 59 – 81.

WHAT DO THE NARRATIVE AND ARCHAEOLOGICAL SOURCES TELL US ABOUT EARLY CHRISTIAN DIOCESE OF EPIDAURUS?

Abstract

Epidaurus is an ancient town of colonial character at whose location Cavtat was developed. Due to lack of concrete material evidence we do not have necessary knowledge about urban look and spread of Epidaurus. The first researches of this town started in the second half of the 19th century and many dilemmas appeared already then. There were some discussions about locating Epidaurus and later on some writings about the form and origin of its name, as well as what happened with the town. How it ended or continued to exist. It is very complex to speak about beginnings of Christianity and diocese foundation. Due to the lack of written sources and material evidence everything comes down to assumptions. Neither the remains of some early Christian object nor any material evidence with elements of early Christianity have been found so far. It cannot be determined for sure when the Diocese of Epidaurus disappeared or with which event it was replaced by Diocese of Dubrovnik. It is commonly believed that the Diocese could have existed even in the 4th century. It is sure that it existed in the late ancient period and that is confirmed by documents from the First Council of Salona in 530 and letters of Pope Gregory I the Great from 592 and 597.

Key words: *Diocese of Epidaurus, Ragusa, early Christianity, early Christian churches, literary sources, material evidence*

LEADERSHIP I MENADŽMENT

Sažetak

Menadžment se definira kao vještina vođenja poslova s ljudima i uz pomoć ljudi radi ostvarivanja ciljeva organizacije. Iz toga se može zaključiti da je funkcija vođenja usmjerena na ciljeve, organizaciju, menadžere, zaposlenike i poslove. Sve navedene sastavnice funkcije vođenja obuhvaća ljudski faktor organizacije. Uz to se podrazumijeva ponašanje, komunikacija, motivacija i vođenje. Prema navedenom, vođenje je najzahtjevnija menadžerska funkcija kojom se zaposlenici usmjeravaju i motiviraju na obavljanje određenoga radnog zadatka. Ciljeve organizacije utvrđuju menadžeri, a ostvaruju ih zaposlenici, obavljajući odgovarajuće poslove na osnovi podjele rada i uspostavljanja organizacijske strukture poduzeća. Takvo kombiniranje elemenata vođenja omogućuje donošenje planova u kojima se utvrđuju ciljevi organizacije. Vođe imaju brojne funkcije u grupi koju vode. Oni stvaraju viziju i entuzijazam za njihovo ostvarenje, potiču ideje i promjene, pojašnjavaju, prenose i održavaju ideje, upravljaju konfliktima, koordiniraju grupne aktivnosti predstavljaju grupu i organizaciju, potiču i sugeriraju rješenja i pružaju sigurnost i optimizam u problemskim situacijama i krizama. Vođenje čini proces menadžmenta uspješnim ili neuspješnim ovisno o menadžerovoj sposobnosti. Umijeće vođenja ovisi o tome je li pojedinac ujedno i vođa i o njegovim sposobnostima. Smatra se da je utjecanje na druge ljude, na način da spremno pridonose ostvarivanju ciljeva, bit vođenja. Da bi netko bio vođa nije bitan hijerarhijski položaj jer se ne postaje vođa dobivanjem položaja u organizaciji, nego kao što tvrdi H. Boren – vođenje je akcija, a ne pozicija.

Ključne riječi: vođenje, uspješnost poslovanja, menadžment, uloge vođe

---

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

1. Pojam menadžmenta i menadžera

Menadžment predstavlja jednu od najvažnijih ljudskih aktivnosti. Kad postoje skupine ili grupe ljudi koji djeluju zajedno da bi postigli neki cilj, menadžment se javlja kao neophodan u osiguravanju koordinacije radova pojedinaca.

1.1. Menadžment

Riječ menadžment potječe od engleske riječi *management* i označava „umjetnost obavljanja poslova putem, uz ili posredstvom drugih ljudi“ (Daft, 2008: 7). Postoje razne definicije menadžmenta, ovisno o autoru i gledišta s kojega se daju. Koontz i Weihrichna navode definiciju menadžmenta kao proces oblikovanja i održavanja okoline u kojoj pojedinci, radeći zajedno u grupama, efikasno ostvaruju izabrane ciljeve (Koontz, 2003: 4). Prema Hellriegelu i Slocumu, menadžment je vještina postizanja nekoga cilja pomoću drugih osoba (Hellriegelu, 1988: 6). „Menadžment bi se najjednostavnije mogao definirati kao aktivnost usmjerena na postizanje određenih, unaprijed zacrtanih ciljeva, ali aktivnostima drugih ljudi“ (Sikavica, 2008a: 10).

Pored navedenih definicija menadžmenta, bitno je navesti i objašnjenje koje se navodi u djelu *Osnove menadžmenta* autora M. Buble: „Menadžment možemo definirati kao proces rada s drugima i pomoću drugih na ostvarenju organizacijskih ciljeva u promjenjivoj okolini uz efektivnu i efikasnu uporabu ograničenih resursa“ (Buble, 2006a: 3).

Iz te se definicije može izdvojiti nekoliko ključnih elemenata:

- rad s drugima i pomoću drugih
- organizacijski ciljevi
- promjenjiva okolina
- efektivnost i efikasnost
- ograničenost resursa.

Ostvarivanje organizacijskih ciljeva i ispunjenje određenih zadataka zahtijevaju kolektivnu akciju koja je nezamisliva bez procesa menadžmenta. Pri tomu operativne zadatke ne obavlja menadžment već to čini s drugima i pomoću drugih koji su nositelji pojedinačnih zadataka. „Menadžerski proces je previše kompleksan da bi ga obavljala jedna osoba“ (Calderon, 2004: 27). Dakle, bez ciljeva nema ni menadžmenta. Ciljevi jasno determiniraju svrhu i smjer djelovanja menadžmenta. Budući da svaka organizacija djeluje u određenoj okolini, koja je konstantno promjenjiva, samim je time i organizacija izložena promjenama. U tomu se slučaju menadžmentu postavljaju dva osnovna zadatka:

1. priprema za nastupajuće promjene
2. prilagodba nastajućim promjenama.

Da bi ispunio ta dva navedena zadatka, menadžment ili menadžer prije svega treba vrlo dobro i temeljito „komunicirati“ sa svojim podređenim ili nadređenim, okolinom i javnošću dajući odgovor na sljedeća pitanja: koje su to moguće promjene, na što će se one najviše odraziti i kako djelovati prema njima? Međutim, da bi se postigao odgovor na ta pitanja, menadžer treba imati dobro razvijenu komunikacijsku mrežu gdje će imati točnost i pravovremenost informacija te će se na temelju toga moći pripremiti i uspješno prilagoditi nastalim promjenama.

Proces je menadžmenta također odgovoran i za ravnotežu efektivnosti i efikasnosti. „Menadžment je uvijek proces s pomoću kojeg se transformiraju inputi u outpute“ (Sikavica, 2008a: 19). Efikasnost predstavlja odnos *outputa* i *inputa*, a efektivnost kao veličina *outputa* koju menadžment može ostvariti. Resursi, koji se rabe kao *inputi* u procesu proizvodnje, nisu neograničeni i raspoloživim resursima treba racionalno upravljati. Količina resursa i njihova primjena u procesu proizvodnje, poslovanja i upravljanja ovise o tome koliko ti procesi zahtijevaju resursa da bi bili uspješni, a o tome odlučuje menadžer i svoje ideje prenosi određenim komunikacijskim kanalima svojim podređenima. Dakle, opet je ključna komunikacija za koju je veoma važno koje će se informacije proslijediti i na koji će se način komunicirati. Pri tomu je

nužna razumljiva, točna i pravovremena komunikacija da bi se ostvarile maksimalne koristi. Menadžment mora prožimati cijelu organizaciju i pokrenuti sve elemente organizacije. „Menadžment, dakle, nije funkcija sama po sebi već je to samo u odnosu prema podređenima, tj. onima kojima daje naloge, instrukcije i zadatke, čiji rad koordinira, kontrolira usmjerava i vodi“ (Sikavica, 2011b: 624).

1.2. Menadžer

„Menadžer je osoba čije primarne zadaće proizlaze iz procesa menadžmenta - on planira i donosi odluke, organizira rad i poslovanje, angažira i vodi ljude te kontrolira ljudske, financijske, fizičke i informacijske resurse“ (Buble, 2006a: 6). Dakle, menadžer je osoba koja ostvaruje svoje zadaće radeći uz pomoć drugih ljudi, i to onih nad kojima ima izravnu kompetenciju i onih nad kojima nema izravnu kompetenciju. „Menadžer je osoba zadužena za ostvarenje organizacijskog cilja, da ciljeve u organizacije menadžer ostvaruje angažiranjem drugih i da je autoritet – i slijedom njega odgovornost“ (Baoktić, 2016: 156). Drugim riječima, menadžer mora angažirati ljude da izvode zadaće, a pri tome mora pronaći način kako uputiti i motivirati te sudionike u procesu rada. Zbog toga menadžer mora imati vrlo razvijene komunikacijske vještine, pružanja motivacije, ali i samoga razumijevanja zaposlenih da bi mogao znati za što su pojedinci sposobni, što razumiju, a što ne razumiju ili za što nisu sposobni. Wehrich i Koontz (Koontz, 2003: 6) smatraju da efektivni menadžer mora imati četiri osnovne vještine:

- konceptualne vještine - sposobnost spoznaje poduzeća kao cjeline, prepoznavanje važnih elemenata u situaciji i razumijevanje odnosa među tim elementima
- vještine rada s ljudima - sposobnost menadžera da radi s drugima i pomoću drugih i da radi učinkovito kao član grupe. Te se vještine iskazuju odnosom menadžera prema drugim ljudima, a uključuju njegovu sposobnost motiviranja, pomaganja, koordiniranja, vođenja, komuniciranja i rješavanja konflikata

- tehničke vještine - ogledaju se u poznavanju i vladanju znanjima koja se odnose na performanse specifičnih zadataka u poduzeću. Uključuju znanje metode, tehnika i alata karakterističnih za te specifične zadatke
- vještine oblikovanja - sposobnost menadžera da oblikuje rješenja poslovnih problema i to na način od kojega će poduzeće imati najviše koristi.

Za uspješne menadžere nije dovoljno da ta znanja i vještine samo posjeduju, nego je nužno da ih stalno usavršavaju i razvijaju. Istraživanja su pokazala da podučavanja usmjerena na menadžerske vještine kao što su: *podučavanje u vođenju*, *komuniciranju* i *samosvijesti* rezultiraju poboljšanjem menadžerskih performansi. Smatra se da razina vještina menadžera ne određuje samo razinu njegove osobne uspješnosti, već i razinu uspješnosti njegove grupe, odnosno organizacijske jedinice, a time i same organizacije.

2. Pojam vođenja i vođe

„Nedostatak vodstva je najveći problem s kojima se suočavamo u pokušaju da ovu zemlju načinimo konkurentnom“ (Jeremy, 1987: 102).

Pojam vođenja vrlo je složen i postoje brojne varijacije u njegovu definiranju. Predstavljajući menadžersku funkciju, kod mnogobrojnih se autora vođenje prikazuje kao „prava“ funkcija menadžmenta. Razlog takvom definiranju temelji se na tome što se uspješnim vođenjem neke organizacije (profitne ili neprofitne) smatra ulaganje što manje resursa ili *inputa*, a ostvarivanje maksimalnoga *outputa*. Vođenje organizacije prema navedenom uspjehu ili maksimalizaciji *outputa* oslanja se na donošenje pravih odluka, motiviranje podređenih na ostvarivanje maksimuma, uspješno prezentiranje organizacije i menadžmenta. Vođenje se prvenstveno odnosi na ljude i socijalne interakcije i predstavlja proces utjecaja na ljude da bi doprinosili ostvarenju ciljeva grupe i organizacije. Vođenje, kao takvo, predstavlja najzahtjevniju menadžersku funkciju i plijeni pozornost znanstvene i stručne javnosti.

2.1. Vođenje

“Vodstvo je umjetnost da netko drugi učini nešto što vi želite učiniti jer on to želi učiniti.”

Dwight Eisenhower

Vođenje je jedna od pet funkcija menadžmenta. Pored vođenja, funkcije su menadžmenta: planiranje, organiziranje, kadrovanje i kontroliranje. Vođenje kao funkciju menadžmenta definirali su brojni autori, koji se bave proučavanjem menadžmenta, ali i autori u ostalim srodnim znanostima. Navest ćemo neke od najznačajnijih definicija vođenja i vođe.

„Vodstvo (engl. *leadership*, njem. *fuhrung*), proces utjecanja na druge ljude tako da oni spremno teže ostvarivanju zajedničkih (grupnih) ciljeva“ (Bahtijarević-Šiber, 2001: 644). Prema navedenoj definiciji iz Leksikona menadžmenta, vodstvo se zasniva na prihvaćanju utjecaja od onih na koje se utječe, sposobnosti kreiranja vizije, stvaranje entuzijazma i dobrovoljnoga sudjelovanja u ostvarivanju ciljeva. Koontz i Weihrich (Koontz, 2003: 437) definiraju vodstvo kao umijeće ili proces utjecaja na ljude, tako da oni spremno i s entuzijazmom teže ostvarenju grupnih ciljeva. Buble (Buble, 2006a: 309) navodi da je vodstvo proces utjecaja na aktivnost pojedinaca ili grupe u njihovu nastojanju da postignu ciljeve u određenoj situaciji. Iz navedenih definicija proizlazi da se vodstvo sastoji od nekoliko ključnih varijabli: vođa, sljedbenici, ciljevi i okolina. „Osnovna je zadaća vodstva pronaći i održavati ravnotežu između navedenih varijabli, a ono to može ako vođa ima odgovarajuće sposobnosti, motivaciju i moć“ (Buble, 2006a: 310).

Slika 1 Ključne varijable vodstva (Buble, 2006a: 310).

VOĐA - sposobnosti - motivacija - moć	CILJEVI - ciljevi grupe - ciljevi poduzeća
SLJEDBENICI - osobine - znanje i vještine - motivacija	OKOLINA - interna okolina - eksterna okolina

Većina definicija vođenja odražava pretpostavku da vođenje uključuje proces kojim jedna osoba namjerno djeluje na druge ljude da bi usmjeravala, strukturirala i pospješivala aktivnosti i odnose u nekoj grupi ili organizaciji.

„Vodstvo je proces u kojem pojedinac utječe na grupu u svrhu postizanja zajedničkog cilja“ (Northouse, 2010: 3). Iz navedene se definicije može izdvojiti nekoliko elemenata koji čine sastavnicu navedene definicije:

- vodstvo kao proces
- utjecaj u vodstvu
- vodstvo se odvija u grupama
- zajednički cilj.

Vodstvo kao proces znači da je ono transakcijski događaj koji se javlja između vođe i sljedbenika. Prema navedenom, vodstvo je interakcijski odnos. Utjecaj predstavlja najvažniji element vodstva. Bez utjecaja ne bi ni postojalo vodstvo. Utjecaj nam pokazuje kako vođa djeluje na sljedbenike. Grupe čine skupinu ljudi u kojima se odvija vodstvo, tj. grupe su kontekst u kojima se odvija vodstvo. To mogu biti male grupe ljudi unutar neke organizacije, organizacijske jedinice ili mogu obuhvaćati cijelu organizaciju. Svi se navedeni elementi povezuju zbog jednoga zajedničkog za vođu i sljedbenike, a to su ciljevi. To znači da je vodstvo usmjeravanje skupine pojedinaca prema postizanju nekoga zadatka, svrhe ili cilja.

„Osnovno načelo vodstva glasi: S obzirom da ljudi nastoje slijediti one koji im, prema njihovu mišljenju, nude sredstva za zadovoljenje njihovih vlastitih ciljeva, to znači da što menadžeri više razumiju ono što motivira podređene i kako ta motivacija djeluje, te što više u provođenju svojih akcija koriste to razumijevanje, to će, vjerojatno, biti uspješniji kao vođa“ (Koontz, 2003: 492).

Vođenje je jedna od funkcija menadžmenta, a moglo bi se reći i da je jedna od najvažnijih funkcija menadžmenta iz razloga što poslovanje

ne ovisi ni o jednoj drugoj menadžerskoj funkciji toliko koliko o funkciji vođenja. Vođenje je fundamentalno i važno za uspjeh svih tipova organizacija.

2.2. Vođa

Vođenje ne bi bilo moguće bez njegova najvažnijeg čimbenika – vođe. Za vođe se obično kaže da „rade prave stvari“, a menadžeri „rade stvari na pravi način“. Vođa (engl. *leader*, njem. *Fuhrer*) je osoba koja ima središnju ulogu ili dominantan položaj i utjecaj u grupi. Dakle, vođa predstavlja osobu koja je sposobna utjecati na ljude da bi se ostvarili organizacijski ciljevi (Bahtijarević-Šiber, 2001: 644). „Zadaća vođe je usmjeravati i motivirati zaposlenike na izvršenje nekog zadatka, dati im osjećaj sigurnosti, ali i slobode kako bi oni svojim razmišljanjima i djelovanjem mogli pridonijeti ostvarenju ciljeva poduzeća“ (Karlič, b. g., 67). Sposobnost čovjeka da utječe na druge ljude u procesima rada i ostvarivanja ciljeva organizacije naziva se vođenjem, a čovjek koji ima takvu sposobnost definira se kao vođa. „Vođa (leader) u literaturi se najčešće definira kao osoba koja utječe na ostale članove grupe, odnosno kao osoba koja pokreće u socijalnim situacijama, planira i organizira akciju i tako postupajući izaziva suradnju ostalih“ (Zvonarević, 1981: 459).

Vođe su usmjerene prema budućnosti pa tako oni inspiriraju članove organizacije i zacrtavaju smjer organizacije. Svaka organizacija, u kojoj se nalazi skupina ljudi koji rade punim kapacitetom, ima na čelu neku osobu koja je uspješna u vođenju. Vođenje je ujedno i vještina koja je sastavljena od četiriju elementa:

- odgovorno korištenje moći
- razumijevanje suradnika, situacija i vremena u kojem se nalaze
- sposobnost inspiriranja
- motiviranje (Koontz, 2003: 491).

Vođenje je, kao sposobnost pojedinca da vodi grupu kroz različite situacije, neophodno promatrati u kontekstu društvenih komunikacija i

motivacije za rad u grupama. Pri objašnjenju je funkcije vođenja neophodno spomenuti autoritet kao osnovu uspješnoga vođenja. Autoritet možemo promatrati kao formalni autoritet koji proizlazi iz funkcije i uloge koja je dodijeljena menadžeru i neformalni autoritet koji netko posjeduje na osnovi svoga ugleda ili statusa u grupi. Od vođe se očekuje posjedovanje vizije, spremnost na brzo reagiranje i snalaženje u nepoznatim situacijama, dobre komunikacijske i motivacijske vještine, samouvjerenost i poznavanje vlastitih mogućnosti. Svim su suvremenim organizacijama potrebni obrazovani,iskusni, pouzdani i vješti lideri koji posjeduju konkurentski potencijal i kompetentnost. Navedene se osobine stječu postupno. U procesu se učenja stvaraju mnoge mentalne navike i sposobnosti, od kojih su najznačajniji preuzimanje rizika, realna procjena poslovnih uvjeta, promjena u okruženju, uspjeha i neuspjeha, traženje informacija i mišljenja drugih, pažljivo slušanje drugih, otvorenost prema novim idejama i promjenama, tolerancija i sl. Prema Winstonu Churchillu postoje četiri bitne osobine vođe. „To su otvorenost i jednostavno izražavanje, odlučnost, sposobnost da uskladi brigu za detalje s poimanjem šireg prizora te povijesna mašta koja je oblikovala njegovo prosuđivanje“ (Hayward, 2008: 24). Menadžeri rade na postignuću organizacijskih ciljeva, a vođe rade na stvaranju novih ciljeva, poboljšanju učinkovitosti i na predlaganju novih smjernica prema kojima će organizacija djelovati. „Vođa izaziva status quo, na pozitivan i diplomatski način, kako bi potaknuo konstantna poboljšanja“ (Caroselli, 2013: 3). Vođi se okrećemo kada mislimo da „dovoljno dobro“ jednostavno nije dovoljno dobro. Vođe se razlikuju od ostalih članova organizacija upravo po tome što stvaraju razliku.

2.3. Stilovi vodstva

Stil je vodstva važan za upravljanje organizacijom i ostvarenje dobrih poslovnih rezultata. Osim što je stil vodstva važan za ostvarenje dobrih poslovnih rezultata, on utječe i na međuljudske odnose i radnu atmosferu u poduzeću. Jasno je da su dobra radna atmosfera i dobri međuljudski odnosi jedni od preduvjeta ostvarenja dobrih poslovnih

rezultata. Stil vođenja predstavlja način vodstva organizacije od menadžmenta koji se temelji na istraživanju ponašanja vodstva. „Stil vodstva može se definirati kao poseban način ponašanja menadžera u radnom procesu koji utječe na rezultate rada u određenoj organizaciji“ (Dulčić, 2007: 711). Nemoguće je definirati koji je stil vodstva najbolji jer u praksi uvijek postoji kombinacija nekoliko stilova vodstva.

Vođe se promatraju kroz primjenu triju osnovnih stilova vodstva:

- autoritaran ili autokratski stil vodstva
- demokratski ili participativni stil vodstva
- *laissez-faire* stil vodstva.

2.3.1. Autokratski stil vodstva i njegov utjecaj na organizaciju

„Autokratski je stil vođenja (engl. *Autocratic style of decision-making*, njem. *Autokratischer Entscheidungsstil*), način vođenja poduzeća odnosno suradnika u kojem je sva vlast koncentrirana u rukama jedne osobe koja ima neograničenu moć u odlučivanju“ (Bahtijarević-Šiber, 2001: 36). Autokratski vođa kontrolira svoje podređene i snosi odgovornost za sve donesene odluke, zapovijeda skupinama i pojedincima, a upravlja uz primjenu kazne i nagrade. Izražena je stroga hijerarhija, pa se komunikacija odvija odozgo prema dolje. „Prednost je autoritarnog vodstva u tome što uvijek rezultira zadovoljstvom vođe, omogućuje brze odluke, omogućuje kontrolabilnost onoga što su uradili podređeni i drugi“ (Buble, 2006a: 316). Zaposleni ne vole taj stil vodstva, ponajprije zato što u njima budi strah. Iako takav stil vodstva ne zvuči poželjno, postoje situacije u kojima on izvrsno funkcionira (npr. kada je samo jedna osoba u grupi stručnjak na nekom području koje je u interesu poduzeću ili u početku rada nekoga poduzeća gdje poslije prerasta u demokratski stil vodstva). Autokratski stil može biti djelotvoran u manjim poduzećima, ali ako se radi o većem poduzeću s velikim brojem zaposlenika, marginaliziranje srednjega menadžmenta može dovesti u pitanje uspješnost poslovanja cijeloga poduzeća. Problem se dominantno postojećega autokratskog stila vodstva može riješiti delegiranjem ovlaštenja i odgovornosti u odlučivanju na niže razine menadžmenta u poduzeću.

2.3.2. *Demokratski stil vodstva i njegov utjecaj na organizaciju*

Demokratski stil vodstva podrazumijeva participaciju podređenih u donošenju odluka, a to znači da taj vođa delegira svoj autoritet na sve razine menadžmenta unutar poduzeća, ali zadržava konačnu odgovornost. „Demokratski ili participativni vođa konzultira podređene o predloženim akcijama i odlukama te ohrabruje njihovo sudjelovanje“ (Koontz, 2003: 494). Komunikacija je dvosmjerna, a djeluje motivirajuće, kako na grupe, tako i na pojedince. Demokratski se vođa savjetuje sa suradnicima prije nego što donese odluku. Zaposlenicima je omogućeno iskazivanje vlastitih ideja, čime se potiču na kreativnost i inovativnost. U osnovi demokratskoga stila vodstva počivaju dobra organizacijska klima i odnosi među zaposlenima, pa se za demokratskoga vođu često koristi i nazivom kooperativni vođa. U demokratskom stilu vodstva vođa i grupa djeluju kao jedinstvena socijalna cjelina.

2.3.3. *Laissez-faire stil vodstva i njegov utjecaj na organizaciju*

Laissez-faire vođa, naziva se još i vođom “odriješenih ruku” (Koontz, 2003: 494). Takav tip vođe najčešće izbjegava odgovornost, a moć primjenjuje malo ili nikako, dopušta podređenima da postavljaju ciljeve, a on im samo pomaže u ostvarivanju tih ciljeva, prikupljajući informacije iz vanjskoga okruženja. „Taj stil vodstva ignorira doprinos vođe jednako kao što autoritaran stil vodstva ignorira doprinos grupe“ (Buble, 2006b: 316). U tomu stilu vodstva vođa igra sporednu ulogu, a članovi grupe vode autonomne politike.

3. **Vođenje i menadžment**

Vodstvo (engl. *leadership*) označava interakciju među ljudima i utječe da grupe slijede vođu. „Osnovno načelo vodstva glasi: S obzirom da ljudi nastoje slijediti one koji im, prema njihovu mišljenju, nude sredstva za zadovoljenje njihovih vlastitih ciljeva, to znači da što menadžeri više razumiju ono što motivira podređene i kako ta motivacija djeluje, te što više u provođenju svojih akcija koriste to razumijevanje, to će, vjerojatno, biti uspješniji kao vođe“ (Koontz, 2003: 492). Prema navedenom je

vidljivo je da je uključivanje svakoga u organizaciji jedan od najvažnijih zadataka menadžera, a da bi menadžer uključio svakoga mora u jednu ruku biti i vođa, tj., vođa kojega će zaposlenici slijediti. „Zapovijedaj i nadziri“ nije najbolji način vođenja tvrtke“ (Welch, 2002: 25). Uloga je kompetentnoga menadžera/vođe stvaranje takve radne okoline u kojoj će biti poželjno raditi. Stvaranjem će takve pozitivne radne okoline zaposleni moći nesmetano raditi svoj posao te pridonositi ostvarenju grupnih i organizacijskih ciljeva.

3.1. Utjecaj funkcije vođenja na menadžersku aktivnost

U organizaciji nije moguće potpuno zadovoljiti sve potrebe pojedinca, pa menadžeri imaju određenu slobodu u stvaranju pojedinačnih sporazuma koji bi doveli do usklađivanja ciljeva organizacije i pojedinca koji rade u organizaciji. Efektivna vještina rada s ljudima omogućuje menadžerima da pokrenu energiju podređenih i pomognu im u njihovoj promociji. „Stoga su učinkoviti menadžeri vođe koji bodre (*cheerleaders*), koji olakšavaju rad (*facilitators*), treneri i odgajatelji (*nurturers*)“ (Buble, 2006a: 22). Ljude u organizaciji treba ohrabrivati da razvijaju spremnost za rad i da rade pouzdano i zanosno. Iako se menadžment i vodstvo razlikuju, zaključuje se da su oboje nužni ako organizacija želi napredovati. Primjerice, ako organizacija ima jaku upravu bez vodstva, rezultat može biti zagušenje i opterećenje birokracijom. Suprotno tomu, ako organizacija ima jako vodstvo bez uprave, rezultat može biti besmislen. Da bi organizacija bila uspješna, mora razvijati obje sastavnice: sposoban menadžment i vješto vodstvo. Iako između menadžmenta i vodstva postoje jasne razlike, ta se dva konstrukta često preklapaju. Kada menadžeri utječu na skupinu tako što nadahnjuju i motiviraju svoje sljedbenike prema zajedničkom cilju ili viziji organizacije, menadžeri su uključeni u vodstvo. Kada vođe planiraju, organiziraju, brinu o osoblju i kontroliraju, uključeni su u proces menadžmenta.

Vođenje je menadžerska funkcija kojom se zaposlenici usmjeravaju i motiviraju na obavljanje određenoga radnog zadatka. Samo je tom činjenicom funkcija vođenja izravno uključena u sam proces menadžmenta,

odnosno utječe i na menadžersku uspješnost, a time i na uspješnost organizacije. Ako funkcijom vođenja menadžer uspije dovoljno i uspješno motivirati, usmjeriti i voditi zaposlene kroz određeni zadatak, vjerojatno će i sam zadatak u tomu slučaju biti uspješno odrađen. Naravno, uspješnim kontinuiranim rješavanjem pojedinačnih zadataka utječe se na uspješno izvršenje glavnih ciljeva organizacije što rezultira konačnim uspjehom i zadovoljstvom svih uključenih čimbenika. S druge strane, ako menadžer ne uspije dovoljno motivirati, uspješno usmjeravati i voditi zaposlene, dolazit će do raznih konflikata, nerazumijevana zadataka pa i samih komunikacijskih problema. Naravno, u takvom je okruženju veća mogućnost za neizvršavanje pojedinačnih zadataka, a i zadataka i ciljeva same organizacije. U navedenim je zaključcima vidljivo da organizacija, da bi bila uspješna, mora imati menadžera s karakteristikama vođe. Takav bi menadžer morao imati karakteristike vođe, odnosno neke vještine koje imaju vođe: viziju, intuiciju, samorazumijevanje, dobre komunikacijske vještine i poznavanje vlastitih mogućnosti. Dobar, suvremeni vođa sa zaposlenicima ima dvosmjernan odnos, on usmjerava i vodi, ali istovremeno sluša i uči. „Vođe znaju kako stvoriti snažne slike koje će pokrenuti ljude; oni dobro pričaju priče; oni znaju kako iznijeti tvrdnju kroz ceremonije, simbole i scenografije“ (Kets de Vries, 2009: 210).

Kao i svaki drugi čovjek, vođa je u određenoj mjeri u svom ponašanju i poslovnom djelovanju određen svojim karakternim osobinama koje, uz prethodno navedeno, uvelike utječu i na odabir stila vođenja. Stil se vođenja očituje u načinu na koji vođa stimulira zaposlenike na izvršenje zadataka. Treba naglasiti da stil vođenja nije određen samo osobinama i karakteristikama vođe, već i osobinama podređenih i konkretnom situacijom u kojoj treba djelovati. Već smo ranije objasnili da postoje tri stila vodstva: autokratski, demokratski i *laissez faire* stilovi vođenja. „Zadaća vođe je usmjeravati i motivirati zaposlenike na izvršenje nekog zadatka, dati im osjećaj sigurnosti, ali i slobode kako bi oni svojim razmišljanjima i djelovanjem mogli pridonijeti ostvarenju ciljeva poduzeća“ (Karlič, b. g., 67). Najvažnija je zadaća vođe definiranje poslovne vizije poduzeća i osiguravanje da je ostali zaposlenici prihvate i slijede.

Uloga je vodstva stvaranje okruženje za sve zaposlenike u kojem će se najpoželjnije stvari najvjerojatnije i dogoditi. Drugim riječima, menadžer treba stvarati takvo okruženje u kojem će zaposlenici raditi usklađeno i s entuzijazmom na ostvarenju zadataka sa svrhom ostvarivanja konačnoga cilja organizacije. Harmoniziran sustav i entuzijazam može stvoriti samo menadžer koji će uspjeti izvući maksimum od svojih zaposlenika i tako djelovati pozitivno na ciljeve, zadatke i samu organizaciju. Mnogi ljudi vide vodstvo kao „prst koji upire“: „Radi ovo radi ono!“ Međutim, vodstvo je sasvim nešto drugo. Ono predstavlja stvaranje okružja u kojem će menadžer integrirati sve zaposlene da rade kao usklađen element za ostvarenje ciljeva organizacije. Kao takav, menadžer se predstavlja kao integrator, odnosno vođa. Možemo reći da zbog procesa koji se odvijaju kroz samu funkciju vođenja u organizaciji, vođenje predstavlja najvažniju funkciju menadžmenta, odnosno o vođenju u najvećoj mjeri ovisi uspješnost cjelokupnoga upravljačkog procesa, a time i same organizacije. „Vođenje naglašava sposobnost utjecaja na druge koji izvršavaju neki zadatak“ (Robbins, 1995: 135). Vođenje se sastoji od pet grupa aktivnosti: motiviranje, vodstvo, interpersonalni procesi, upravljanje grupama i konfliktima i komuniciranje. Kvalitetno upravljanje i koordinacija između tih aktivnosti ključni su za uspješno provođenje procesa vođenja, a samim time i cjelokupnoga upravljačkog procesa u nekoj organizaciji. Utjecaj vođe na rad podređenih u određenim situacijama predstavlja vodstvo. „Vođa stvara osjećaj zajedničke vizije o budućnosti, artikulira tu viziju, nadahnjuje predanost viziji i pruža potporu i ohrabrenje grupi u ostvarenju te vizije“ (Ebner, 2012: 12). Prema navedenom, vodstvo možemo definirati kao proces kojim vođa nadahnjuje i motivira sljedbenike prema zajedničkom cilju i viziji.

Menadžer bi trebao biti i vođa ako želi dugoročno uspješno upravljati organizacijom, a vođa ne mora biti menadžer, odnosno ne mora se odnositi na točno definiranu organizaciju. „Kada govorimo o samome vođi, on da bi bio uspješan treba imati sposobnost utjecaja na podređene, mora ih moći motivirati da ostvare zacrtano i naravno mora imati moć utjecaja na njih“ (Buble, 2006b: 485). Kad govorimo o vodstvu i vođenju, moramo govoriti o stvaranju veza, o kredibilitetu i o tome da

je vodstvo ono što radimo. Ako je netko menadžer u nekoj organizaciji, prema nekim je pravilima ta osoba jedna od najvažnijih u organizaciji i, kao takva, mora biti lider za svoje podređene. „Istina je da vođenje predstavlja pregledan set vještina i mogućnosti koje su korisne bilo da se radi o vrhovnim/generalnim menadžerima ili onima linijskim, u bilo kojoj organizaciji ili korporaciji“ (Kouzes, 2007: 339). Učinkovitost zaposlenika neke organizacije - posebno pojedinaca na rukovodećim pozicijama – određuje koliko će dobro raditi sama organizacija. Neki su ljudi toliko učinkoviti u svom poslu da menadžer može malo učiniti da bi oni postali još bolji, a drugi su toliko beznadni da se ne može učiniti gotovo ništa da bi se poboljšala njihova učinkovitost. Većina ljudi, koji rade u organizacijama, ipak spada između ta dva ekstrema. Oni obavljaju svoj posao adekvatno i prate stvari kako se one događaju te očekuju od svojih menadžera da postave pravac, brzinu i dužinu trajanja stvari. Oni žele neke smjernice, neke sugestije o tome kako tamo ići i kako doći do tamo. „Ako dimenzija vodstva nije pravilno postavljena, tada kompanija jednostavno ne može biti uspješna“ (Kets de Vries, 2009: 19). Organizacija može imati sve prednosti na ovome svijetu (stabilne financijske izvore, zavidnu poziciju na tržištu, suvremenu tehnologiju), ali ako je vodstvo neuspješno, sve te prednosti nestaju i organizacija kreće „nizbrdo“. „Međutim, treba napomenuti da kvalitetu odnosa ne determinira samo odnos vođe prema podređenima, nego i odnos podređenih prema vođi, a koji je funkcija niza utjecajnih čimbenika (karakteristike podređenih, njihova motivacija, organizacijska kultura i drugo)“ (Klepić, 2009: 154).

Kombiniranje menadžmenta i vođenja, dakle, traži sposobnost proračunatoga i logičnog pristupa organizacijskom procesu i iskrenu brigu za zaposlene. „Moderni menadžeri moraju razumjeti razliku između upravljanja i vođenja i znati kako kombinirati te dvije uloge u postizanju uspjeha organizacije“ (Certo, 2008: 352).

Zaključak

Vodstvo se zasniva na prihvaćanju utjecaja od onih na koje se utječe, sposobnosti kreiranja vizije, stvaranju entuzijazma i dobrovoljnoga

sudjelovanja u ostvarivanju ciljeva. Sastoji se od nekoliko ključnih varijabli: vođa, sljedbenici, ciljevi i okolina. Osnovna je zadaća vodstva pronaći i održavati ravnotežu između navedenih varijabli, a ono to može ako vođa ima odgovarajuće sposobnosti, motivaciju i moć. Vođenje je jedna od pet funkcija menadžmenta. Pored vođenja, funkcije su menadžmenta: planiranje, organiziranje, kadroviranje i kontroliranje. Moglo bi se reći i da je vođenje jedna od najvažnijih funkcija menadžmenta iz razloga što ni od jedne druge menadžerske funkcije poslovanje ne zavisi toliko koliko od funkcije vođenja. Vođenje je fundamentalno i važno za uspjeh svih tipova organizacija.

Stil je vođenja važan za upravljanje organizacijom i ostvarenje dobrih poslovnih rezultata. Osim što je stil vođenja važan za ostvarenje dobrih poslovnih rezultata, on utječe i na međuljudske odnose i radnu atmosferu.

Prema navedenom vidljivo je da je uključivanje svakoga u organizaciji jedna od najvažnijih zadataka menadžera, a da bi menadžer uključio svakoga mora u jednu ruku biti i vođa, tj. vođa kojega će zaposlenici slijediti. Uloga je kompetentnoga menadžera/vođe stvaranje takve radne okoline u kojoj će biti poželjno raditi. Stvaranjem će takve pozitivne radne okoline zaposleni biti nesmetani raditi svoj posao i pridonositi ostvarenju grupnih i organizacijskih ciljevima. Ako kroz funkciju vođenja menadžer uspije dovoljno i uspješno motivirati, usmjeriti i voditi zaposlene kroz određeni zadatak, vjerojatno će i sam zadatak u tomu slučaju biti uspješno odrađen. Naravno, uspješnim kontinuiranim rješavanjem pojedinačnih zadataka utječe se na uspješno izvršenje glavnih ciljeva organizacije što rezultira konačnim uspjehom i zadovoljstvom sviju uključenih faktora.

Moderni menadžeri moraju razumjeti razliku između upravljanja i vođenja i znati kako kombinirati te dvije uloge u postizanju uspjeha organizacije. Mnogi kažu da su menadžeri osobe koje rade stvari na pravi način, a vođe su osobe koje rade prave stvari.

Literatura

- ATCHISON, THOMAS J. - HILL, WINSTON W. (1978), *Management Today: Managing Work in Organizations*, Houghton Mifflin Harcourt
- BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER, FIKRETA - SIKAVICA, Pere (2007), *Leksikon menadžmenta*, Masmedia, Zagreb
- BAOKTIĆ, DANICA i dr. (2016), *Obiteljsko poduzetništvo*, Logotip, Mostar
- BELL, LINDA, - BLACKER, FRANCK (1997), *People management*, Look Smart, London
- BIJAKŠIĆ MARTINOVIĆ, SANJA (2014), *Marketinški kanali i suvremeni trendovi u prodaji*, HKD Napredak, Mostar
- BUBLE, MARIN (2010), *Menadžerske vještine*, Sinergija, Zagreb
- BUBLE, MARIN (2006), *Osnove menadžmenta*, Sinergija, Zagreb
- BUBLE, MARIN - KLEPIĆ, ZDENKO (2009), *Menadžment malih poduzeća: osnove menadžmenta*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar
- BRKIĆ, NENAD (2003), *Upravljanje marketing komuniciranjem*, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- CALDERON, ISAC (2004), *Stilovi dobrog i lošeg upravljanja*, Adizes, Novi Sad
- CAROSELLI, MARLENE (2013), *Vještine vodstva za menadžere*, Mate, Zagreb
- CERTO, SAMUEL - CERTO, TREVIS (2008), *Moderni menadžment*, Mate, Zagreb
- DAFT, RICHARD (2008), *Management*, Mason Vanderbilt University, Thomson South-Western
- DULČIĆ, ŽELIMIR - VRDOLJAK-RAGUŽ, IVANA (2007), „Stilovi vodstva hotelskih menadžera Dubrovačko-neretvanske županije: empirijsko istraživanje“, *Ekonomski pregled*, god. 11., br. 58., str. 709. – 731.
- DRUCKER, PETER (2001), *Management: Tasks, Responsibility, Practices*, Roulledge
- EBNER, DAN (2012), *Vodstvo kao služenje: model vodstva za vašu župu*, Mate, Zagreb

EVANS, EDWARD - ALIRE, CAMILA (2013), *Management Basics for Information Professionals*, Facet Publishing, London

GAVRILOVIĆ, ANA - ČUK, MIRA (2015), *Menadžment u sistemu socijalne zaštite*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka

HAYWARD, STEVEN (2008), *Churchil: umijeće vođenja - Poruka za menadžere i političare*, Binoza press, Zagreb

HELLRIEGEL, DON - SLOCUM, JOHN (1988) *Managment*, Adidison-Wesley Company

KARLIĆ, TEA - HADELAN, LARI(2011), „Stil vođenja u funkciji uspješnog poslovanja tvrtke“, *Praktični menadžment*, god. 2, br. 2., str. 67. – 72.

KETS DE VRIES, MANFRED (2009), *Tajna vodstva: ponašanje vođa u poduzetništvu*, Profil, Zagreb

KLEPIĆ, ZDENKO (2014), *Menadžment neprofitnih organizacija*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar

KOONTZ, HAROLD - WEIHRICH, HEINZ (2003), *Menadžment*, Mate, Zagreb

KOUZES, JAMES - POSNER, BARRY (2007), *The Leadership Challenge*, Jossey-Bass, San Francisco

KORDIĆ, DANE (2002), *Menadžment organizacijskog ponašanja*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar

KREITNER, ROBERT (1989), *Managment*, Houghton Mifflin Company, Boston

MAINS, JEREMY (1987), „Wanted: Leaders Who Can Make a Difference“, *Fortune Magazine*

NORTHOUSE, PETER (2010), *Leadership: Theory and Practice*, Sage Publications, London

ROBBINS, STEPHEN - JUDGE, TIMOTHY (2009), *Organizational Behavior*, Pearson Prentice Hall, London

ROBBINS, STEPHEN (1995), *Bitni elementi organizacijskog ponašanja*, Mate, Zagreb

SIKAVICA, PERE (2011), *Organizacija*, Školska knjiga, Zagreb

SIKAVICA, PERE - BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER – FIKRETA - POLOŠKI VOKIĆ, NINA (2008), *Temelji menadžmenta*, Školska knjiga, Zagreb

SIKAVICA, PERE - BAHTIJAREVIĆ-ŠIBER – FIKRETA - POLOŠKI VO-
KIĆ, NINA (2008), *Suvremeni menadžment*, Školska knjiga, Zagreb

TOMIĆ, ZORAN (2016), *Odnosi s javnošću: teorija i praksa*, Synopsis,
Zagreb-Sarajevo

WELCH, JACK (2002), *Jack Welch: leksikon vodstva*, Naklada Zadro,
Zagreb

ZVONAREVIĆ, MLADEN (1981), *Socijalna psihologija*, Školska knjiga,
Zagreb

LEADERSHIP AND MANAGEMENT

Abstract

Management is defined as a skill of managing business with people and with people's help in order to realize organization goals. From that definition it can be concluded that the function of leadership is directed to goals, organization, managers, employees and jobs. All the mentioned constituents of leadership function are covered by human organization factor. Behavior, communication, motivation and leadership are also implied here. According to the above mentioned leadership is the most demanding management function used for directing and motivating employees to conduct a certain working task. The organization goals are defined by managers and realized by employees, conducting certain jobs on the basis of work division and establishment of the company organization structure. Such combination of leadership elements enables making plans in which organization goals are determined. Leaders have many functions in the group they lead. They create vision and enthusiasm for their realization; encourage ideas and changes; explain, transfer and maintain ideas; manage conflicts, coordinate group activities; represent the group and organization; encourage and suggest solutions as well as offer security and optimism in problematic situations and crises. Leadership makes the process either successful or unsuccessful depending on manager's capability. The leadership skills depend on the individual's capability and if that person is a leader at the same time. It is assumed that influencing other people to readily contribute to the implementation of goals is the essence of leadership. Hierarchical position is not important to become a leader, a person cannot become a leader by getting a position in the organization because leadership is action not position according to H. Boren.

Key words: *leadership, business performance, management, leader's roles*

PRIMJENA LIDOVA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM DNEVNIM NOVINAMA

Sažetak

Rad se bavi primjenom lidova u tisku. Lid je početak svakoga teksta, to je prvih nekoliko rečenica, prvi paragraf u tekstu. Recentna istraživanja pokazuju da uz opremu teksta recipijenti čitaju i lid te se njime može zadržati čitateljeva pozornost. Lidovi mogu biti rezimirajući i specijalni. Rezimirajući lid počinje onime što novinar procijeni najvažnijim, najzanimljivijim i najprivlačnijim čitateljima. Specijalni se lidovi dijele na narativne, kontrastne, stakato, komunikativne, upitne, citatne, povijesne i nijedan od spomenutih. Strukturalna su se obilježja analize bazirala na frekventnost lidova u novinama i zastupljenost lidova po rubrikama unutarnje politike, vanjske politike, biznisa i kulture. Istraživanje je temeljeno na praćenju bosanskohercegovačkih dnevnih novina Večernji list, Dnevni list, Dnevni avaz, Nezavisne novine i Oslobođenje. Analizirani su tekstovi dva dana od 11. do 27. lipnja 2015. godine. Kao metodologija je korištena analiza sadržaja. Istraživanje pokazuje da sve novine, koje su analizirane u najvećoj mjeri, koriste rezimirajući lid. U tisku se donosi više informacija o nekom događaju, iznosi se pozadina događaja i prikazuju se različite analize. U odnosu na ostale medije tisak nudi veću mogućnost za korištenje specijalnih lidova, ali analizirane bosanskohercegovačke novine ne koriste u dovoljnoj mjeri komparativne prednosti tiska.

Cljučne riječi: lid, rezimirajući lid, specijalni lidovi, rubrika, tisak

---

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Novinarstvo se temelji na izvještavanju o događajima, a izvještavanje je najvažnija zadaća medija. Cilj mu je oblikovanje javnoga mnijenja, odnosno održavanje društveno važnih informacija u društvenoj zajednici. Novinski je tekst upućen nekome koga autor ne poznaje dovoljno, zbog toga tekst mora biti jasan, čitljiv i razumljiv. Tisak je tu da tumači, objašnjava i analizira događaje i zato je kvalitetno pisanje bitno u prijenosu činjenica i informacija od medija do primatelja.

Oprema teksta privlači pozornost čitatelja. Recentna istraživanja pokazuju da recipijenti prvo čitaju opremu teksta, lid i gledaju fotografiju. Ako su oprema teksta i lid recipijentu zanimljivi, privlačni i dovoljno dopru do njega, onda će se zainteresirati i nastaviti čitati tekst. Preko lidova u tisku dopire se do čitatelja i zadržava se njihova pozornost. Istraživanje bosanskohercegovačkih dnevnih novina pokazuje da se rezimirajući lid koristi u najvećoj mjeri, a specijalni se lidovi manje koriste iako je njihova mogućnost veća da privuku pažnju čitatelja.

U prvome se dijelu rada definiraju osnovne karakteristike tiska, navode se specifičnosti tiska u odnosu na ostale medije i vrste novina. Drugi se dio rada odnosi na osnovne karakteristike rezimirajućega i specijalnih lidova. Treći se dio rada zasniva na rezultatima istraživanja.

1. Osnovne karakteristike tiska

Nakon što je Gutenberg 1445. godine dovršio svoj tiskarski stroj, tiskarstvo se razvija kao privatna djelatnost u cijeloj Europi. U većim je se europskim gradovima, koji su bili i centri tiskarstva i tiskanih tekstova, osjećala potreba za obavještenjima i o raznim oblicima i vrstama produkcije, važnim za stimulaciju proizvodnje i trgovine (Sapunar, 2004: 8).

Novinarstvo se temelji na izvještavanju o događajima, a izvještavanje je najvažnija zadaća medija. Novinarima je glavni posao izvještavanje javnosti o određenim događajima koji se objavljuju prema teoriji selekcije vijesti.

Tiskanim se medijima smanjuju naklada i prihodi od oglasa, a razlog tomu je internet i pojava novih medija. Informacije i vijesti, koje

su u tiskanom izdanju, mogu se naći i na portalima. Gotovo sve dnevne tiskovine imaju i svoje portale, tj. *online* izdanja, najčešće s istim nazivom kao i novine. Većina *online* izdanja novina još uvijek nisu profitabilna i obično su ekonomski podržana prihodima od printanih izdanja (Nguyen, 2008).

Većina je medijskih analitičara prognozirala nestanak tiskanih medija nakon proboja internetskih portala koji danas postaju sve važniji izvor informacija za većinu ljudi. Tiskani mediji gube naknadu, ali nikada neće potpuno nestati. Tijekom povijesti prognoziralo je se da će pojavom radija nestati tisak i da će se pojavom televizije ugasiti i radio i tisak. Sada, pojavom novih medija, jedan dio analitičara pretpostavlja da će se manje gledati televizija jer je sve dostupno na internetu, ali da će tisak izumrijeti. Kao što su tijekom povijesti svi mediji pronalazili svoje čitatelje tako će, tvrde drugi teoretičari, pronalaziti i dalje.

Novinski je tekst upućen nekome koga pisac ne poznaje dovoljno, zato tekst mora biti jasan, čitljiv i razumljiv (Ricchiardi i Malović, 1996: 22). Uz to, potrebno je da tiskovine prilagode svoj način pisanja. Vijest se s nekoga događaja ne može isto pisati u tisku kao na portalu. U novinama vijest izlazi dan poslije i potrebno je imati više detalja o događaju, pronaći drugu i treću stranu te je iznijeti, raditi analize i doprijeti do čitatelja objašnjavanjem i tumačenjem činjenica. Tiskani mediji gube utrku s bržim i besplatnim internetom. Neki teoretičari tvrde da su potrebne izmjene u dnevnim tiskovinama, na način da recipijenti znaju kada kupe novine da će pročitati detaljnije o nekom događaju kojega su već imali priliku pročitati na portalu.

Stephan Russ-Mohl u knjizi *Novinarstvo* piše da dobro sačinjeni listovi nude sve manje vijesti i ulaze sve više u prostor tjednika, magazina i ilustriranih časopisa (Russ-Mohl, 2005: 52) i u takvoj je se situaciji potrebno držati podjele koliko god je to moguće. Tisak se ne može brzinom natjecati s elektroničkim ili novim medijima pa zbog toga poseže za analitičnošću i ekskluzivama (Sapunar – Vasilj – Kovačić, 2013: 490).

Imamo teorije tiska kroz povijesna razdoblja, a to su: 1. autoritarna – tisak je trebao podržavati politiku vlade i služiti državi, 2. liberalna – potraga za istinom, tisak je trebao djelovati kao partner u raspravi, a ne kao

instrument utjecaja vlasti, 3. teorija društvene odgovornosti – nastala je kao reakcija na uzaludnu nadu da će se tržište medija samo regulirati, 4. sovjetska teorija tiska – glavna je zadaća pridonositi održavanju i napretku socijalističkoga sustava, tj. država nadzire medije, a oni se definiraju kao produžena ruka države (Kunczik i Zipfel, 1998: 38 – 39).

Stanislav Bolanča proveo je istraživanje o tehnologiji tiska od Gutenbergra do danas. U njegovom radu prikazani pregled razvoja tehnika tiska tijekom stoljeća pokazuje da taj razvitak ide ruku pod ruku s razvojem civilizacije i vjerno oslikava razvojni stupanj društva. Tisak je usmjeren digitalizaciji i stvaranju prihvatljivijih mogućnosti tiska malih naklada. Slično na razvoj tiska djeluje i sve brži tempo života. Zbog toga postaje važno vrijeme potrebno za realizaciju otisaka, od pripreme preko tiska do dorade, što također pogoduje digitalizaciji. Globalizacija zahtjeva istodobno iste ili slične tiskovine na različitim udaljenim dijelovima svijeta. Danas to omogućuje elektrotehnika (Bolanča i Golubović, 2008: 144).

U svojim ranim danima, raspon je zemaljskoga prijenosa bio ograničen na nacionalne granice u većini zemalja. Sada su kabel, satelit i ostali načini prijenosa uvelike uklonili ograničenja. Još je jedna nova snaga internacionalizacije internet, koji uopće ne mora promatrati nacionalne granice, čak i ako jezik, kultura i društveni odnosi ne osiguraju da granice i dalje strukturiraju protok informacija (Mc Quail, 2010: 210).

Globalizacija i komunikacija su povezane. Globalizacija predstavlja organizaciju, a komunikacija je duh kojim se ostvaruje globalizacija. Komuniciranje nadzire sva područja javnoga djelovanja i proizvođenje dobara za održavanje kvalitetnoga života ljudi (Sapunar, 2001: 28).

Novinarski stil znači posebnu uporabu jezika u postizanju izražajne i pokretačke vrijednosti novinarstva. Novinar stvara svoj stil da bi postao prepoznatljiv publici, a najveći je uspjeh pojedinoga novinara kada čitatelj iščitavajući napisane retke zna tko im je autor bez čitanja potpisa ispod teksta (Juka, 2007: 68).

„Da bi mozak percipirao sadržaj rečenice, mora pamtit početak i u svijesti slagati sve dalje njezine dijelove. Što je više elemenata ugrađeno u rečenicu, to se od čitatelja traži veći napor da u pamćenju poveže početak sa svršetkom“ (Pavlinić, 2001: 48).

1.1. Specifičnosti tiska u odnosu na ostale medije

Pisana je komunikacija specifična po tome što pisanje i čitanje zahtjevaju određeno vrijeme, ali svatko može birati vrijeme kada će pisati i čitati. Oboje zahtjeva veliku koncentraciju i svima je jednostavnije to činiti dok su sami. Čitatelji su novina u prednosti pred gledateljima televizije i slušateljima radija jer mogu informaciju pročitati više puta, a na televiziji i radiju poruka je emitirana i više je nema. „Novinar pisane riječi ima tu privilegiju, ali i prokletstvo da se svaka greška vidi, svaki krivi zarez, svaka manjkavost i svaki nedostatak. No, to ujedno znači da čitatelj može dobiti stručnost, znanje i sl.“ (Malović, 2003: 39). Čitatelji i novinari uspostavljaju ravnopravni odnos. Svaki od medija razvija svoj vlastiti, karakteristični stil i međusobno se mogu dopunjavati, ali ne i ugrožavati. Novinar i novinarska organizacija čuvaju ugled, dostojanstvo i integritet svoje profesije, surađuju među sobom i njeguju kolegijalne odnose kao i profesionalnu solidarnost (Tomić – Sapunar – Jurilj – Juka, 2007: 150).

1.2. Vrste novina

Imamo više vrsta novina, a ustalilo je se nekoliko kriterija za kategorizaciju novina po vremenu izlaženja, području rasprostranjenosti i po sadržaju. „Po vremenu izlaženja dijele se na: dnevne, tjedne, mjesečne“ (Hrvatska enciklopedija, 2015).

Dnevni listovi nerijetko izlaze u većem broju izdanja, za pojedine dijelove zemlje ili sa specifičnim priložima i izdanjima. Dnevnici izlaze s različitim brojem stranica. Tjednici izlaze jednom tjedno i različita su sadržaja. Mogu biti sportski, objavljujati humoristične priloge, stripove, popularne medicinske članke, povijesne prikaze i sl. Forma mjesečnika najčešće obuhvaća razne specijalizirane časopise koji pokrivaju mnoga područja. U pisanju se tekstova za novine školovani novinari izražavaju specifičnim oblicima izražavanja.

„Po području rasprostranjenosti novine se dijele na: nacionalne, regionalne i lokalne“ (Hrvatska enciklopedija, 2015).

Nacionalne su novine one koje su na razini države, regionalne su novine one u kojima se piše o jednom zemljopisno određenom prostoru i obuhvaćaju više gradova, ne samo jedan. Lokalne novine obuhvaćaju jedan grad, općinu ili mjesto, koje ima svoje novine, i u njima se piše samo o tomu mjestu, a ako ima opširnijih tema one se, također, tiču toga mjesta u kojem izlaze lokalne novine.

Stjepan Malović u svojoj knjizi *Novine* prema načinu proizvodnje navodi podjelu novina na osnovi učestalosti izlaženja, formatu i tehnologiji (Malović, 2003: 93).

Učestalost izlaženja može biti: dnevna, tjedna, dvotjedna i mjesečna. To su ujedno i najveće razlike među novinama. Prema formatu razlika je u veličini novinske stranice. Uobičajeni su formati A formati. Ako se udvostruči A4 format, dobiva se A3 (to je format većine hrvatskih dnevnih listova), a ako se prepolovi dobiva se format A5. Novine se dijele i prema tome kako su tiskane, odnosno koja se tehnologija koristi. Osnovna je razlika u proizvodnji u tome jesu li jednoboje, dvoboje ili višeboje novine (Malović, 2003: 93).

Stjepan Malović u svojoj knjizi *Novine* prema sadržaju navodi podjelu novina na: informativno-političke listove, zabavno-revijalne listove i specijalizirana izdanja (Malović, 2003: 94).

Informativno-politički listovi čitatelje izvještavaju o svim relevantnim zbivanjima u zemlji i svijetu. Informativno politički listovi mogu biti prema učestalosti izlaženja dnevni, tjedni i mjesečni. Zabavno-revijalni se listovi bave pojedinim segmentima društvenoga života koji imaju zabavni karakter. Najčešće su tjedna i dvotjedna izdanja na velikom broju stranica s obiljem fotografija. Specijalizirana se izdanja bave uskim područjem života, kao na primjer kulturom, vrtlarstvom, kompjutorima (Malović, 2003: 94).

U knjizi *Tabloidiziranje stvarnosti: metamorfoza dnevnih novina* u jednom dijelu navodi se podjela novina prema vrsti publike, jeziku izdavanja i tehnološkim platformama (Kurčić i dr., 2016: 21). Podjela novina prema vrsti publike: *community* novine (novine određene zajednice), religijske (novine koje izdaju religijske organizacije), ženske, omladinske i specijalne (npr. novine posvećene lovu, ribolovu, itd.). Podjela novina prema jeziku izdavanja: novine koje izlaze na nacionalnim jezicima,

dvojezična izdanja novina, višejezična izdanja novina, Brajeva izdanja novina. Podjela novina prema tehnološkim platformama: klasična tiskana izdanja novina, elektronička izdanja novina, mrežne stranice novina, elektroničke novine, ostala digitalna izdanja novina (aplikacije za pametne telefone, društvene medije).

2. Osnovne karakteristike lidova

Kriteriji na osnovu kojih se određuje je li nešto dovoljno važno ili zanimljivo su aktualnost, blizina, sukob, poznate osobe, posljedice, utjecaj i ljudski interes. „Lead¹ je termin koji je nastao u američkoj teoriji i praksi novinarstva, a danas je postao sastavnim dijelom novinarskog zanata na svim prostorima Zemlje“ (Kurtić, 2005: 104).

Specijalni se lidovi najčešće koriste u reportažama, komentarima, intervjuima, člancima i feljtonima.

Lid počinje onime što novinar procijeni da je najvažnije, najzanimljivije i najprivlačnije za čitatelje. „No reportaže, komentari, intervjui, članci i feljtoni najčešće ne počinju prema pravilu najvažnije na početak“ (Vasilj, 2014: 105).

Lidovi mogu biti:

1. Rezimirajući
2. Specijalni
  - a) narativni
  - b) kontrastni
  - c) stakato
  - d) komunikativni
  - e) upitni
  - f) citatni
  - g) nijedan od spomenutih
  - h) povijesni.

¹ Lid dolazi od engleske riječi *lead* što znači voditi, vođa, zauzimati prvo mjesto, glava vijesti. Termin je *lead* nastao u američkoj teoriji i praksi novinarstva. Lid je najčešće prvi paragraf teksta u dnevnim novinama, što i govori sam prijevod riječi. U novinskim redakcijama i hrvatskom jeziku koristi se izraz lid.

2.1. Rezimirajući

U rezimirajućem lidu, bit je odmah na početku, tako da ljudi ne moraju nagađati ili čekati da bi shvatili o čemu se radi. Najčešće se piše obrnutom piramidom u kojoj je vijest sređena po paragrafima, od najvažnijega do manje bitnoga. Novinarima su lidovi često na umu i prije nego počinju pisati. Kada god se novinar vrati na svoj lid uvijek misli da može biti bolji i onda ga prepravlja. Rezimirajući lid treba pisati u aktivu (Itule i Anderson, 2001: 27 – 37).

U lidu se naglašava glavna, dominantna točka, a onda se više informacija donosi u sljedećim rečenicama. Informacije primatelji žele dijeliti s drugima, zato u pripremi vijesti novinar pretpostavlja što bi netko drugi želio znati o događaju ili situaciji. Utjecaj na primatelja treba uzeti u obzir (Fang, 1991: 10).

Na svečanoj promociji, koja se jučer održala u Hrvatskom domu hercega Stjepana Kosače upriličena je promocija i dodjela diploma studentima koji su završili studij na Agronomskom i prehrambeno-tehnološkom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Ovim povodom dodijeljene su ukupno 143 diplome završenim magistrima struke, diplomiranim inženjerima agronomije i beachelorima prvostupnicima navedenog fakulteta.

(Alema Bajgorić: Dnevni list)

2.2. Specijalni lidovi

Vrste specijalnih lidova su: narativni, kontrastni, stakato, komunikativni, upitni, citatni, povijesni i nijedan od spomenutih.

2.2.1. Narativni lid

Narativni lid počinje anegdotom ili slikovitom scenom te stavlja čitatelje u centar zbivanja i time ih uvlači u priču (Itule i Anderson, 2001: 41). Premda se može napisati u jednom paragrafu, obično se piše u dva ili više i postepeno gradi paragraf koji čitateljima govori poentu priče. Ključ je za pisanje toga lida u zapažanju. Sve što novinar vidi, čuje, omiriše, okusi ili dodirne može koristiti u tekstu. Taj lid treba teći cijelim tekstom da bi zainteresirao čitatelja.

Narativni je lid odličan izbor da bi se čitatelji poistovjetili s osobom o kojoj novinar piše, da bi razvili empatiju. Iako se narativni lid koristi najčešće u sportskom novinarstvu, ne treba pretjerivati s njegovom uporabom i koristiti se njime gdje mu nije mjesto. Iako je riječ o naraciji, ništa napisano ne smije biti plod mašte novinara (Vasilj, 2014: 108).

Na temeljima stare primorske kuće od 36 četvornih metara u centru Matulja izrasla je nova obiteljska katnica. Kvadraturom mala parcela i urbanistički uvjeti diktirali su da se prostornost dobije dogradnjom kata. Već pri prvom osmišljavanju prostora dizajner interijera Elis Moschella i osnivač studija Moschella zamislio je prizemlje kao dnevnu, a kat kao spavaću - radnu zonu. Katove spajaju dominantne spiralne stubbe s gazištima bajcanim u boju oraha, koje u prostoru imaju i još jednu funkciju – one su svojevrsni skulpturalni element. Iako je cijela zona svojevrsni „open space“ koji se kliznim vratima može podijeliti u nekoliko zasebnih cjelina, središnji je dio prizemlja poluovalni stol za blagovanje.

(Mirela Kruhac: Večernji list; Dom i vrt)

2.2.2. Kontrastni lid

U početku se kontrastnoga lida objašnjava neki događaj ili zapažanje iz prošlosti. Zatim se čitatelji vraćaju u današnje vrijeme. Premještaju se iz prošlosti u sadašnjost tek kada im se pruži veza s viješću koju daje novinar. „U kontrastnom lidu se preporuča korištenje riječi obrata te što više kontrasta: nepoznat-poznat, odličan-slab, profesionalni-amaterski, nekada-danas, brzo-sporo, prvi-posljednji, pobjeda-poraz“ (Vasilj, 2014: 109). Dobrim se zapažanjem najbolje piše. Novinar uvjerava čitatelja da tekst treba pročitati do kraja. Najčešće se koriste riječi *ali, sada, danas i jučer*.

U vremenu dok EU potresa izbjeglička kriza, BiH i regija bi mogle profitirati jer je stabilnost ovoga dijela kontinenta postala iznimno važna Uniji. U više razgovora u kojima su bosanskohercegovački, ali i političari u regiji sudjelovali posljednjih tjedana ističe se zabrinutost, ali i opredjeljenje za daleko brže napredovanje zemalja regije čak i uz nešto niže kriterije nego što su ih imale države u prethodnom valu proširenja.

(Zoran Krešić; Večernji list)

2.2.3. *Stakato lid*

Stakato se lid sastoji se od kratkih, rafalnih rečenica koje čitatelje uvode u vijest ili neki drugi tekst. Ne moraju nužno biti kratke rečenice, ali u tomu slučaju trebaju biti kratke natuknice odvojene zarezom. Cilj je da zaintrigira čitatelje i odredi atmosferu teksta. Piše se tako da nakon jedne kratke rečenice ili rafala rečenica čitateljima daje vezu s viješću teksta. Čitatelje ne treba pustiti da čekaju da bi doznali o čemu se radi. U drugom im je dijelu dat razlog teksta (Itule i Anderson, 2001: 45).

Osnovna škola „Prva osnovna škola Široki Brijeg“ u Širokom Brijegu, OŠ „Rakitno“ u Posušju, OŠ „Ruđer Bošković“ u Grudama, te OŠ „Ivana Brlić Mažuranić“ u Ljubuškom četiri su osnovne škole koje će ovog ljeta dobiti potpuno nove fasade, otvore i ostale popratne segmenta potrebne za bolju energetska učinkovitost.

(Marija Medić Bošnjak: Večernji list)

2.2.4. *Komunikativni lid*

U komunikativnom se lidu autor izravno obraća zamjenicom *vi*. Na taj se način uspostavlja kontakt i pojedinac se uključi u događaj. Taj lid može biti učinkovit jer čitateljima poručuje: vaša nam je pomoć potrebna da zaokružimo ovu priču. Ako se autor publici izravno obraća u početnom paragrafu, obično to radi u cijelom tekstu. Ne može se koristiti kada se daje kratak rezime događaja.

Čak ako se i odlučite za početni paket opreme Momentum, u Volvu XC90 neće vam nedostajati luksuza. Električno otvaranje prtljažnika, ukrasni aluminijski umeci, sustav za kvalitetu zraka, ambijentalno osvjetljenje, Moritz kožne prevlake itd., samo su neke od stavki koje se nalaze u ovom paketu.

(Dnevni list)

2.2.5. *Upitni lid*

U upitnom lidu tekst započinje tako što se čitateljima postavlja jedno ili čitav niz pitanja. Neki urednici govore da upitni lidovi nisu prihvatljivi jer rijetko postižu cilj. Tvrde da taj lid pišu kad god nisu u stanju

odrediti poentu. Ne treba ih pretjerano uporabljivati i pitanje u tekstu mora određivati ton. „U prvoj rečenici autor postavlja pitanje. U iduće tri rečenice daje se odrješit odgovor, objašnjenje, ali i zaključak“ (Vasilj, 2014: 111).

Upitni lid ne treba koristiti u ozbiljnim temama, on se koristi u lakšim temama i odmah treba čitatelju dati odgovor, ne smije dugo biti u nedoumici da shvati o čemu se radi (Fang, 1991: 23).

Koji su razlozi za zastoj u loše provedenoj privatizaciji u FBiH? Jedan od odgovora na ovo pitanje mogao bi glasiti da su mnoga poduzeća bliža stečaju nego privatizaciji. Podsjećanja radi, u zaključnim razmatranjima izvješća o realizaciji programa rada Agencije za privatizaciju FBiH s planom privatizacije za 2014. godinu, koji je usvojila Vlada FBiH u ožujku ove godine, konstatirano je da su rezultati provedbe privatizacije u razdoblju od 1999. do 2014. godine nezadovoljavajući.

(Zlatko Tulić; Večernji list)

2.2.6. *Citatni lid*

Citirani lid započinje izravnim obraćanjem neke važne osobe. Taj početni citat može biti najsnažniji navod u tekstu ili može odrediti ton onoga što slijedi. Smije se pisati samo ako se ne mijenja kontekst rečenoga.

Najčešće se koristi u člancima, reportažama, intervjuima i vijestima. Navodi se jedna, maksimalno dvije rečenice i odmah treba imenovati autora. Poželjno je da je autor poznata javna osoba (Vasilj, 2014: 111). Citatni su lidovi najučinkovitiji u elektroničkim medijima kada vijest započinje snimkom dramatičnoga govora, a onda se prelazi na novinara koji povezuje navod i događaje. Treba dobro provjeriti je li citat dovoljno jak da privuče čitatelje.

Livanjska Srednja strukovna škola ‘Silvije Strahimir Kranjčević’ prva je škola na području Hercegbosanske županije koja je prije šest godina upriličila ‘Dan otvorenih vrata’ za sve osnovce, buduće potencijalne učenike, kao i njihove roditelje. Ta dobra praksa od 2010. godine provodi se u kontinuitetu i danas“, kazao nam je ravnatelj škole prof. Saša Grabovac, te dodao da su ovoga puta otišli i korak naprijed, te su Dan otvorenih vrata obogatili sportskim i kulturnim sadržajima, izložbom

starih i prerađenih automobila, te sve skupa nazvali promocijskim danima „Open House.

(Željka Mihaljević: Večernji list)

2.2.7. Povijesni lid

Pomoću povijesnoga se lida čitatelj uvodi u aktualni događaj nekom povijesnom temom kao paralelom ili podsjetnikom. Bitno je da tema iz prošlosti, kojom započinje tekst, ima povezanosti sa sadašnjošću i da na učinkovit način uvede čitatelje u priču. Taj se lid većinom koristi u reportažama, člancima i komentarima (Vasilj, 2014: 111).

Fiatova nova limuzina koja će se proizvoditi u Turskoj u svibnju je predstavljena na salonu automobila u Istambulu pod imenom Aegea. No, na ostalim europskim tržištima prodavat će se pod imenom Tipo. Mnoge će zbog tog imena obuzeti nostalgija jer upravo se tako zvao Fiatov kompakt s kraja osamdesetih, koji je proglašen i Europskim automobilom godine 1989. godine, a može ga se još uvijek vidjeti i na našim cestama.

(Mladen Milčić; Večernji list)

2.2.8. Lidovi tipa – nijedan od spomenutih

Lidovi tipa – nijedan od spomenutih podrazumijeva kombinaciju nekoliko spomenutih lidova, a ne da se definirati. Ti lidovi mogu biti dosjetljivi, teško razumljivi ili mogu odbiti čitatelje, zato se moraju koristiti s mjerom i prikladno. Taj lid može započeti pjesmom, ali je najučinkovitiji kada je sastavljen od nekoliko vrsta lidova.

Novinari treba da pišu koncizne, tačne i lako razumljive rečenice. Efektan, slikovit glagol u svakoj od njih učiniti će im tekstove još boljima. Ovo je posebno važno u specijalnim lidovima u kojima nekada nema glavne vesti iz teksta. Tada reči, a ne vesti privlače čitaocē“ (Itule i Anderson, 2001: 51). Treba biti precizan i slikovit. Bitno je da novinar zna koji lid kada upotrijebiti. Ponekad je to jako teško.“Jedino pravilo pri pisanju lida jeste da pravila nema (Itule i Anderson, 2001: 52).

Dvije se igre igraju i oko Bosne i Hercegovine – dužnosnici Europske unije poručuju da su impresionirani napretkom naše zemlje, a iznutra se

ruši ustavni poredak i ukida vladavina prava. Država je iznutra dovedena pred zid i u nedjelju će se znati što će s njom biti. Što se, zapravo događa?

(M. Osmović; Dnevni list)

3. Koncept istraživanja

Strukturalna su se obilježja analize bazirala:

1. zastupljenost lidova ukupno po novinama
2. zastupljenost lidova pojedinačno po novinama
3. zastupljenost lidova ukupno po rubrikama
4. zastupljenost lidova pojedinačno po rubrikama.

3.1. Uzorak i metodologija

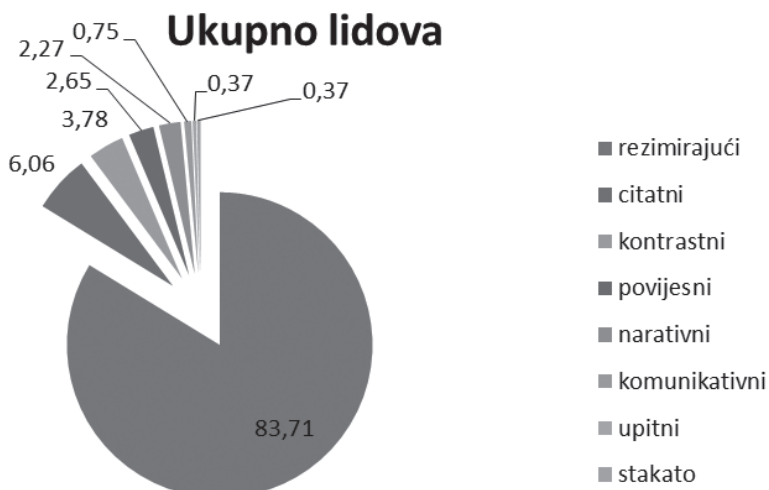
Istraživanje je temeljeno na praćenju bosanskohercegovačkih dnevnih novina *Večernji list*, *Dnevni list*, *Dnevni avaz*, *Nezavisne novine* i *Oslobođenje*. Analizu sadržaja čine svi tekstovi u rubrikama unutarnje politike, vanjske politike, biznisa i kulture. Novine su analizirane po dva dana. Uzorkom su obuhvaćeni brojevi koji su izišli tijekom dva dana. *Večernji list* analiziran je 18. i 22. lipnja 2015. godine, *Dnevni list* 11. i 12. lipnja 2015. godine, *Dnevni avaz* 25. i 27. lipnja 2015. godine, *Nezavisne novine* 18. i 19. lipnja 2015. godine i *Oslobođenje* 16. i 18. lipnja 2015. godine. Analiza je sadržaja korištena kao metodologija, rezultati su rađeni kvantitativnom metodom. Kvantitavna je analiza sadržaja metoda objektivnoga dijagnosticanja i kvantifikacije (mjerjenja količine i intenziteta) prisustva obilježja, odnosno indikatora kvalitete sadržaja, odnosno novina (lidova, broja specijalnih lidova, odnosno različitosti lidova) na reprezentativnom uzorku izučenoga iz sadržaja novina obuhvaćenih uzorkom.

3.2. Rezultati istraživanja po novinama

Istraživanje pokazuje da sve novine, koje su analizirane, u najvećoj mjeri koriste rezimirajući lid. Od 264 ukupno analiziranih lidova u tek-

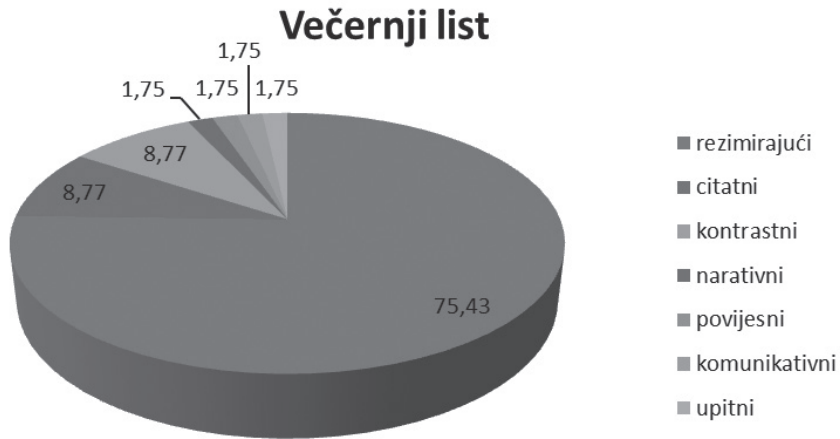
stovima njih je 83,71 % rezimirajućih. Citatnih je korišteno 6,06 %, kontrastnih blizu 3,78 %, povijesnih 2,65 % i narativnih 2,27 %, a stakato i upitni lid pojavljuju se po jednom, točnije 0,37 %. Istraživanje je pokazalo da se u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama najviše koristi rezimirajući lid. Dnevne su novine pogodne za specijalne lidove, ali se rijetko koriste.

Graf 1: Zastupljenost lidova u postocima u svim analiziranim novinama

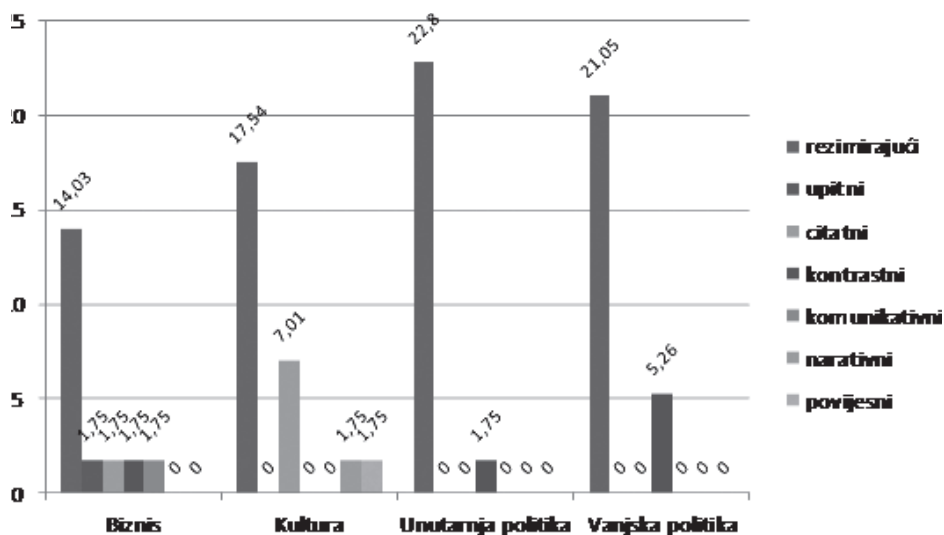
3.2.1. Večernji list

U tekstovima je *Večernjeg lista* rezimirajućih lidova 75,43 %, i u odnosu na ostale istraživane novine, *Večernji list* ima najmanju zastupljenost toga lida. Od specijalnih je lidova citatnih i kontrastnih 8,77 %, narativni, povijesni, komunikativni i upitni lid se u *Večernjem listu* pojavljuju po jednom, njihova je zastupljenost 1,75 %. Očekivalo je se da će se upitni lid češće koristiti u svim novinama, ali on se u cijelom istraživanju pojavljuje samo jednom u *Večernjem listu*. Dnevna novina *Večernji list* najviše koristi različite specijalne lidove, njih šest, a u ostalim se bosanskohercegovačkim dnevnim novinama, koje su istraživane, koristi manje tih lidova.

Graf 2: Zastupljenost lidova u postotcima u *Večernjem listu*

Lidovi su iz *Večernjeg lista* obrađeni i po rubrikama *biznis*, *kultura*, *unutarnja politika* i *vanjska politika*. Različitih lidova ima najviše u rubrici *biznis*, zastupljenost je rezimirajućih lidova 14,03 %, upitni, citatni, kontrastni i komunikativni pojavljuju se jednom (1,75 %). U rubrici *kultura* zastupljenost je rezimirajućih lidova 17,54%, citatnih je 7,01 %, a narativni se i povijesni lid pojavljuju jednom. Njihova je zastupljenost 1,75 %. U rubrici *unutarnja politika* rezimirajući lid zauzima 22,8 % prostora i pojavljuje se kontrastni čija je zastupljenost 1,75 %. U rubrici je *vanjska politika* 21,05 % zastupljen rezimirajući lid, a kontrastni je zastupljen 5,26 %.

Graf 3: Zastupljenost lidova u postotcima po rubrikama u Večernjem listu

U *Večernjem listu* analizirano je ukupno 57 lidova u istraživanim rubrikama. Rubrika *biznis* ima osam rezimirajućih lidova i po jedan citatni, kontrastni, komunikativni i upitni. U rubrici *kultura* rezimirajući se pojavljuje 10 puta, četiri citatna i po jedan narativni i povijesni. U rubrici *unutarnja politika* ima 13 rezimirajućih lidova i jedan kontrastni, a u *vanjskoj politici* je 12 rezimirajućih lidova i tri su kontrastna.

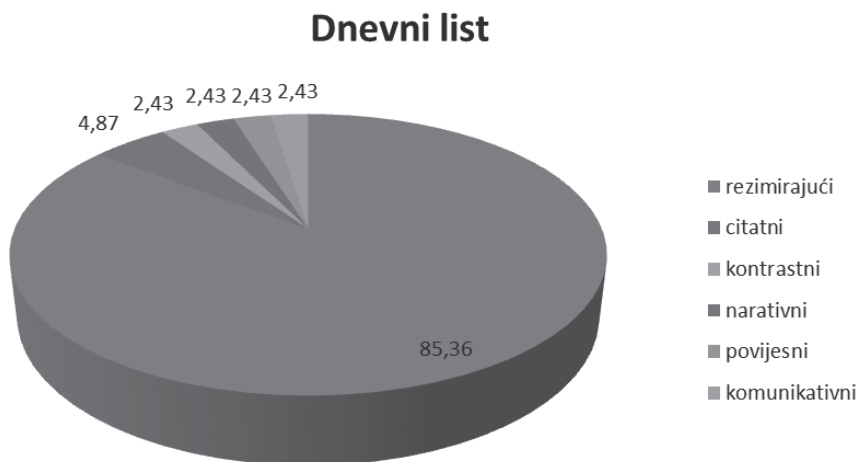
Rezimirajućih je najviše (ukupno 43 lida), citatni i kontrastni lidovi pojavljuju se po pet puta, a narativni lid, povijesni, komunikativni i upitni pojavljuju se po jednom. U cijelom je se istraživanju upitni lid koristio samo jednom u *Večernjem listu* u rubrici *biznis*.

Tablica 1: Zastupljenost lidova u brojkama u Večernjem listu

Večernji list	rezimirajući lid	citatni lid	kontrastni lid	narativni lid	povijesni lid	komunikativni lid	upitni lid
<i>Unutarnja politika</i>	13	-	1	-	-	-	-
<i>Vanjska politika</i>	12	-	3	-	-	-	-
<i>Biznis</i>	8	1	1	-	-	1	1
Kultura	10	4	-	1	1	-	-
Ukupno	43	5	5	1	1	1	1

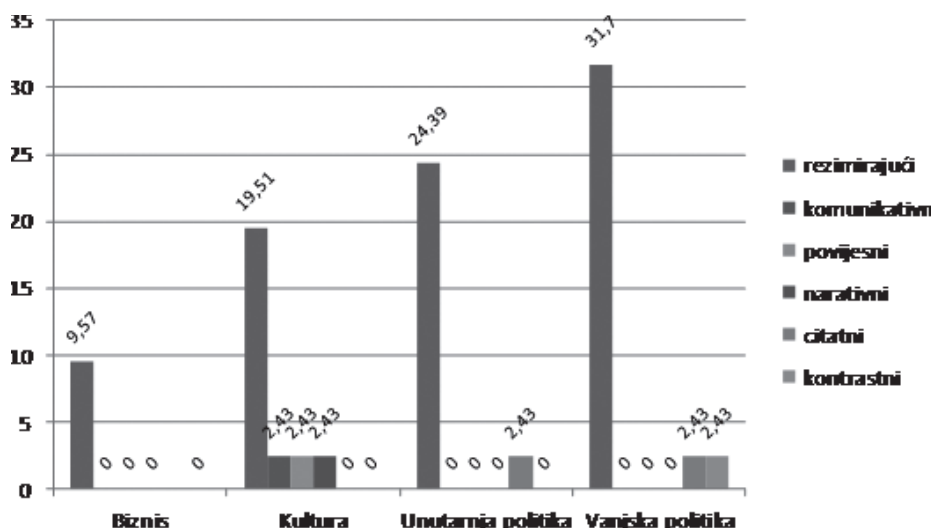
3.2.2. Dnevni list

U tekstovima su *Dnevnoga lista* u najvećoj mjeri zastupljeni rezimirajući lidovi, njih je 85,36 %. Citatnih je lidova 4,87 %, a komunikativni, kontrastni, povijesni i narativni pojavljuju se 2,43 %.

Graf 4: Zastupljenost lidova u postotcima u Dnevnom listu

U *Dnevnom listu* u rubrici *biznis* koristio je se samo rezimirajući lid koji je zastupljen 9,57 %, u toj se rubrici nije koristio nijedan od specijalnih lidova. Rubrika *kultura* ima najveću zastupljenost rezimirajućega lida 19,51 %. Komunikativni, povijesni i narativni lid u *Dnevnom listu* u rubrici *kultura* zastupljeni su 2,43 %. *Unutarnja politika* ima 24,39 % zastupljenosti rezimirajućega lida, a citatni je zastupljen 2,43 %. U rubrici *vanjska politika* rezimirajući lid zastupljen je 31,7 %, a citatni i kontrastni zastupljeni su 2,43 %.

Graf 5: Zastupljenost lidova u postotcima po rubrikama u Dnevnom listu

U *Dnevnom listu* ukupno je analiziran 41 lid. U rubrici *biznis* analizirana su četiri lida i sva četiri su rezimirajuća. U rubrici *kultura* istraživano je 11 lidova, od toga je osam rezimirajućih, a po jedan komunikativni povijesni i narativni. Rubrika unutarnja politika sadrži 10 rezimirajućih lidova i jedan citatni. Rubrika vanjska politika u *Dnevnom listu* ukupno ima 15 analiziranih lidova od toga ih je 13 rezimirajućih, a po jedan citatni i jedan kontrastni lid.

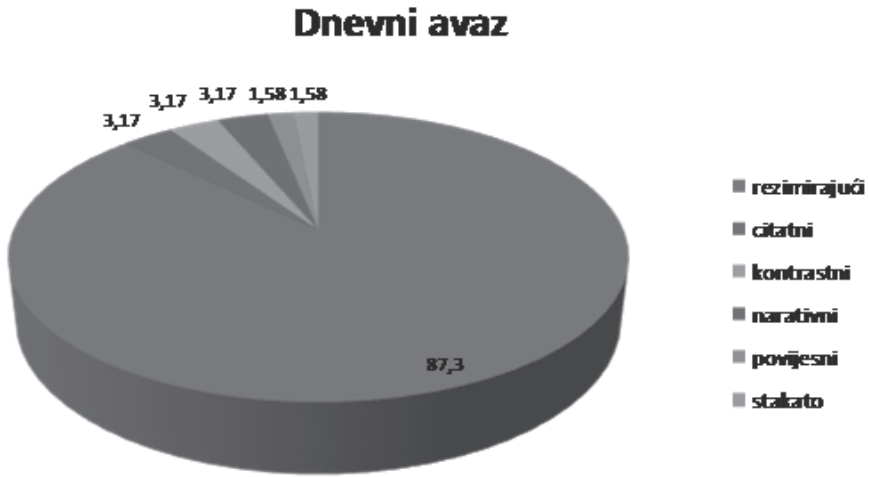
Prevladava rezimirajući lid, ukupno ih je 35, citatni se pojavljuje dva puta, a kontrastni, komunikativni, povijesni i narativni pojavljuju se po jednom.

Tablica 2: Zastupljenost lidova u brojkama u *Dnevnom listu*

Dnevni list	rezimirajući lid	citatni lid	kontrastni lid	komunikativni lid	povijesni lid	narativni lid
Unutarnja politika	10	1	-	-	-	-
Vanjska politika	13	1	1	-	-	-
Biznis	4	-	-	-	-	-
Kultura	8	-	-	1	1	1
Ukupno	35	2	1	1	1	1

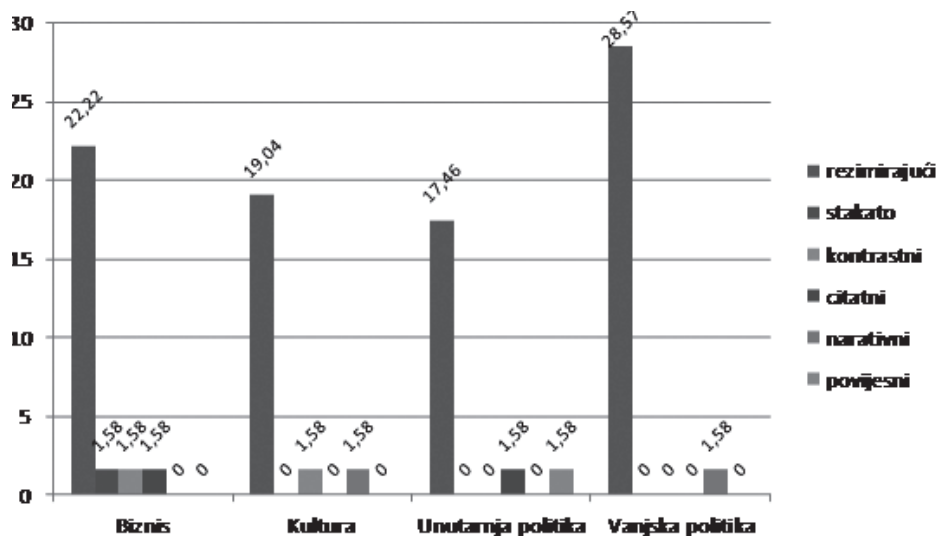
3.2.3. Dnevni avaz

U tekstovima *Dnevnoga avaza* rezimirajućih je lidova 87,3 %, citatnih, kontrastnih i narativnih 3,17 %, povijesni i stakato lid u *Dnevnom avazu* pojavljuju se po jednom, njihova je zastupljenost 1,58 %. Očekivalo je se da će se stakato lid češće koristiti, ali on se u cijelom istraživanju pojavljuje samo jednom u *Dnevnom avazu* i to u rubrici *biznis*.

Graf 6: Zastupljenost lidova u postotcima u *Dnevnom avazu*

Lidovi su iz *Dnevnog avaza* obrađeni i po rubrikama. Različitih lidova ima najviše u rubrici *biznis*, zastupljenost je rezimirajućega lida 22,22 %, stakato, citatni i kontrastni pojavljuju se po jednom (1,58 %). U rubrici *kultura* zastupljenost je rezimirajućega lida 19,04 %, narativni i kontrastni lid zastupljeni su 1,58 %. U rubrici *unutarnja politika* rezimirajući lid zauzima 17,45 % i uz njega se povijesni i citatni pojavljuju u zastupljenosti od 1,58 %. U rubrici je *vanjske politike* rezimirajući lid zastupljen blizu 28,57 %, a narativni je zastupljen blizu 1,58 %.

Graf 7: Zastupljenost lidova u postotcima po rubrikama u Dnevnom avazu

U *Dnevnom avazu* analizirana su 63 lida u svim rubrikama. Rubrika *biznis* ima 14 rezimirajućih lidova, a citatni, kontrastni i stakato lid pojavljuju se po jednom. U rubrici *kultura* rezimirajućih je lidova 12, a kontrastni i narativni pojavljuju se po jednom. *Unutarnja politika* ima 11 rezimirajućih lidova, a po jednom se pojavljuju citatni i povijesni lid. U rubrici *vanjska politika* ima najviše rezimirajućih lidova, njih 18, a samo se jednom pojavljuje narativni lid.

Rezimirajućih je lidova najviše, ukupno 43, citatni, kontrastni i narativni lidovi pojavljuju se po dva puta, a povijesni i stakato po jednom. U cijelomu je se istraživanju stakato lid koristio samo jednom u *Dnevnom avazu* u rubrici *biznis*.

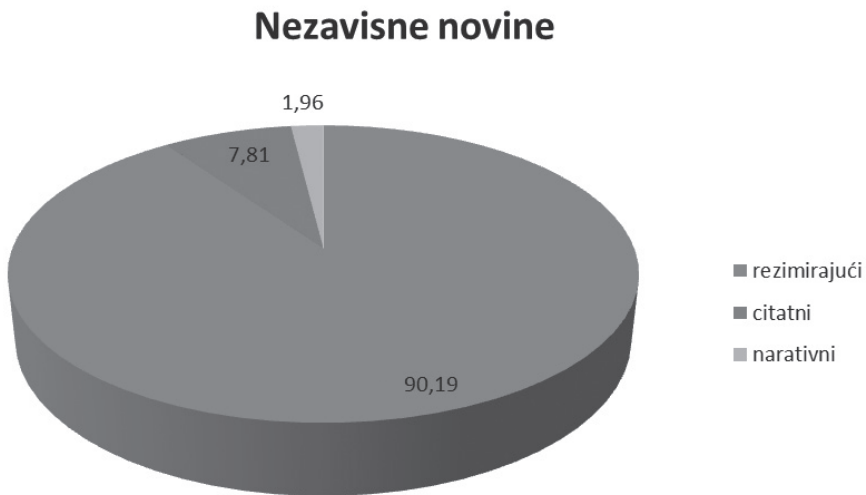
Tablica 3: Zastupljenost lidova u brojkama u *Dnevnom avazu*

Dnevni avaz	rezimirajući lid	citatni lid	kontrastni lid	narativni lid	povijesni lid	stakato lid
<i>Unutarnja politika</i>	11	1	-	-	1	-
<i>Vanjska politika</i>	18	-	-	1	-	-

<i>Biznis</i>	14	1	1	-	-	1
<i>Kultura</i>	12	-	1	1	-	-
Ukupno	55	2	2	2	1	1

3.2.4. *Nezavisne novine*

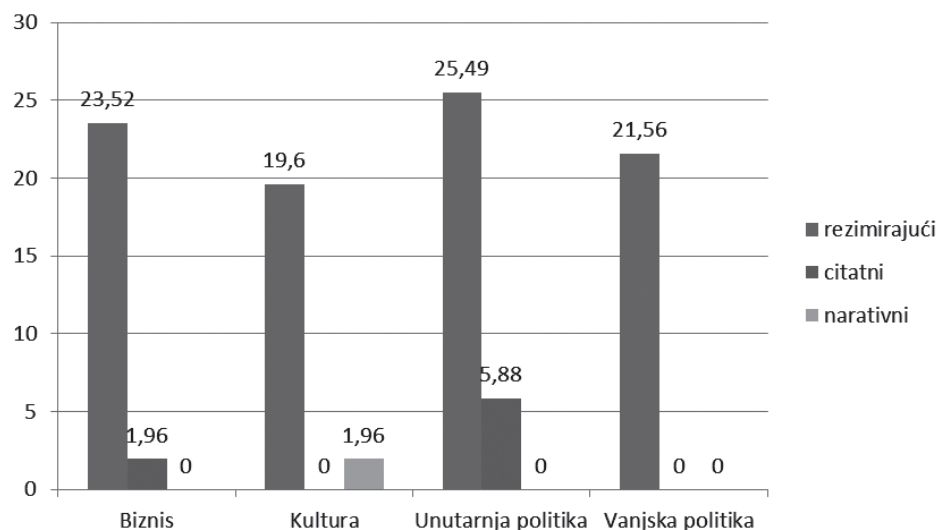
Od svih analiziranih novina, u tekstovima *Nezavisnih novina* ima najviše rezimirajućih lidova, njih čak 90,19 %. Pored rezimirajućih lidova javljaju se još citatni i narativni. Citatnih ima 7,81 %, a narativnih ima 1,96 %. *Nezavisne novine* jedine su u istraživanju koje koriste rezimirajući lid preko 90 %.

Graf 8: Zastupljenost lidova u postotcima u Nezavisnim novinama

U rubrici *biznis Nezavisnih novina* rezimirajući je lid zastupljen 23,52 %, a citatni lid 1,96 %. U rubrici *kultura* rezimirajući je lid zastupljen 19,60 %, a narativni 1,96 %. U rubrici *unutarnja politika* u *Nezavisnim novinama* zastupljenost je rezimirajućega lida 25,49 %, a citatnoga 5,88 %. U rubrici *vanjska politika* pojavljuje se samo rezimirajući lid 21,56 %.

Graf 9: Zastupljenost lidova u postotcima po rubrikama u *Nezavisnim novinama*

U *Nezavisnim novinama* analiziran je 51 lid. U rubrici *biznis* ima 12 rezimirajućih lidova i jedan citatni, u rubrici *kultura* 10 je rezimirajućih lidova i jedan narativni. Rubrika *unutarnja politika* ima 13 rezimirajućih lidova i tri citatna, a rubrika *vanjska politika* ima samo 11 rezimirajućih lidova.

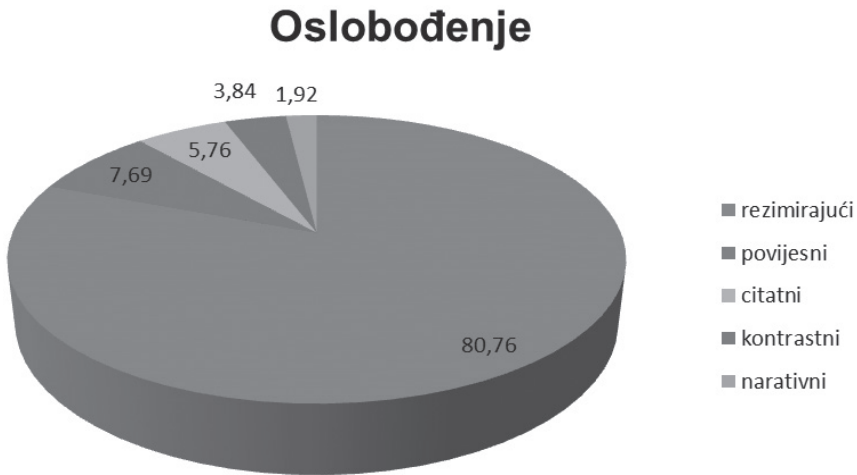
U *Nezavisnim novinama* rezimirajućih lidova ukupno ima 46, od specijalnih je lidova citatnih četiri i jedan narativni lid.

Tablica 4: Zastupljenost lidova u brojkama u *Nezavisnim novinama*

Nezavisne novine	rezimirajući lid	citatni lid	narativni lid
<i>Unutarnja politika</i>	13	3	-
<i>Vanjska politika</i>	11	-	-
<i>Biznis</i>	12	1	-
Kultura	10	-	1
Ukupno	46	4	1

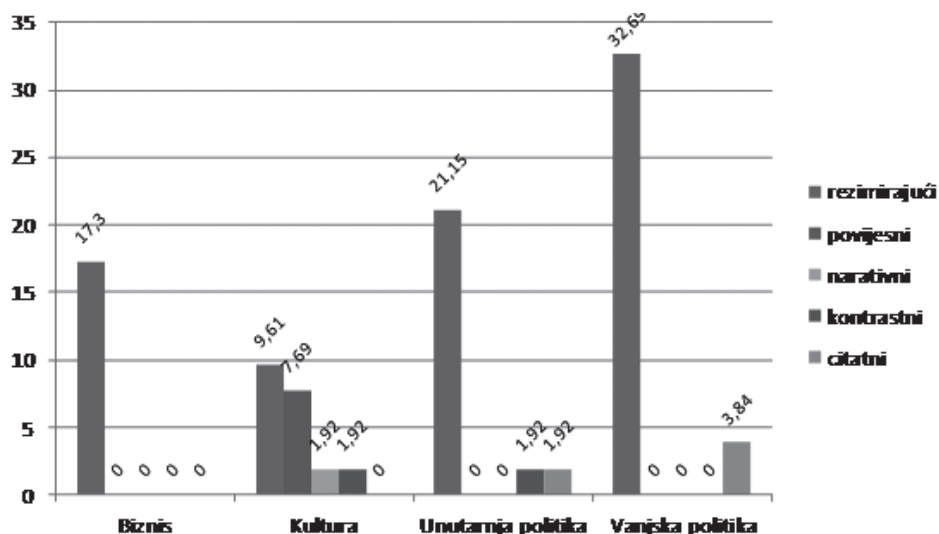
3.2.5. Oslobođenje

U tekstovima je *Oslobođenja* u najvećoj mjeri zastupljen rezimirajući lid (80,76 %). Povijesnih je lidova 7,69 %, citatnih ima 5,76 %, zastupljenost kontrastnih je 3,84 % i narativnih je 1,92 %.

Graf 10: Zastupljenost lidova u postotcima u novinama *Oslobođenje*

U *Oslobođenju* u rubrici *biznis* ima samo rezimirajući lid koji je zastupljen 17,3 %, a u rubrici *kultura* zastupljenost je rezimirajućega lida 9,61 %. Povijesni je lid zastupljen 7,69 %, a narativni i kontrastni lid zastupljeni su 1,92 %. U rubrici *unutarnja politika* ima 21,15 % rezimirajućega lida, a citatni i kontrastni zastupljeni su 1,92 %. U rubrici *vanjska politika* rezimirajući je lid zastupljen 32,69 %, a citatni je zastupljen 3,84 %.

Graf 11: Zastupljenost lidova u postotcima po rubrikama u *Oslobođenju*

U *Oslobođenju* su ukupno analizirana 52 lida. U rubrici *biznis* analizirano je devet lidova i svih devet su rezimirajući. U rubrici *kultura* istraživano je 11 lidova od toga je pet rezimirajućih, četiri su povijesna i po jedan narativni i kontrastni. Rubrika *unutarnja politika* sadrži 11 rezimirajućih lidova i po jedan citatni i kontrastni. U rubrici *vanjska politika* ukupno je 17 analiziranih lidova od toga ih je 17 rezimirajućih i dva citatna lida.

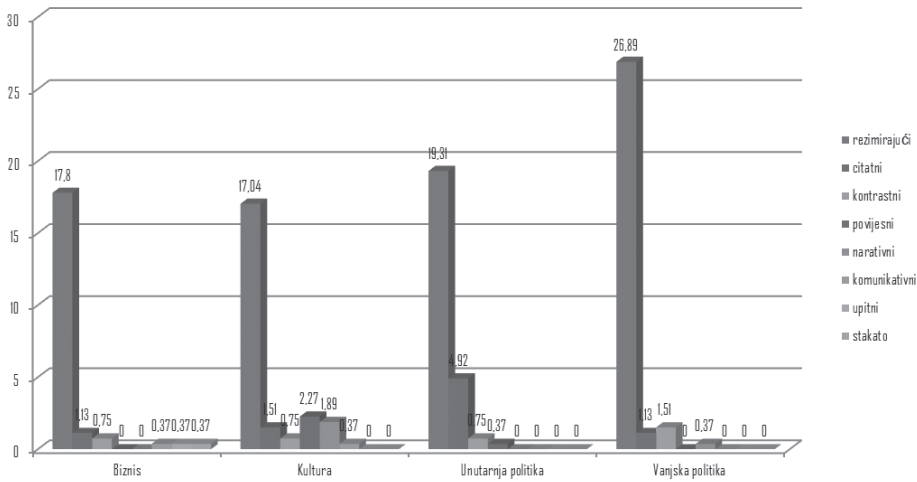
U novinama *Oslobođenje* rezimirajući lid prevladava, ukupno ih je 42, povijesni se lid pojavljuje četiri puta, citatni tri, kontrastni dva i narativni se lid pojavljuje jednom.

Tablica 5: Zastupljenost lidova u brojkama u *Oslobođenju*

Oslobođenje	rezimirajući lid	povijesni lid	citatni lid	kontrastni lid	narativni lid
<i>Unutarnja politika</i>	11	-	1	1	-
<i>Vanjska politika</i>	17	-	2	-	-
<i>Biznis</i>	9	-	-	-	-
Kultura	5	4	-	1	1
Ukupno	42	4	3	2	1

3.3. Rezultati istraživanja po rubrikama

Istraživanje je osim po novinama provedeno i po rubrikama. Sve su novine analizirane po rubrikama *biznis*, *kultura*, *unutarnja politika* i *vanjska politika*. Rezimirajući je lid u svim rubrikama najviše zastupljen. U cijelomu se istraživanju samo u rubrici *biznis* javljaju stakato lid i upitni lid.

Graf 12: Zastupljenost lidova u postotcima po rubrikama svih novina

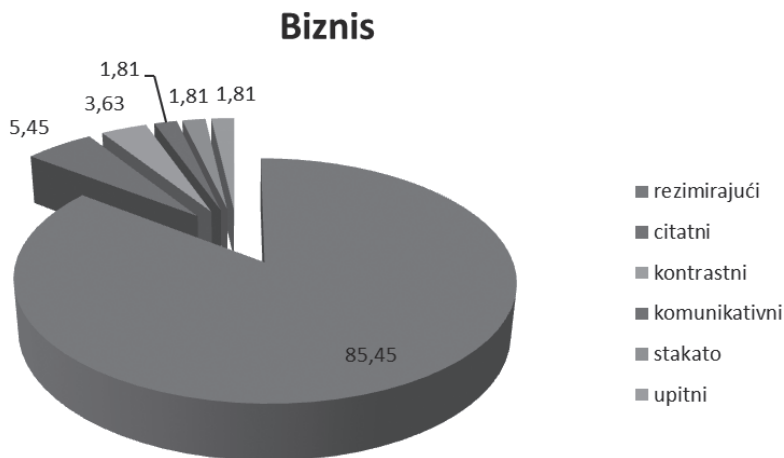
Lid koji se najčešće pojavljuje u rubrikama svih novina je rezimirajući. U rubrici *biznis* rezimirajućih lidova ima 47, citatnih tri, kontrastni se lid pojavljuje dva puta, komunikativni, upitni i stakato lidovi pojavljuju se po jednom. U rubrici *kultura* rezimirajućih lidova ima 45, povijesnih šest, narativnih lidova ima pet, citatni se pojavljuje četiri puta, kontrastni dva i komunikativni se lid pojavljuje jednom. U rubrici *unutarnja politika* ima 51 rezimirajući lid, 13 je citatnih, dva su lida kontrastna i jedan je povijesni lid. U rubrici *vanjska politika* najviše ima rezimirajućih lidova njih čak 71, četiri su kontrastna i jedan je narativni lid.

Tablica 6: Zastupljenost lidova u brojkama po rubrikama svih novina

	Rezi- mira- jući lid	Citatni lid	Kon- trastni lid	Povije- sni lid	Nara- tivni lid	Komu- nika- tivni lid	Upitni lid	Sta- kato lid
<i>Unutarnja politika</i>	51	13	2	1	-	-	-	-
<i>Vanjska politika</i>	71	3	4	-	1	-	-	-
<i>Biznis</i>	47	3	2	-	-	1	1	1
Kultura	45	4	2	6	5	1	-	-
Ukupno	214	23	10	7	6	2	1	1

3.3.1. Rubrika *biznis*

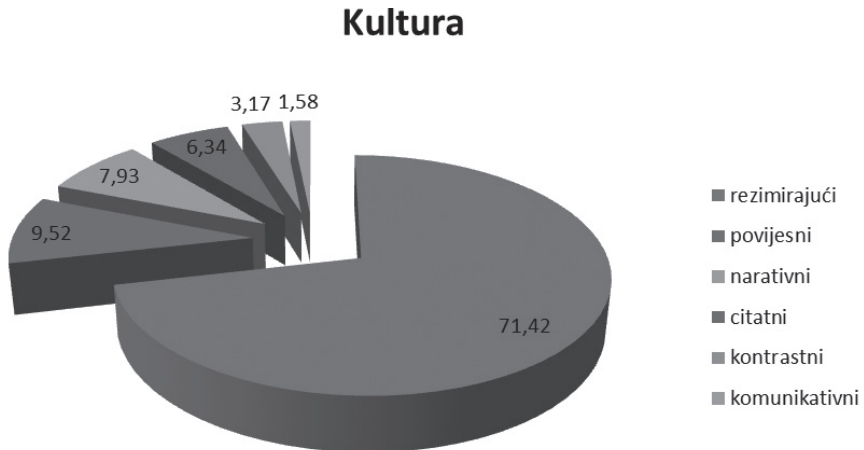
U rubrici *biznis* najčešće se pojavljuje rezimirajući lid (85,45 %). Citatni je lid zastupljen 5,45 %, kontrastni je lid zastupljen 3,63 %. Komunikativni, stakato i upitni lidovi pojavljuju se po jednom (1,81 %). Stakato i upitni lid pojavljuju se samo jednom u cijelom istraživanju. Oba se lida nalaze u rubrici *biznis*.

Graf 13: Zastupljenost lidova u postocima u rubrici *biznis*

3.3.2. Rubrika *kultura*

U rubrici *kultura*, kao i u svim rubrikama, najčešće se koristi rezimirajući lid, zastupljen je 71,4 %, povijesni je lid zastupljen 9,52 %, narativni

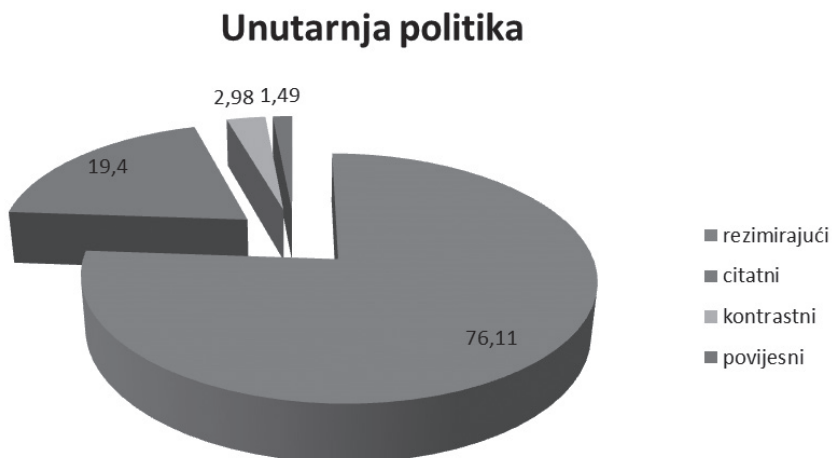
je lid zastupljen 7,93 %, citatni 6,34 %, kontrastni 3,17 % i komunikativni se pojavljuje 1,58 %.

Graf 14: Zastupljenost lidova u postotcima u rubrici kultura

3.3.3. Rubrika unutarnja politika

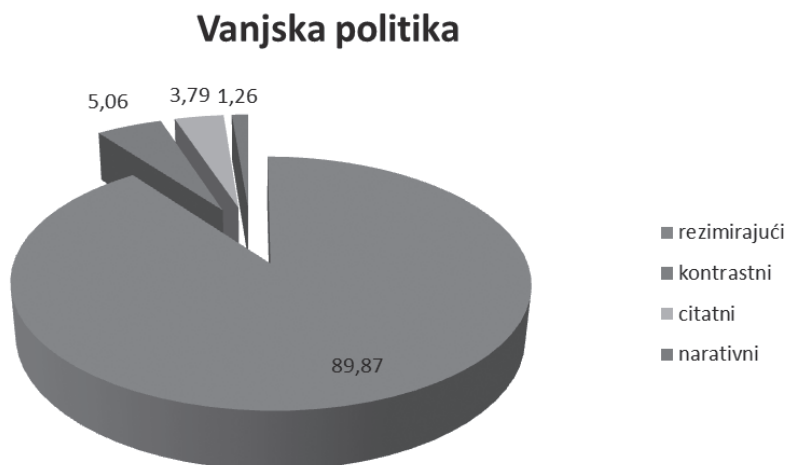
U rubrici je *unutarnja politika* najviše zastupljen rezimirajući lid (76,11 %), citatni je lid zastupljen 19,4 %, kontrastni 2,98 % i povijesni je zastupljen 1,49 %.

Graf 15: Zastupljenost lidova u postotcima u rubrici unutarnja politika

3.3.4. Rubrika vanjska politika

Istraživanje pokazuje da se u rubrici *vanjska politika* najčešće javlja rezimirajući lid, čak 89,87 %, kontrastni je zastupljen 5,06 %, citatni 3,79 % i narativni je zastupljen 1,26 %.

Graf 16: Zastupljenost lidova u postotcima u rubrici *vanjska politika*

Zaključak

Dnevne se novine nalaze na prekretnici – kako opstati u papirnatost formi na zahtjevnom tržištu koje se sve više bazira na novim medijima. Posebno se to odnosi na mlađe generacije. Koja je uloga lidova? Teoretičari medija, kao i praktičari, ističu da je početak svakoga teksta (lid) iznimno bitan za daljnje čitanje teksta. Osim toga, i recentna istraživanja pokazuju da čitatelji u novinama najveću pozornost poklanjaju opremi teksta (naslov, nadnaslov, podnaslov, međunaslov, okvir), fotografiji i lidu.

To su prepoznali vodeći *mainstream* mediji pa lidovima poklanjaju znatnu pozornost. S obzirom na prirodu tiska kao analitičkoga medija, vodeće dnevne novine u zapadnoeuropskim zemljama sve više koriste komentatorske i analitičke žanrove pa samim time i lidove koji se ne tiču posljednje vijesti – rezimirajući lid. Umjesto toga sve veću zatu-

pljenost imaju specijalni lidovi. No istraživanje provedeno u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama pokazuje znatno odstupanje od te zapadnoeuropske prakse. Bosanskohercegovačke se novine *Večernji list*, *Dnevni list*, *Dnevni avaz*, *Nezavisne novine* i *Oslobođenje*, sudeći prema rezultatima istraživanja, i dalje baziraju na informativnim žanrovima pokušavajući se bezuspješno natjecati s radijem, televizijom i novim medijima u plasiranju informacija, umjesto da ih analiziraju, tematiziraju i komentiraju. Na taj način u analiziranim bosanskohercegovačkim dnevnim novinama, posebno u praćenju rubrika *unutarnja politika* i *biznis*, dominira rezimirajući lid. I kod rubrika *unutarnja politika* i *biznis* također najveću zastupljenost ima rezimirajući lid, no kod tih je rubrika uočen veći postotak korištenja specijalnih lidova u odnosu na rubrike vanjska politika i kultura. U analiziranim bosanskohercegovačkim dnevnim novinama dominira rezimirajući lid, ali u *Večernjem listu* uočen je veći postotak korištenja specijalnih lidova u odnosu na ostale novine.

To pokazuje da novinari, redaktori, urednici i općenito analizirane novine u BiH u dovoljnoj mjeri ne koriste komparativne prednosti tiska u odnosu na druge tradicionalne, ali i nove medije. Da bi bosanskohercegovačke dnevne novine opstale na tržištu trebaju, po uzoru na zapadnoeuropske zemlje, u većoj mjeri koristiti, specijalne lidove.

Literatura

BOLANČA, STANISLAV – GOLUBOVIĆ, KRISTIJAN (2008), „Tehnologija tiska od Gutenberga do danas“, *Senjski zbornik*, god. 35, br. 1, 125. – 146.

FANG, IRVING (1991), *Writing Style Differences in Newspaper, Radio, and Television News*, Monograph Series, No. 2, University of Minnesota, Minnesota

ITULE, BRUCE – ANDERSON, DOUGLAS (2001), *Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije*, Medija centar Beograd, Beograd

JUKA, DARKO (2007), *Priručnik za novinske novinare*, Matica hrvatska - ogranak Čitluk, Čitluk

KUNCZIK, MICHAEL – ZIPFEL, ASTRID (1998), *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb

KURTIĆ, NAJIL (2005), *Kako pisati za medije*, Medija plan Institut, Sarajevo

KURTIĆ, NAJIL i dr. (2016), *Tabloidizitanje stvarnosti: metamorfoza dnevnih novina*, Planjax komerc, Tešanj

MALOVIĆ, STJEPAN (2003), *Novine*, Sveučilišna knjižara, Zagreb

MALOVIĆ, STJEPAN (2005), *Osnove novinarstva*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb

MCQUAIL, DENIS (2010), *Mass Communication Theory*, SAGE, Los Angeles – London - New Delhi – Singapore - Washington

NGUYEN, AN (2004): *Facing „The Fabulous Monster“: The Traditional Media’s Fear-driven Innovation Culture in the Development of Online News*, Journalism Studies vol. 9 no. 1.

„Novine“, *Hrvatska enciklopedija*, Mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44284#poglavlje9564>, (24. 6. 2015.)

PAVLINIĆ, VLADIMIR (2001), *Stil i jezik novinara*, Udruga za demokratsko društvo, Zagreb

RICCHIARDI, SHERRY – MALOVIĆ, STJEPAN (1996), *Uvod u novinarstvo*, Izvori, Zagreb

RUSS-MOHL, STEPHAN (2005), *Novinarstvo*, CLIO, Beograd

SAPUNAR, MARKO (2001), *Teorijski aspekti novinarstva*, ITG, Zagreb

SAPUNAR, MARKO (2004), *Osnove znanosti o novinarstvu*, ITG, Zagreb

SAPUNAR, MARKO – VASILJ, MIROSLAV – KOVAČIĆ, SINIŠA (2013), „Isticanje komentara u informativnim žanrovima“, *Kultura komuniciranja*, god. 2, br. 2, str. 486 – 502.

TOMIĆ, ZORAN – SAPUNAR, MARKO – JURILJ, MARINKO – JUKA, Slavica (2007), *Javno komuniciranje: pravo i etika*, Sveučilište u Mostaru, Mostar

VASILJ, MIROSLAV (2014), *Sportsko novinarstvo*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo - Mostar

USAGE OF LEADS IN BOSNIAN-HERZEGOVINIAN DAILY NEWSPAPERS

Abstract

The paper deals with usage of leads in the press. The lead is a beginning of every text, a couple of first sentences, the first paragraph in the text. Recent researches show that besides the accompanying text recipients also read the lead, therefore a reader's attention can be kept through it. They can be summary and special leads. Summary lead starts with what the journalist finds the most important, most interesting and most attractive for readers. Special leads are divided into narrative, contrast, staccato, communicative, question, quote, historical and none of the mentioned ones. Structural characteristics of the analysis were based on the frequency of leads in newspapers as well as representation of leads in sections internal policy, foreign policy, business and culture. The research is based on monitoring Bosnian-Herzegovinian newspapers Večernji list, Dnevni list, Dnevni avaz, Nezavisne novine and Oslobođenje. The texts analyzed were taken from the period June 11-27, 2015. The content analysis was used as methodology. The research shows that all the analyzed newspapers mostly use the summary lead. The press brings more information about a certain event, the background of a certain event is given and different analyses are shown. In comparison to other media the press offers greater possibility for using special leads, but the analyzed Bosnian-Herzegovinian newspapers do not sufficiently use comparative press advantages.

Key words: *lead, summary lead, special leads, section, press*

ANA VUČKOVIĆ*
ANTONIA KLANAC**

BUDUĆNOST TISKA U KONTEKSTU POJAVE DIGITALNIH MEDIJA

Sažetak

U povijesti je se novinarstva pojava svakoga novog medija dočekivala sa strahom i podecjenjivanjem. Novine su dugo bile jedini masovni medij na tržištu. Pojava je radija najavila kraj monopola novina, a s obzirom na to da je se radio kao medij brzo razvio te postao utjecajan i važan, bilo je mišljenja da ta situacija znači i kraj novina. Međutim, one su preživjele, a slična je se priča ponovila i s pojavom televizije koja je korisnicima, osim teksta i zvuka, donijela i sliku. Tri su tradicionalna medija razvila osebujna i različita stilska obilježja, a novine su do danas zadržale analitičnost i različitost u novinarskim formama. Pojavom i razvojem digitalnih (mrežnih) medija, novine su doživjele novi udar. Karakteristike digitalnih medija kao što su višesmjernost, neposrednost i multimedijalnost omogućuju korisnicima interneta da u svakom trenutku imaju dostupne informacije o aktualnim događajima. Novi informativni servisi, prvenstveno dnevni mrežni portali, po svojoj osnovnoj svrsi odgovaraju funkcijama dnevnoga tiska i u vrlo kratkom roku jednu temu prikazuju tekstom, zvukom i slikom, čime omogućuju konvergenciju medija. S obzirom na to, brojni se analitičari s pravom pitaju, hoće li novine preživjeti novi udar? No, ono što se zamjera digitalnim medijima je nedovoljna selekcija tema i plasiranje komercijalnoga sadržaja, čime se u današnje vrijeme vrijednost novinarstva mjeri brojem korisničkih „klikova“. Također, brojne rasprave među analitičarima izazivaju i anonimne korisničke objave na mrežnim portalima, koje, iako omogućuju povratnu informaciju javnosti, često omogućuju i širenje govora mržnje, uvredljivoga govora,

---

* Doktorandica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru

** Doktorandica na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru

vrijeđanja i omalovažavanja. Cilj je ovoga rada utvrditi komparativne prednosti novina nad digitalnim medijima i istraživanjem pokušati utvrditi na koji način one mogu opstati i zadržati se u budućnosti kao tradicionalan medij.

Ključne riječi: *novine, digitalni mediji, konvergencija, budućnost novina*

Uvod

Novine i tiskani mediji su od svojih početaka važan dio društvene zajednice i cijeloga svijeta. Ovisno djeluju li one na lokalnoj, nacionalnoj ili međunarodnoj sceni, novine su od početka svoga postojanja čitateljima pružale vjerodostojne informacije i postale važan segment u ljudskom životu. U zemljama gdje su skoro svi odrasli pismeni, gotovo svaki čovjek čita poneki dnevni list ili bar jedan njegov dio. Teško je zamisliti jedan suvremeni grad ili državu bez novina. Novine doprinose očuvanju identiteta zajednice.

Kada su se pojavile, novine su imale gotovo istovjetno značenje za društvenu zajednicu kao što imaju i danas: pomoću novina širile su se vijesti, omogućivale su pripadnicima neke društvene zajednice da saznaju što se u njihovoj zajednici događa, a ponekad su te lokalne događaje smještale u regionalni i međunarodni kontekst.

Novinari su, koji pišu za tiskane medije, poznati kao vrsni znalci svoje profesije, samim time što tisak kao medij zahtijeva prikupljanje, obradu informacija, selektiranje informacija i pisanje teksta. Međutim, pojavom svih digitalnih medija nastao je udar za novine. Cilj je ovoga rada pokušati prikazati na koji način tiskani mediji mogu opstati u vrijeme digitalizacije i osigurati budućnost. Hipoteza je rada da novine, koristeći svoje komparativne prednosti, još uvijek mogu parirati digitalnim medijima, a budućnost mogu osigurati suodnosom koji će sinergijski činiti konvergenciju dvaju medija.

Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi je dio teorijski, a drugi čini istraživanje urađeno metodom anketnoga upitnika. Cilj je istraživanja bio saznati u kojoj mjeri ispitanici čitaju tiskane medije i koliko im je sadržaj u njima vjerodostojan. Također, cilj je istraživanja bio usporediti

te podatke s podacima o čitanosti digitalnih medija da bi se prikazale prednosti novina.

1. Tisak kao medij u javnom komuniciranju i njegove funkcije

U zemljama s visoko razvijenom pismenošću, gotovo svaki čovjek čita dnevni list ili određeni dio njegovoga sadržaja. U današnje je vrijeme teško zamisliti suvremenu državu bez novina koje, osim što informiraju, obrazuju i stvaraju društvenu zajednicu, doprinose određivanju njezinih granica i očuvanju njezina interesa. Može se reći da novine zastupaju opće interese i stavove te pomažu očuvanju identiteta društvene zajednice. Može se reći da je razvoj tiska i pridonio razvoju svijesti o jednoj naciji (Anderson, 1983: 37).

Stjepan Malović piše da su u suvremenom informacijskom društvu četiri temeljne uloge masovnih medija, pa tako i novina a to su: informacija, zabava, obrazovanje i transmisija kulture. Napredak tehnologije, industrijalizacija, političke i socijalne promjene koje su uzrokovale, do vode do opće planetarizacije novina u 19. stoljeću koje je ujedno i zlatno razdoblje tiskoslovnoga novinarstva i novinstva (Malović, 2003: 8). Pojava novih masovnih medija u 20. stoljeću, prvenstveno radija, televizije, a potom i računala, ugrozila je dominaciju novina kao najraširenijega medija masovne komunikacije.

No, novine se načinom svoje proizvodnje i raspačavanja, svojim izgledom, načinom organizacije informacija i sadržajima koje donose sve više prilagođavaju elektorničkom mediju, ulazeći na taj način u postindustrijsko ili elektroničko razdoblje svoga razvoja. Čitav je niz teoretičara novinarstva i novinstva pokušao definirati što su to novine, a u današnjem elektroničkom informacijskom okruženju i što su to elektroničke novine.

Kada su se pojavile, novine su imale gotovo istovjetno značenje za društvenu zajednicu kao što imaju i danas: pomoću novina širile su se informacije na način da su pripadnici jedne zajednice znali što se događa s ostalim pripadnicima u njoj, jednako kao i danas – širile su se vijesti, omogućivale su pripadnicima neke društvene zajednice da saznaju što

se u njihovoj zajednici događa, a ponekad su te lokalne događaje smještale u regionalni i međunarodni kontekst. Iz novina je se saznavalo gdje je se i kada nešto dogodilo – tko je se vjenčao, rodio ili umro, donosile su informacije o dnevnim političkim događajima, pružale financijske informacije, donosile su različite oglase, što je vrlo značajno budući da su se u većini slučajeva novine i održavale sredstvima dobivenim od oglašavanja, donosile vijesti o različitim čudnim stvarima, uvijek su nastojale smanjiti ovaj svijet i donijeti informacije o njemu (Mokriš, 2011: 119). Ni u današnje doba, uloga i značaj novina u društvenoj zajednici nisu se značajno izmijenili. Novine su još uvijek jedno od vodećih glasila koja ljudima pružaju informacije o širokom spektru tema koje ih zanimaju.

No, nijedan novinarski tekst, kao što piše Mokriš, nema jednu dimenziju, već se uloge novina međusobno prožimaju. Novine, osim što pružaju informaciju mogu pružati čitateljima mogućnost kritičkoga mišljenja, međusobno ih povezivati, obrazovati i pružati psihoterapeutsku ulogu (Mokriš, 2011: 121). Novine, baš kao i ostali masovni mediji, dopuštaju recipijentima sudjelovanje u kreiranju i životu zajednice.

1.1. Uloga novina u društvenom životu

Već je rečeno da su četiri temeljne uloge masovnih medija, pa tako i novina: informiranje, zabava, obrazovanje i transmisija kulture. Primarnom se ulogom novina smatra informiranje koje se može definirati kao prijenos i objašnjenje važnih i aktualnih događaja za javnost.

Informiranje je javnosti zapravo osnovni dio novinarske struke pri čemu novinari moraju poštovati osnovne kriterije novinarske etike. Marko Sapunar piše da su novinari danas većinom sljedbenici etike okolnosti koja kao koncepcija ne izbjegava važnost nekih provjerenih normi, ali je fleksibilna jer je stanje uvijek kao kontekst ono glavno što odlučuje o kvalifikaciji je li nešto dobro ili loše (Sapunar, 2004a: 323). Tiskani mediji nisu samo tradicionalni izvor informacija. Oni već stoljećima prenose i oblikuju stavove te stvaraju javno mnijenje pri čemu se prilagođavaju zahtjevima čitatelja koji s povećanim stupnjem obrazovanja traže „pokrivanje“ sadržaja s nekoliko različitih novinarskih

formi. Malović navodi da je informacija uvijek informacija bez obzira na ideologiju. Ona mora sadržavati sve osnovne elemente, a događaje diktira sadržaj. Dodaje da je istinito informiranje temelj pluralističkoga, demokratskog odlučivanja i novinstva u demokraciji i višestranačju, a stav se novinara izražava isključivo u komentaru, a nikad u informaciji (Malović, 2003: 10).

S informiranjem se isprepliću i funkcije obrazovanja i transmisije kulture. Mediji, pa tako i tiskani, moraju biti suočeni s činjenicom da su važan čimbenik izvaninstitucionalnoga obrazovanja. Mediji moraju nastavljati tamo gdje obrazovne institucije staju i, jednako važno, ukazivati na probleme i nedostatke istih. Mediji u današnje vrijeme moraju biti platforma koja stvara i oblikuje kritičko mišljenje koje je važan sastavni dio obrazovanja. Može se reći da se obrazovna uloga medija, pa tako i novina, očituje u nadopunjavanju znanja čitatelja.

Prema Svjetlani Mokriš, prijenos je kulture najviše raširena zadaća masovnih medija. Mediji, pa tako i novine, ažurno, objektivno i kompetentno informiraju javnost o relevantnim kulturnim događanjima i zbivanjima. Nadalje, u novinama se vrši kritička recepcija kulturnih postignuća osvrtima, komentarima, izvještajima i uvodnicima (Mokriš, 2011: 124).

Čitajući novine i tekstove o medijima, modi, glazbi, sportu, čitajući reportaže s vrhunskih događaja, egzotične putopise, horoskope, stripove, gledajući karikature i rješavajući križaljke, čitatelji novina ne samo da se informiraju i uče, oni se ujedno i zabavljaju i ispunjavaju svoje slobodno vrijeme. Zabavljajući se, oslobađaju se svojih svakodnevnih problema pa se može govoriti i o psihoterapeutskoj ulozi novina. Novine su i prijeko potrebno sredstvo socijalne komunikacije, one uspostavljaju veze među ljudima u skupinama unutar društvene zajednice i povezuju ljude (Mokriš, 2011: 125).

1.2. Novinske rubrike

Rubrike su temelj organizacije rada u novinskim redakcijama. Da bi uredništvo moglo funkcionirati, podijeljeno je u organizacijske jedinice

koje proizvode pojedine dijelove rubrika. Da bi u konačnici bio objavljen, pojedini tekst mora „proći“ put od novinara, preko urednika pojedine rubrike, uređivačkoga kolegija, zamjenika glavnoga urednika i urednika tiskovine. Malović osnovne rubrike dnevno-informativnoga lista dijeli na: unutarnja politika, vanjska politika, gradska kronika, crna kronika, kultura i sport (Malović, 2003: 118).

Unutarnja politika kraljica je dnevnih novina. Po njoj se novine prepoznaju te kupuju. Ta rubrika ima prioritet u raspodjeli prostora, obično prednjih stranica novina, a ukupnost je političkih zbivanja u zemlji srž njezina interesa. Malović izdvaja tri bitne sadržajne, ravnopravne karakteristike te rubrike, a to su informativnost, tematski članci i mišljenja i stavovi (Malović, 2003: 126). Informativnost je značajna da bi novinski list zadovoljio potrebe čitatelja za znanjem o političkim zbivanjima. Ta je karakteristika ujedno i najviše ugrožena zbog pojave elektroničkih i digitalnih medija. Tematski članci, analitički, s više aspekata obrađuju pojedinu temu i rade se temeljito i timski. Mišljenja i stavovi kruna su uređivačkoga opredjeljenja pojedinoga lista te su značajni za ugled, profil i utjecaj novina.

Vanjska politika čitateljima na analitički precizan način donosi vijesti iz svijeta pri čemu novinari i urednici obrađuju utjecaj događaja na područje na kojem djeluje list. Dnevne novine ne mogu prikazati sve događaje zbog čega postoji urednička selekcija. Malović piše da je prikazivanje svjetskih događaja jedan od načina prema kojemu se uočava uređivačka orijentacija pojedinoga glasila (Malović, 2003: 131). Novinari se rubrike *vanjska politika* nalaze u konkurenciji međunarodne novinarske elite i u takvoj se konkurenciji mogu održati samo najbolji, a ugled se pojedinom mediju često mjeri i brojem dopisnika iz inozemstva.

Gradska rubrika je ona u kojoj novinari najčešće započinju svoju karijeru. Najvažnija je odlika te rubrike prema Maloviću informativnost, a pokriva sva zbivanja u pojedinom gradu. Servisne informacije i specijalizirani mali oglasnik njezin su sastavni dio (Malović, 2003: 141). Organizacija se rada u toj rubrici odnosi na podjelu na dežurstva i područja.

Sportska rubrika sastavni je i jedan od najpopularnijih dijelova svakoga lista. Ta rubrika još uvijek ne gubi utrku s elektroničkim i digitalnim

medijima jer koristi prednosti tiska, a to su analitičnost i individualnost. Individualnost se očituje u sposobnosti novinara koji su specijalizirani za određenu sportsku disciplinu. U toj se rubrici koriste svi oblici novinarskoga izražavanja.

U ostale rubrike Malović ubraja *grafičko-tehničku rubriku* kojoj je cilj ubrzati proizvodnju i poboljšati izgled lista, *kulturu* koja kao suradnike okuplja istaknuta imena iz kruga kulturnih stručnjaka, *crnu kroniku* koja izvještava o vijestima iz svijeta kriminala i rubriku u kojoj se objavljuju *pisma i mišljenja čitatelja* (Malović, 2003: 153). Pojedine novine imaju i *revijalna izdanja, specijalizirane dodatke* u određenom danu i *fotogalerije*.

1.3. Novinski žanrovi

Novinarstvo je se oduvijek izražavalo određenim žanrovima ili novinarskim oblicima. Marko Sapunar piše da se u novinama ponajviše koriste monološki žanrovi u koje on ubraja vijest, izvještaj, osvrt, komentar, kritiku, članak, esej i feljton (Sapunar, 2004a: 87).

Vijest je elementarni monološki žanr. Da bi bila potpuna, vijest mora odgovoriti na na 5 w a to su pitanja: tko, što, gdje, kada, zašto. Ta je formula prihvaćena kao opća formula strukture vijesti u novinskoj praksi. S obzirom na to da danas svaka novinska kuća ima svoje dopisništvo, uz tih je 5 w potrebno navesti i izvor jer se na taj način uredništvo štiti od moguće nepotpunosti objavljene vijesti. Sapunar razlikuje tri podoblika vijesti, a to su: *fleš ili blic vijest* koja odgovara samo na 5w, *standardna vijest*, koja sadrži sva strukturalna obilježja s karakteristikama aktualnosti, blizine, veličine i važnosti i *proširenu vijest* koja je prijelaz iz vijesti u izvještaj (Sapunar, 2004a: 88).

Izvještaj je mnogo duži od vijesti te on informacije reda kronološki. Izvještaj se uvijek odnosi na zbivanja među ljudima, govori o onome što su oni govorili i što su zaključili. Kao tri podoblika izvještaja, Sapunar navodi *izjavu, komunique i prikaz* (Sapunar, 2004a: 89). *Izjava* je poseban podoblik izvještaja – to je zapravo izvještaj koji ne daje novinar već neka druga kvalificirana osoba. U sklopu te podvrste razlikuju se *komunique* i

demanti. *Komunike* su skupni izvještaji kvalificirane osobe (obično su to ministri koji na novinskim konferencijama daju izjave o nekim događajima). *Demantiji* su oblik izvještaja u kojem se pobija neki već izneseni izvještaj.

Prikaz je također posebna vrsta izvještaja, to je izvještaj o nekoj knjizi, nekom stroju, odnosno bilo čemu drugom što nije osoba. To je objektivna deskripcija bez vlastitoga stajališta novinara. To je glavna razlika između prikaza i osvrtu ili recenzije. Prikaz mora biti potpun i iscrpan, dati točnu sliku o predmetu koji se prikazuje.

Osvrt sadrži ocjenu, tj. subjektivno stajalište novinara. Osvrt ima pripovjedačku formu izlaganja informacija, a autor daje neku poentu koja sadrži njegovo stajalište prema opisanom događaju. Sapunar izdvaja *bilješku*, *recenziju*, *nekrolog* i *in memoriam* kao podoblike osvrtu.

Bilješka je informacija o nekoj novosti, vrsta kraćega napisa kojim se saopćavaju neki rezultati znanstvenoga istraživanja ili neke novosti iz svijeta znanosti ili književnosti. *Recenzija* je ozbiljni prikaz knjige ili literalnoga djela. U recenziji se dublje osvjetljavaju temeljne značajke knjige te se tako olakšava čitatelju njegov susret s tom knjigom. Ima ulogu vodiča kojim se čitateljima pomaže da izbjegavaju loša djela. *Nekrolog* je osvrt na neku poznatu osobu iz svijeta književnosti, znanosti, umjetnosti, kulture, itd, a *In memoriam* je prisjećanje na neku umrlu osobu koja je ostavila traga u svijetu književnosti, znanosti, itd. (Sapunar, 2004a: 94).

Komentar je tumačenje, objašnjavanje, usredotočenje informacije tako da se ona što lakše dekodira u svijet čitatelja. Iako mnogi autori razlikuju mnogo oblika komentara Sapunar kao najvažnije izdvaja *eksplikativni* ili *tumačeći* i *kritički* ili *istraživački*. *Eksplikativni* ili *tumačeći* lakše je pisati jer predstavlja prošireni oblik prikaza. Novinar ne izmišlja podatke, već se oslanja na postojeće dokumente koje javnosti treba priopćiti. Zbog toga se komentator ne gubi u mnoštvu podataka, već čitateljima objavljuje samo one bitne njihovom interesu. *Kritički* ili *istraživački* komentar teži je jer od komentatora zahtijeva pronalaženje nekih novih činjenica. Ta se vrsta komentara piše tako da se u prvomu dijelu vješto eksponira problem i tema iznosjenjem podataka. Važno je

da uvod bude zanimljiv i da izazove pozornost čitatelja. Središnji se dio sastoji od argumenata „za“ i „protiv“, te razvija diskurs da bi došao do kraja. Na kraju autor daje zaključak (Sapunar, 2004a: 95).

Kritikom se nazivaju komentari s područja umjetnosti i kulture, pa se danas uglavnom pišu kazališne, glazbene, filmske kritike, itd. *Kritika* može biti *impresionistička* koja počiva na osobnom dojmu novinara i *doktrinarna* koja iznosi samo jedan kut gledanja na umjetničko djelo, npr. vjerska kritika nekoga djela može biti negativna, a umjetnička vrijednost toga djela jako dobra.

Članak je komentar i kritika na području znanosti i tehnologije. Ima najobilniji sustav argumentacije jer članak u kojem se ne dokazuje, odnosno ne pobija, nema kvalitete dobrog članka.

Esej je prema Sapunaru žanr koji dijeli i spaja novinarstvo s literaturom i znanošću. To je žanr koji traži tri vrline: poznavanje teme, visok stupanj kreativnosti i lijep jezik. Esej obrađuje neke životne ili znanstvene teme na umjetnički i lijepo dotjeran način (Sapunar, 2004a: 87).

Feljton je tipično impresionistički oblik izražavanja, pa je lagan, zabavan i pun efekata. Mora imati pouku na kraju i najčešće je u nastavcima.

U ostale monološke žanrove Sapunar ubraja *društvenu kroniku* koja je zapis o aktualnim društvenim događanjima, *glosa* što je kratak tumač nekih važnih stvari i pojava, *kolumnu* ili *stalnu rubriku* nekoga autora koji prikazuje zanimljive stvari i događaje iz društvene zajednice, kroniku ili prikaz vremenskoga tijeka nekoga događaja, bilješka o raritetima u vremenu i životu, noticu koja je mala bilješka kojom se najavljuju nadolazeći događaji, oglas koji je kratki, zanimljivi i slikoviti izraz o nečemu što se reklamira i putopis koji se očituje u sintezi prikaza i zapisa o krajevima i razmišljanjima autora o njima, ljudima i njihovom životu (Sapunar, 2004a: 99).

U mješovite žanrove Sapunar ubraja *aforizam* koji se sastoji od zbije- no izrečene, jezgrovite, sažete, duhovite misli o svijetu i životu, *anegdota* – vrlo kratka priča o neobičnom događaju koja mora imati duhovitu poentu, *dosje* – najatraktivniji žanr posebno u senzacionalnim i žutim novinama gdje se razobličavaju razni fenomeni i osobe, intrigantan jer obrađuje nešto dotad nepoznato, ali je nužno da novinari ne prijeđu granicu etičkoga kodeksa, *fotovijest* – mješoviti žanr koji postiže visok

stupanj atrakcije jer pomoću montaže može spojiti lica i scene iz prošlosti i sadašnjosti s njihovim iskazima i *humoresku* – spada u red mješovitih žanrova kojima se podiže naklada, ali traži od autora viši stupanj stvaralačkoga oblikovanja (Sapunar, 2004a: 100).

2. Tisak nakon pojave ostalih medija

U povijesti je se novinarstva pojava svakoga novog medija dočekivala i sa strahom. Novine su dugo bile jedini masovni medij na tržištu. Pojava je radija najavila kraj monopolu novina u informiranju javnosti. Bilo je mišljenja da to znači i kraj novina. Radio je se brzo razvio, postao je utjecajan i važan medij, ali su novine preživjele. Svaki je se medij razvijao neovisno o drugima i razvijao je vlastite izražajne i stilske značajke.

S pojavom je se televizije priča ponovila. Novine i radio bili su ugroženi novim, atraktivnim i zanimljivim medijem. Ponovno su se javili glasovi da će TV uništiti novine i radio. Dakako, to se nije dogodilo, ali su sva tri medija razvila vrlo osebujna i različita stilska obilježja.

2.1. Tisak nakon pojave radija

Za razliku od novina, koje su jednodimenzijski grafički medij, radio je medij koji odašilje informacije govorom, glazbom i ostalim zvukovnim signalima. To je zapravo i prvi uređaj elektroničkoga komuniciranja koji je uspješno prenio na daljinu artikulirani ljudski glas. Otkrićem elektriciteta i njegove mogućnosti prijenosa zvučnih signala, započinje nova era u verbalnoj komunikaciji. Naime, tada naturalna verbalna komunikacija dobiva nove značajke, kao što su: proširenje na novi planet, osiguravanje trajnosti novih poruka i mogućnost snimanja zvuka i emitiranja u odgođenom releju.

Prijenos je bežičnoga signala ostvaren 1920. godine, kada je uspješno prenesen jedan glazbeni koncert. Prvi je bežični radio signal prenio iz Europe u Ameriku G. Marconi 1901. godine, za što je dobio Nobelovu nagradu. Međutim, ni on nije mogao prenijeti cijelu zvučnu sliku. To je tehnički uspješno odrađeno od 1920. do 1923. godine i taj se period naziva dobom pojave radija kao tehničke naprave za prijenos govora i glazbe na daljinu (Sapunar, 2002b: 171).

Od 1923. do 1950. godine radio se potpuno afirmira i objavljuje tzv. „zvučne novine“ s nizom vijesti, komentara i svih ostalih novinarskih priloga. Budući da radio po brzini nadmašuje novine, u radijskim se emisijama ne koristi riječ „jučer“, već samo danas.

Iako je u vremenu svoga nastanka radio kao medij bio diskriminiran, a izdavači su ga novina bojkotirali, nagli je uspon radija doveo do nagađanja da će novine i tisak postati prošlost. Iako se to, danas vidimo, nije dogodilo, neosporno je da su se razvojem radija novine morale prilagoditi na način da novinari i urednici tiskanih medija na vrijeme uvide prednosti i nedostatke tiska kao medija. Istražujući prednosti i nedostatke pojedinih medija, došlo je se do ovih rezultata koje navode Vego i Kujundžić:

- S obzirom na brzinu, radio je na prvom mjestu, televizija na drugom i novine na trećem mjestu
- S obzirom na impresivnost, televizija je na prvome mjestu, radio na drugome, a novine na trećemu mjestu
- S obzirom na trajnost poruka, novine su na prvom, televizija na drugom, a radio na trećem mjestu
- S obzirom na troškove, radio je najjeftiniji, novine su na drugome mjestu po skupoci, a televizija je najskuplja (Vego i Kujundžić, 2003: 13).

Kao najbrži i najjeftiniji medij, radio emitira vijesti svakih pola sata. Budući da se veliki događaji i novosti ne zbivaju tako često, dužnost je urednika emisije neprestano biti u tijeku događaja. To se postiže objavljivanjem što svježijih informacija, inoviranjem već objavljenih značajnijih poruka, a one se manje važne stalno isključuju. Kao najveću prednost radija, koja ga je učinila možda najpopularnijim medijem u povijesti, Roger Fidler ističe njegovu pokretljivost i bogatstvo ponude (Fidler, 1997, prema: Vasilj, 2014 : 171).

S obzirom na to da se novine s radijem nisu mogle natjecati u brzini, usmjerile su se na analitičke, komentatorske i istraživačke žanrove koje su pisali vrsni novinari. Budući da su novine na duže vrijeme sposobne

konzervirati objavljene informacije, one se uglavnom ograničavaju na dnevno komentiranje svih događaja i vijesti. Također, novine su zadržale trajnost i dostupnost, tako da istraživanja i danas još uvijek pokazuju da su novine rado čitane, posebice među starijim čitateljima i obrazovnijim stanovništvom.

2.2. Tisak nakon pojave televizije

Nakon radija javlja se i televizija kao dvodimenzionalni medij koji istovremeno emitira glas i sliku. Tehničkim je usavršavanjem, djelujući slikom, riječju i glazbom, televizija postala dominantni medij u javnom komuniciranju. TV ekran doveo je svijet u svaku kuću, približio društvenu stvarnost javnosti, ali i razvio načine kreiranja doživljaja te stvarnosti. Televizija ima veliki utjecaj na gledatelje, a kompozicijom slike, zvuka i pokreta, osvaja pažnju i pozornost. Veliki je doprinos dala razvoju glazbe, filma i umjetnosti, zabilježila događaje koji su obilježili povijest čovječanstva. Televizija vodi na lice mjesta, podsjeća na sliku prošlosti, upozorava na posljedice koje bi se mogle odraziti u budućnosti. Potisnuvši sve druge medije, uživa veliki ugled u svijetu tehnologije javnoga komuniciranja.

I novine i radio doživjeli su veliki udar na čitanost i gledanost pojavom televizije. Televizija je, osim teksta i zvuka, donijela sliku i mjesto događaja u domove gledatelja. Kako pojavom radija, tako i nakon pojave televizije, novine su se morale prilagođavati novonastalnoj situaciji. Zbog toga su novine, ističu Kukić i Jurčić, sve više počele upotrebljavati standard multimedijske prezentacije informacija (Kukić i Jurčić, 2014: 137). U prilog je novinama išla činjenica da su razvojem televizije nastajale brojne televizijske kuće, kao i lokalne televizijske postaje, koje su televizijsko tržište napravile prenatrpanim. Problemi se za televiziju također javljaju i zbog opadanja televizijskih gledatelja. Videokasete, DVD, videorekorderi, kablovska televizija i ostali oblici zabavnih aktivnosti utječu na smanjenje gledanosti televizijskoga programa.

Porastom televizijskih programa i emisija, porastao je i sadržaj televizijskoga emitiranja. Umjesto prikazivanja sadržaja koji gledateljima do-

nose informiranost i obrazovanje, na televiziji je se s vremenom počela ponajviše prikazivati zabava, kao i scene nasilja koje su svakodnevne i sveprisutne na TV-u. Zbog tih scena nasilja, naglašava Vasilj, televiziju često kritiziraju stručnjaci da negativno utječe na najranjivije skupine u društvu, kao što su maloljetnici, a sve zbog veće gledanosti i rasta profita (Vasilj, 2014: 44).

Novine su se morale prilagoditi analitičkim žanrovima. Dok na televiziji recipijenti gledaju, npr. izravne prijenose nekoga sportskog događaja, u novinama dan nakon mogu pročitati grafički obrađene statističke podatke.

2.3. Pojava i značajke digitalnih medija

Nije lako odrediti ni koji su mediji novi, a koji stari, ni kad novi postaju starima. Osnovna je značajka po kojoj treba odvajati stare i nove medije, naglašava Đorđe Obradović, mogućnost višesmjernoga komuniciranja između glasila i primatelja njegovih poruka, primatelja i primatelja, kao i sudjelovanje računalnih programa botova u komuniciranju u realnome vremenu. Budući da se komuniciranje između glasila i primatelja njegovih poruka može smatrati vertikalnim, a horizontalno bi bilo komuniciranje između primatelja poruka koji mogu međusobno upućivati poruke (Obradović, 2003: 115).

Zahvaljujući novim tehnološkim mogućnostima, nastali su i novi žanrovi, a Obradović ih navodi kao *podcast* (zvučni priloz), *blog* (dnevnik na mrežnim stranicama), *fotoblog* (dnevnik s fotografijama, obično se izmjenjuju automatski kao *slideshow*), *blog* (videoblog, snimljene videoporuke sa zvučnim zapisom, obično malom videokamerom na računalu, ali dovoljne kvalitete za internetsko emitiranje), *profili* (podatci o autoru s naglaskom na njegovim interesima i željama, česti na društvenim mrežama), različite javne objave na forumima, „brbljaonicama“ (*chat*), *sudioničke vijesti* (građani medijskim kućama šalju vlastite opise zbivanja za koja smatraju da će zanimati širu javnost u tekstualnom obliku, kao zvučni zapis, nekad popraćene fotografijama, a nekad kao zvučni i videozapis ili kombinacija različitih oblika) (Obradović, 2003: 116).

Digitalni mediji donose bitno drukčije i veće mogućnosti za komuniciranje zato što publiku od pasivne pretvaraju u aktivnu, a ujedno stvaraju i nove virtualne zajednice i nove virtualne javnosti. Premda već uobičajeni pojam virtualan u sebi sadrži i značenje da se radi o prividu ili nečemu izmišljenom, primjerenije je, ističe Obradović, posve novo određenje da je to mrežnim komuniciranjem stvorena javnost. Takva je javnost promjenjiva u svakome trenutku, a medijski sadržaj okuplja pobornike i protivnike. Čim dođe do promjene sadržaja, čak i u najmanjem dijelu, mijenja se i zainteresirana javnost, čak i u okviru pojedinih područja interesa, kao što su forumi o pojedinim područjima društvene zbilje (Obradović, 2003: 117).

Kao karakteristike digitalnih medija, Mato Brautović izdvaja multimedijalnost, nelinearnost, povezanost i arhiviranost. Smatra da se iz tih karakteristika vidi da je riječ o medijima zasnovanima na informacijsko-komunikacijskoj tehnologiji i da bez razvoja te tehnologije nikad ne bi ni nastali (Brautović, 2010: 12).

2.4. Razvoj internetskih portala

Razvoj je interneta pokrenuo i sve veći broj internetskih stranica koje se bave svakodnevnom objavom novosti (dnevno-informativni internetski portali), a koji po svojoj osnovnoj svrsi odgovaraju funkcijama dnevnoga tiska ili informativne emisije u sklopu televizijskoga ili radijskog programa.

Neki od dnevno-informativnih internetskih portala samo su produžetak njihovoga tiskanog, radijskog ili televizijskog izdanja, a neki su od portala samostalni mediji koji se publiciraju jedino u obliku internetske elektroničke publikacije. Bez obzira na to je li dnevno-informativni internetski portal "produžetak" izdanja koje se publicira i tradicionalnim medijima ili samo internetom, njegov sadržaj odlikuju značajke specifične samo za internetski medij.

Pojava je interneta dovela do velike promjene uloge novinarstva i novinara. Benković i Balabanić smatraju da se ta promjena može sagledati kroz dva smjera. Prvo, internet je veliki izvor informacija za sve novinare različitih medija te na taj način pomalo preuzima ulogu informativne

agencije. Drugo, novinari, koji rade za internetske portale, moraju svoj rad u što većoj mjeri uskladiti sa značajkama internetskoga medija što dovodi do novoga oblika novinarstva (*internetsko novinarstvo*), a kako danas uglavnom svi tradicionalni mediji imaju i svoje internetske inačice, može se govoriti i o novim modelima novinarskih redakcija jer se informacija, prvobitno namijenjena za objavu putem nekoga tradicionalnog medija, mora istovremeno prilagoditi i za objavljivanje na internetu (Benković i Balabanić, 2010: 49).

Osim tih promjena, a koje se tiču prvenstveno obrazaca svakodnevnoga novinarskog rada, autori smatraju da je se cjelokupno novinarstvo transformiralo od svojevrsnoga monopolista u prikupljanju informacija u servis koji prije svega služi usmjeravanju društvenoga tijeka informacije i javne debate. Dakle, naglašavaju se interaktivne mogućnosti internetskoga medija i velike mogućnosti same publike da u velikoj mjeri participira u stvaranju medijskoga sadržaja (Benković i Balabanić, 2010: 50).

U skladu s navedenim, danas smo svjedoci da gotovo svi dnevno-informativni internetski portali potiču građane na sudjelovanje u proizvodnji vijesti (građansko novinarstvo) i da su razni forumi i društvene mreže postali važna mjesta javne debate o svakom društvenom problemu. Obradović kod „građanskog novinarstva“ naglašava problem kršenja novinarske etike jer polazište za utemeljenje etike novih medija ne može biti etika novinarstva zato što većina komunikatora u novim medijima nisu novinari, nego primatelji koji, kad žele, postaju pošiljatelji poruka. Smatra da najveći etički problem u novim medijima nije u novinarima i etičnosti novinarskih priloga, nego u čitateljima komunikatorima koji nisu učili, niti ih zanima učiti etiku novinarstva.

Dodaje da mrežna glasila ne posvećuju dovoljno pozornosti etičnosti sadržaja i u njima se mogu pronaći govor mržnje, klevete i izricanje stavova o osobama, skupinama, narodima i pojavama bez dokaza, kao i podatci bez provjere iz više izvora, a jezik s prostotama i psovkama prevladava u čitateljskim objavama. Kao moguće rješenje navodi „nemedijsko zasnivanje medijske kulture“ (Obradović, 2003: 117).

Tematika zanimljiva publici i način njezine novinarske obrade, uz vješto korištenje navedenih komparativnih prednosti internetskoga medija, mogu se smatrati glavnim preduvjetom dobre posjećenosti svakoga dnevno-informativnog internetskog portala (Benković i Balabanić, 2010, 50).

Treba naglasiti da su svi ti portali komercijalno usmjereni, pri čemu su cijene oglašavanja na internetu višestruko manje nego one u dnevnim novinama, na radiju ili televiziji. Dnevno-informativni internetski portali s jedne su strane suočeni s nižim financijskim sredstvima koja dobivaju, a s druge strane imaju stalan imperativ proizvodnje sadržaja koji zadovoljava njihovu publiku i koji će održati razinu posjećenosti s kojom postaju zanimljivi oglašivačima (Benković i Balabanić, 2010: 52). Rezultat je toga često sadržaj koji je profitabilno uspješan, ali ograničen i nedovoljno obrađen.

3. Istraživanje: budućnost tiska u kontekstu pojave digitalnih medija

Pojavom i razvojem digitalnih (mrežnih) medija novine su doživjele novi udar. Razvoj interneta i medija koji su internetski dostupni pridonio je smanjenoj čitanosti novina i smanjenoj kupovini novina. Karakteristike digitalnih medija kao što su višesmjernost, neposrednost i multimedijalnost omogućuju korisnicima interneta da u svakom trenutku imaju dostupne informacije o događajima koji ih zanimaju.

Digitalni mediji korisnicima omogućuju interakciju i sudjelovanje u komunikaciji, a novinarima i urednicima omogućuju povratnu informaciju, pomoću koje mogu vidjeti što javnost želi i na koje načine trebaju objaviti vijest. Brojni se analitičari i stručnjaci pitaju hoće li tisak u takvim uvjetima preživjeti i ima li budućnost.

U obzir treba uzeti i činjenicu da digitalni mediji imaju svoje negativne strane. Jedna je od negativnih strana tih medija nemogućnost pristupa internetu, što je prisutno u nerazvijenim zemljama i zemljama u kojima vlada diktatura. Također, negativna se strana očituje u višesmjernosti u komuniciranju. Iako je višesmjernost okarakterizirana kao po-

zitivna strana digitalnih medija, neosporno je istaknuti da je upravo ta značajka „zaslužna“ za podizanje razine, tzv. građanskoga novinarstva. Korisnici imaju priliku komentirati sadržaje o temama za što često nisu kompetentni i na taj način dolazi do pojave uvredljivoga govora, govora mržnje i pojavljivanja nerelevantnih informacija u medijima, čime se smanjuje vrijednost i uloga novinarstva.

Novine i tiskani mediji zadržali su analitičnost u žanrovima i kriterije u objavljivanju vijesti i tekstova te se zbog toga smatra je to njihova ogromna prednost u odnosu na digitalne medije, prvenstveno internet-ske portale.

Hipoteza je ovoga istraživanja da novinari i urednici tiskanih medija u današnjem svijetu moraju iskoristiti prednosti tih medija da bi opstali u budućnosti. Te se prednosti očituju u analitičnim žanrovima, konvergenciji medija, kvalitetnim novinarima i urednicima koji se prilagođavaju novonastaloj situaciji, obrazovnim sadržajima i kvalitetnim marketingom.

3.1. Cilj istraživanja

Cilj je istraživanja pokušati potvrditi hipotezu i komparativne prednosti tiskanih medija. Također, cilj je istraživanja prikazati koliko se tiskani mediji još uvijek konzumiraju, posebice kod mlađe populacije i koliko je njihov sadržaj vjerodostojan ispitanicima. Cilj je istraživanja i prikazati kako se konvergirani tiskani mediji, da bi opstali, ne trebaju podrediti digitalnim medijima, već urednici i novinari moraju funkcionirati u međudnosu koji je jednako koristan i tiskanim i digitalnim medijima.

3.2. Metodologija istraživanja

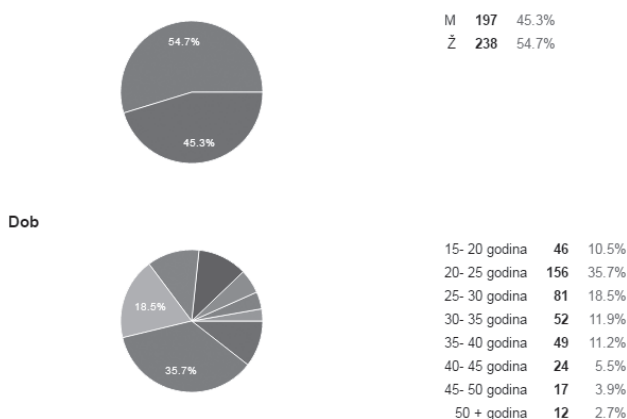
Metoda je ovoga istraživanja anketni upitnik koji je se sastojao od 19 pitanja od kojih su 18 bila strukturiranoga tipa, a jedno otvorenoga tipa s mogućnošću komentiranja. Strukturirana su pitanja tražila odgovore o spolu, dobi, čitanosti novina internetskih portala, čitanosti rubrika i žanrova u novinama i na internetskim portalima i o prisutnosti funkcija

novinarstva (obrazovanje, informiranje i zabava) u novinama i na internetskim portalima.

Metoda su ovoga istraživanja i sekundarni podatci o ovoj temi sastavljeni od relevantne literature znanstvenika i stručnjaka i razgovor s njima.

3.3. Uzorak ispitanika

Uzorak je istraživanja 435 anketiranih ispitanika, od kojih su 54,7 % žene i 45,3 % muškarci. Najniža je dobna skupina anketiranih 15 godina, a rezultati istraživanja pokazuju da je najviše ispitanih u dobi od 20 do 25 godina kojih je 35,7 %.

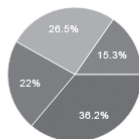

Grafikon 1: Prikaz anketiranih prema spolu i dobi

3.4. Budućnost tiska u kontekstu pojave digitalnih medija

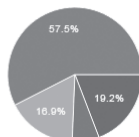
S ciljem potvrde hipoteze i dobivanja relevantnijih podataka u istraživanju bilo je potrebno prikazati i usporediti broj čitatelja tiskanih i digitalnih medija. Također, s obzirom na to da su tiskani mediji još uvijek dostupni na mjestima okupljanja većega broja ljudi kao što su kafići ili restorani, potrebno je bilo i doznati koliko čitatelji u stvarnosti kupuju novine.

Koliko često čitate novine?

Svaki dan	158	36.2%
Nekoliko puta tjedno	96	22%
Nekoliko puta mjesečno	116	26.5%
Ne čitam novine	67	15.3%

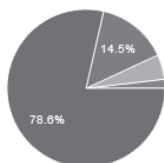
Koliko često kupujete novine?

Svaki dan	83	19.2%
Nekoliko puta tjedno	28	6.5%
Nekoliko puta mjesečno	73	16.9%
Ne kupujem novine	249	57.5%

Grafikon 2: Podatci o čitanosti i kupnji novina

Koliko često čitate web portale?

Svaki dan	341	78.6%
Nekoliko puta tjedno	63	14.5%
Nekoliko puta mjesečno	22	5.1%
Ne čitam web portale	8	1.8%

Grafikon 3: Podatci o čitanosti internetskih portala

Rezultati su istraživanja pokazali da većina ispitanika (36,2 %) čita novine svaki dan što je bilo i očekivano i što je posebice značajan podatak ovoga istraživanja s obzirom na to da su ispitanici većinom mlađe životne dobi. 22 % ispitanika novine čita nekoliko puta tjedno, a 26,5 % ispitanika novine čita nekoliko puta mjesečno. 15,3 % ispitanika odgovorilo je da ne čita novine.

Da bi se lakše usporedila čitanost i utjecaj tiska i digitalnih medija, ista su pitanja postavljena i u drugom dijelu anketnoga upitnika, samo što su ispitanici odgovarali o čitanosti internetskih portala.

Rezultati su istraživanja pokazali da uvjerljivo najviši broj ispitanika internetske portale čita svaki dan (78,6 %). 14,5 % ispitanika portale čita nekoliko puta tjedno, 5,1 % nekoliko puta mjesečno. 1,9 % ispitanika odgovorilo je da ne čita internetske portale. Podatci u svezi s internet-

skim portalima ne iznenađuju s obzirom na broj portala koji trenutačno postoje. Također, da bi pročitali određeni tekst na određenom internet-skom portalu, čitatelji zbog „umreženosti digitalnih medija“ više i ne moraju izravno ulaziti na internetski portal. Naime, većina je internet-skih portala povezana s određenim društvenim mrežama i čitateljima je danas dovoljno imati „naslovnu stranicu društvene mreže“ na kojoj se prikazuju i ažuriraju tekstovi objavljeni na internetskim portalima. Može se reći da rast broja korisnika društvenih mreža znači i rast broja čitatelja određenih internetskih portala, umreženih s tom društvenom mrežom.

Također, najnoviji je trend digitalnih medija objavljivanje sadržaja „uživo“. Slika i videozapis nekoga događaja više se putem digitalnih medija ne moraju gledati poslije održanoga događanja. Digitalni mediji trenutačno objavljivanjem snimaka uživo omogućavaju čitateljima da budu prisutni na pojedinom događaju, čime predstavljaju problem i TV kućama.

Rezultati o kupovini novina pokazali su da su anketirani najviše odgovorili da novine ne kupuju što je bilo i pretpostavljeno. Naime, rezultati pokazuju da novine svakodnevno kupuje 19,2 % ljudi, a 57,5 % je ispitanika koji novine uopće ne kupuju. 16,9 % ispitanika novine kupuje nekoliko puta mjesečno, a 6,5 % ispitanika novine kupuje nekoliko puta tjedno.

Ti podatci, iako pokazuju da se tiskani mediji još uvijek konzumiraju, potvrđuju i pretpostavku da urednici moraju voditi veću brigu o marketingu. Naime, zbog dostupnosti tiskanih medija na mjestima okupljanja većega broja ljudi, čitatelji imaju sve manju potrebu kupovati ih. Da bi tiskani mediji opstali, uredništvo i stručnjaci moraju podizati svijest o važnosti tiskanih medija već kod djece osnovnoškolske dobi. Različitim se edukacijama, radionicama i pretplatama na specijalizirane časopise, osnovnoškolskom uzrastu stvara navika čitanja.

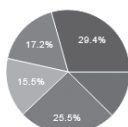
Također, broj se prodanih primjeraka određene tiskovine može povećati nagradnim igrama i poklon bonovima koji se često mogu pronaći u tjednicima. Međutim, prednost je tiskanih medija u pogledu marketinga i ta što čitatelji pregledavajući sadržaj u njima ne mogu blokirati oglase, a u digitalnim medijima to im je dopušteno. Na taj se način stva-

ra veliki problem za digitalne medije jer se, s druge strane, otvara prilika za marketing u tiskanim medijima.

Da bi prikazali koji sadržaji u tiskanim medijima čitatelje najviše zanimaju te ih usporedili s najviše čitanim sadržajima na internetskim portalima, ispitanici su odgovarali o tome koje rubrike i žanrove čitaju u tiskanim medijima i na internetskim portalima.

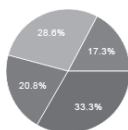
Ponuđeni su odgovori, što se rubrika tiče, bili: vanjska politika, unutarnja politika, kultura, sport i zabava, a što se tiče žanrova ispitanici su mogli odabrati između vijesti i izvješća, članka, komentara, osvrt, feljtona i kritike i ostalih žanrova (putopis, kolumna, esej...).

Koju rubriku u novinama najčešće čitate?

Vanjska politika	52	12.4%
Unutamja politika	107	25.5%
Kultura	65	15.5%
Sportska rubrika	72	17.2%
Zabava	123	29.4%

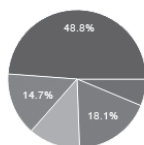
Koje žanrove u novinama najčešće čitate?

Vijest i izvještaj	141	33.3%
Članak	88	20.8%
Osvrt, komentar, feljton i kritika	121	28.6%
Ostali žanrovi (kolumna, putopis, esej...)	73	17.3%

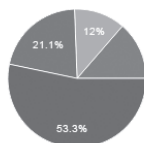
Grafikon 4: Podatci o žanrovima i rubrikama

Koje rubrike na web portalima najčešće čitate?

Vanjska politika	27	6.3%
Unutamja politika	78	18.1%
Kultura	52	12.1%
Sportska rubrika	63	14.7%
Zabava	210	48.8%

Koje žanrove na web portalima najčešće čitate?

Vijest i izvještaj	227	53.3%
Članak	90	21.1%
Osvrt, komentar, feljton i kritika	51	12%
Ostale žanrove (kolumna, putopis, itd.)	58	13.6%

Grafikon 5: Podatci o žanrovima i rubrikama internetskih portala

Što se rubrika u tiskanim medijima tiče, najviše je ispitanika odgovorilo da najčešće čita rubriku zabavu (29,4 %), potom rubriku unutarnju politiku (25,5 %), slijedi sportska rubrika (17,2 %), zatim rubriku kultura (15,5 %) i rubriku vanjsku politiku (12,4 %). Što se tiče internetskih portala, ispitanici u najvećoj mjeri čitaju rubriku zabava (48,8 %), a ostale rubrike čitaju gotovo izjednačeno; rubrika unutarnja politika 18,1 %, rubrika kultura 12,1 %, sportska rubrika 14,7 % i rubrika vanjska politika 6,3 %.

Iako ispitanici i u tiskanim izdanjima ponajviše čitaju zabavne sadržaje, kada se uspoređuju rezultati o čitanosti pojedinih rubrika u tiskanim medijima s onima na internetskim portalima, može se primijetiti velika razlika u postotcima. Naime, čitatelji na internetskim portalima najviše čitaju zabavne sadržaje, ali generalno gledano, ostale rubrike čitaju uvjerljivo manje, što nije slučaj kod tiskanih medija gdje ne postoji velika razlika između zabave i ostalih rubrika kao što su unutarnja politika i sportska rubrika. Ti podatci generalno pokazuju da su čitatelji tiskanih medija podjednako fokusirani na cjelokupan sadržaj, a čitatelji su internetskih portala u velikoj većini fokusirani na zabavne sadržaje.

Ispitanici u tiskanim medijima najčešće čitaju vijest i izvješće (33,5 %), potom osvrt, komentar, feljton ili kritiku (28,6 %), članak (20,8 %) i ostali žanrovi (17,3 %). Od žanrova na internetskim portalima ispitanici najčešće čitaju vijest i izvješće (53,3 %), članci (21,1 %), a najmanje komentare, osvrte, feljton ili kritiku (13,7 %).

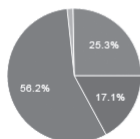
Ti očekivani podatci potvrđuju pretpostavku da tiskani mediji još uvijek opstaju zahvaljujući analitičnim/pozadinskim tekstovima i da ih urednici i novinari moraju usavršavati. Naime, brzina internetskih portala tiskanim medijima više ne dopušta kratke vijesti, što pokazuje i broj ispitanika koje taj novinarski žanr čita na internetskim portalima. Izdanja novina, koje tu vijest mogu plasirati tek u „sutrašnjem“ izdanju, zahtijevaju pozadinsku istraživačku priču, potpuniju vijest i izvješće sastavljeno od različitih strana. Također, te pozadinske vijesti zahtijevaju i relevantne osvrte i komentare stručnjaka koje čitatelje mogu privući.

Da bi se uvidjelo koji sadržaji u tiskanim medijima nedostaju i koliko tiskani mediji i u današnje vrijeme sudjeluju u kreiranju društvene

zajednice, ispitanici su morali dati odgovor i o funkcijama novinarstva koje su zastupljene u tiskanim medijima. Ponuđene su funkcije bile informiranje, obrazovanje i zabava. Jedan je od ponuđenih odgovora bio i da su sve funkcije zastupljene jednako.

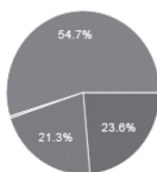
Koliko su u novinama zastupljene 3 funkcije novinarstva, a to su: informiranje, obrazovanje i zabava?

U novinama su podjednako zastupljene sve funkcije	73	17.1%
U novinama je ponajviše zastupljena funkcija informiranja	240	56.2%
U novinama je ponajviše zastupljena funkcija obrazovanja	6	1.4%
U novinama je ponajviše zastupljena funkcija zabave	108	25.3%

Grafikon 6: Zastupljenost funkcija novinarstva u novinama

Koliko su na web portalima zastupljene 3 funkcije novinarstva a to su: informiranje, obrazovanje i zabava?

Na web portalima su podjednako zastupljene sve funkcije	101	23.6%
Ponajviše je zastupljena funkcija informiranja	91	21.3%
Ponajviše je zastupljena funkcija obrazovanja	2	0.5%
Ponajviše je zastupljena funkcija zabave	234	54.7%

Grafikon 7: Podatci o funkcijama novinarstva na internetskim portalima

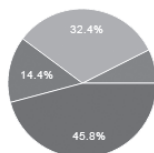
Rezultati su odgovora pokazali da je najviše ispitanika u novinama pronašlo i prepoznalo funkciju informiranja (56,2 %), a najmanje funkciju obrazovanja (1,4 %). Zabava zauzima 25,3 %, 17,1 % ispitanika smatra da su u novinama sve funkcije zastupljene podjednako. Ponajviše je ispitanika odgovorilo da je u tekstovima na internetskim portalima najviše zastupljena funkcija zabave (54,7 %), sve funkcije (23,6 %), informiranje (21,3 %). Samo je 0,5 % ispitanika odgovorilo da je na internetskim portalima ponajviše zastupljena funkcija obrazovanja.

Ti itekako očekivani rezultati pokazuju da novinari, urednici, ali i društvena zajednica imaju razloga za brigu. Naime, funkcija novinarstva nije prepoznata u tiskanim medijima ni na internetskim portalima. Iako mediji plasiraju „ono“ što recipijenti žele, obrazovanje je sadržaj koji je neophodan te bi ga kao takavoga trebalo svakodnevno plasirati.

Funkcija bi obrazovanja mogla i trebala biti jedan od ključnih čimbenika u opstanku tiskanih medija. Kao dio medijske zajednice, tiskani mediji moraju biti platforma na kojoj će čitatelji moći naučiti ono što u obrazovnim ustanovama nisu mogli ili nisu imali priliku. Također, tiskani mediji moraju težiti stvaranju kritičkoga mišljenja kod čitatelja koji će zbog toga inzistirati na tome da obrazovne ustanove kvalitetnije rade svoj posao. Funkcija je informiranja u tiskanim novinama također bitna, ali tiskani mediji moraju težiti tome da je spoje s funkcijom obrazovanja te na naj način mogu osigurati relevantan broj čitatelja. Posebice zbog toga što ispitanici u većini na internetskim portalima pronalaze zabavne sadržaje.

S ciljem prikaza trenutačne vjerodostojnosti tiskanih medija i usporedbe njihove vjerodostojnosti sa sadržajem internetskih portala, ispitanici su odgovarali na pitanje o vjerodostojnosti sadržaja tih medija. Također, da bi se prikazalo kako konvergencija medija može pomoći opstanku tiskovina, ispitanici su odgovarali i na pitanja o vjerodostojnosti sadržaja onih internetskih portala koji su konvergirani dio tiskovina i obrnuto.

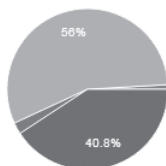
Koliko vjerujete novinama?

Vjerujem	198	45.8%
U potpunosti vjerujem	62	14.4%
Ne vjerujem	140	32.4%
Ne čitam novine	32	7.4%

Grafikon 8: Stavovi o vjerodostojnosti sadržaja u novinama

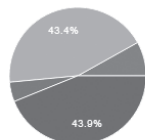
Koliko vjerujete web portalima?

Vjerujem	177	40.8%
U potpunosti vjerujem	10	2.3%
Ne vjerujem	243	56%
Ne čitam web portale	4	0.9%

Grafikon 9: Podatci o vjerodostojnosti sadržaja internetskih portala

Jerujete li više web portalima koji imaju i svoja tiskana izdanja?

Vjerujem više portalima koji imaju tiskana izdanja	190	43.9%
Više vjerujem portalima koji nemaju tiskana izdanja	20	4.6%
Vjerujem podjednako	188	43.4%
Ne vjerujem web portalima	35	8.1%

Grafikon 10: Podatci o vjerodostojnosti portala koji su konvergirani s tiskanim medijima

Rezultati su istraživanja pokazali da ispitanici misle da je sadržaj, koji čitaju u novinama, vjerodostojan. 45,8 % ispitanika odgovorilo je da vjeruje novinama, a njih je 14,4 % odgovorilo da u potpunosti vjeruje novinama. 32,4 % ispitanika odgovorilo je da ne vjeruje u ono što pročita u novinama. Na pitanje koliko vjeruju internetskim portalima, 56 % ispitanika odgovorilo je da ne vjeruje internetskim portalima, a 40,8 % odgovorilo je da vjeruje internetskim portalima. Na pitanje vjeruju li više portalima koji imaju i tiskana izdanja, 43,9 % ispitanika odgovorilo je da vjeruje više portalima koji imaju i tiskana izdanja, a 4,6 % ispitanika odgovorilo je da više vjeruje portalima koji nemaju tiskana izdanja. 43,4 % ispitanika odgovorilo je da vjeruje podjednako.

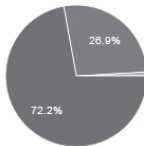
Ti podatci pokazuju da veliki broj ispitanika ne vjeruje internetskim portalima, što također može biti jedna od temeljnih prednosti tiskanih medija. Urednici i novinari tiskanih medija moraju iskoristiti tu prednost, s obzirom na to da je popriličan broj ispitanika odgovorio da im ne vjeruje. Ti se podatci mogu povezati s prethodnim pitanjima o žanrovima i funkcijama. Naime, kvalitetan sadržaj s različitim žanrovima može povećati vjerodostojnost tiskanih medija. Veliki problem u tome predstavljaju i društvene mreže. Naime, tijekom posljednje predizborne kampanje na izborima za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, velik je broj tiskanih izdanja podržavao Hillary Clinton. Međutim, Donald Trump, koji je kampanju medijski vodio ponajviše putem društvenih mreža, a posebice *Twittera*, u konačnici je pobijedio na izborima u studenom 2016. godine. Taj podatak pokazuje drastičan pad u vjerodostojnosti sadržaja tiskanih medija. Međutim, novinari tiskanih medija i

dalje ne smiju odustati od zakonski i etički utemeljenoga novinarstva, već korištenjem društvenih mreža postići umreženost i brzinu koju one samostalno ne mogu dostići.

Jedan je od ključnih podataka i odgovor o vjerodostojnosti internetskih portala koji imaju tiskana izdanja. Minimalan broj ljudi u odgovorima više vjeruje portalima koji nemaju tiskana izdanja. To potvrđuje da tiskana izdanja i internetski portali moraju pronaći suodnos u kojem tiskana izdanja nisu podređena. Mnoga su istraživanja pokazala da ljudi više cijene ono što plate. Vjerodostojnost se tiskanih izdanja postiže upravo time što ljudi te informacije plaćaju, a na internetskim portalima dobivaju ih besplatno. Zbog toga je potreban suodnos u kojem ni tiskani mediji, a ni digitalni (u ovom slučaju internetski portali) neće ispaštati.

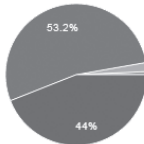
Jedna je od prednosti tiskanih izdanja i prevelika zastupljenost internetskih portala i tekstovima koje objavljuju zbog „broja klikova“.

Smatrate li da su web portali previše zastupljeni?

Previše su zastupljeni	311	72.2%
Nisu dovoljno zastupljeni	116	26.9%
Ne čitam web portale	4	0.9%

Smatrate li da se na web portalima objavljuju katkad nepotrebne vijesti?

Slazem se	191	44%
U potpunosti se slažem	231	53.2%
Ne slažem se	9	2.1%
Ne čitam web portale	3	0.7%

Grafikon 11: Podatci o zastupljenosti internetskih portala

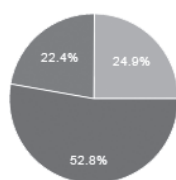
Iduća su se dva pitanja odnosila na zastupljenost portala i sadržaj na portalima. 72,2 % ispitanika odgovorilo je da misli da su portali previše zastupljeni, a 26,9 % ispitanika smatra da internetski portali nisu dovoljno zastupljeni. Također, većina je ispitanika odgovorila da se u potpunosti (53,2 %) slaže s tvrdnjom da se na internetskim portalima objavljuju često nepotrebne vijesti, a njih 2,1 % ne slaže se s tom tvrdnjom.

Veći broj pregleda portalima donosi zaradu, a to je ono što im čitatelji ponajviše zamjeraju. Iako digitalni mediji imaju velik broj prednosti, koje se prvenstveno očituju u mogućnosti dvosmjerne komunikacije, anonimne su korisničke objave jedna od njihovih negativnih strana. Te anonimne korisničke objave, koje često sadrže uvredljiv govor i govor mržnje, ujedno znače i veći broj pregleda zbog čega ih urednici na velikom broju internetskih portala dopuštaju. Međutim, te anonimne korisničke objave utječu na društvenu zajednicu i nisu na korist čitateljstvu. Lažni „profili“ stvaraju kritičko mišljenje na neutemeljenim argumentima što se ponajviše može odraziti na čitatelje mlađe životne dobi. Nadalje, taj oblik „novinarstva“ ponižava i potiskuje zakonski i etično utemeljeno novinarstvo. Taj oblik „novinarstva“ ponižava i potiskuje novinare koji cijeli svoj radni vijek uložili u rad za opće dobro cjelokupne zajednice. Te anonimne korisničke objave koje će radije pregledavati sadržaje sa senzacionalističkim naslovima, nego one koji donose ozbiljnost i racionalan pristup temi. Na kraju, te anonimne korisničke objave stvaraju čitatelje koji za nekoliko godina neće moći prosuđivati što je dobro, a što ne. Zbog toga, urednici moraju stati na kraj anonimnim korisničkim objavama koje su u svakom trenutku vidljive na internetskim portalima.

Iako i tiskani mediji sadrže neke od oblika dvosmjerne komunikacije, anonimne korisničke objave nisu jedan od njih i tim je više njihov sadržaj vjerodostojniji, a jedino vjerodostojan sadržaj može utjecati i kreirati opće dobro u jednoj zajednici.

Radi bolje analize istraživanja, ispitanici su odgovorili vjeruju li u budućnost tiska iako ih ugrožava pojava digitalnih medija. Ponudeni su bili odgovori: *vjerujem*, *u potpunosti vjerujem* i *ne vjerujem*.

Vjerujete li da će novine u budućnosti opstati iako ih ugrožava pojava novih medija?

Vjerujem	229	52.8%
U potpunosti vjerujem	97	22.4%
Ne vjerujem	108	24.9%

Grafikon 12: Stavovi ispitanika o budućnosti novina

52,8 % ispitanika odgovorilo je da vjeruje da novine imaju budućnost, a 22,4 % odgovorilo je da u potpunosti vjeruje da novine imaju budućnost. 24,9 % ispitanika odgovorilo je da ne vjeruje da novine imaju budućnost.

Ti podatci pokazuju da tiskana izdanja još uvijek imaju čitatelje i da čitatelji žele da novine imaju budućnost. Postoje mišljenja da će novine u budućnosti čitati samo bogati ljudi. Odgovor na pitanje zbog čega je to tako leži u tome što su nakladnici, zbog premaloga broja prodanih primjeraka, primorani podizati cijene tiskovina. Tiskovine za bogate su jedna od mogućnosti opstanka toga medija. U tomu slučaju, polemike će na tu temu biti sve manje jer će srednji i niži društveni stalež biti vezan za ostale oblike medija. Međutim, postavlja se pitanje, kakvo je to onda novinarstvo, ako će dijeliti ljude, a temelji se na potpunoj suprotnosti od toga?

Tim bi se pitanjem trebali pozabaviti urednici koji moraju primjenjivati pravila novinarstva i prednosti koje tiskano novinarstvo još uvijek ima.

3.5. Zaključak istraživanja: Konvergencija medija, analitičnost, dobri novinari i povećana funkcija obrazovanja kao opcije opstanka tiska

Konvergencija je medija proces spajanja dvaju ili više medija u jedan. Konvergencija označava kooperaciju između klasičnih (TV, Radio, tisak) i internetskih izdanja/novinara/redakcija radi efektivnijega pričanja novinarske priče uporabom odgovarajućega medija, a sve u cilju obuhvaćanja šire publike. Za rad u integriranoj novinarskoj redakciji, novinari moraju imati nova znanja. Oni ne smiju više biti specijalisti za određeni medij, već moraju znati pripremati priloge za različite medije. Takvi novinari moraju biti sposobni intervjuirati, prikupljati zvučne, video i fotografske priloge, uređivati fotografije, sudjelovati u izradi interaktivnih elemenata (kao što su grafike i mrežne baze podataka) i pisati članke za distribuciju različitim medijskim platformama.

Upravo je konvergencija medija jedna od opcija opstanka novina. Većina tiskanih izdanja u današnje vrijeme ima svoje mrežno izdanje. Međutim, novinari i urednici moraju pronaći način prilagodbe novoj situaciji. Opstanak novina ovisi o dobrim novinarima koji će analitičke žanrove zadržavati u tiskanim novinskim izdanjima. Zbog brzine objavljivanja vijesti, novine više ne mogu konkurirati internetskim portalima, međutim dobrim komentarima, kolumnama, reportažama (koje izumiru) i analizama novinari mogu zauzeti čvrsto mjesto među čitateljstvom. Ljudi više vjeruju tisku, nego internetskim portalima. Jedan je od razloga što tisak plaćaju za informaciju, a na internetskim je portalima dobivaju besplatno. Međutim, iako internetski portali dobivaju u utrci u kojoj informaciju objave prvi, to često znači da su te informacije sažetije i nekvalitetnije. Novine bi trebale ustrajati upravo u tomu da informacije donose kroz pozadinsku priču.

Čitatelji internetskim portalima zamjeraju nepoštivanje pravila novinarskoga pisanja i posla, objavljivanje neprovjerenih informacija i informacija senzacionalističkih vijesti, a novinama se najviše zamjera nedostatak funkcije obrazovanja i nedostatak kulturnih sadržaja.

Iako se možda u prvome planu ne čini tako, novine mogu same sebi odrediti budućnost. Ako novine podignu razine funkcija novinarstva, prvenstveno funkciju obrazovanja i razinu kulturnoga sadržaja, čitatelji će im se uvijek vraćati. Kao dio medijske zajednice, tiskani mediji moraju biti platforma na kojoj će čitatelji moći naučiti ono što u obrazovnim ustanovama nisu mogli ili nisu imali priliku. Također, tiskani mediji moraju težiti stvaranju kritičkoga mišljenja kod čitatelja koji će zbog toga inzistirati na tomu da obrazovne ustanove kvalitetnije rade svoj posao. Također, uredništvo i marketing dnevnih novina moraju potražiti načine kako čitateljima vratiti naviku kupovine novina. Da bi tiskani mediji opstali, uredništvo i stručnjaci moraju podizati svijest o važnosti tiskanih medija već kod djece osnovnoškolske dobi. Različitim edukacijama, radionicama i pretplatama na specijalizirane časopise, osnovnoškolskom se uzrastu stvara navika čitanja.

Marketing također može biti presudan u opstanku novina. Prednost je tiskanih medija u tom pogledu što čitatelji ne mogu blokirati oglase,

a u digitalnim medijima mogu to napraviti. Na taj se način stvara veliki problem za digitalne medije jer se s druge strane otvara prilika za marketing u tiskanim medijima.

Ono što se internetskim portalima zamjera je i borba za zaradom koja se mjeri brojem „klikova“. Zbog toga u prvi plan izlaze banalni sadržaji jer postoje interes i publika za to. Veliki su problem i anonimne korisničke objave koje rade štetu za društvenu zajednicu, a koje tiskani mediji nemaju, što je jedna od prednosti.

Nadalje, dobri novinari mogu svojim tekstovima postići da portali budu „produžena ruka“ novinama. Međutim, za opstanak novina može se reći i obrnuto – novine mogu biti „produžena ruka“ portala.

Dakle, internetski portali pružaju interakciju, multimedijalnost i niz drugih prednosti koje privlače masovnu publiku. Međutim, novine pružaju širinu, analitičnost i izražavanje stavova najkompetentnijih stručnjaka u komentarima, osvrtima i kolumnama.

Kombinacijom tiskanoga i mrežnog izdanja i dalje se može produžiti vijek tiskanoga izdanja, ali tiskano izdanje ne smije biti kopija mrežnih izdanja i obrnuto. Novinari i urednici jednako tako svakodnevno mogu pridonositi budućnosti tiskanih izdanja. Ono na što treba obratiti posebnu pozornost je borba za naklonost čitatelja pri čemu posebnu pažnju treba posvetiti mlađim generacijama koje imaju sve manji interes za novine. Povećanom razinom funkcije obrazovanja i transmisije kulture, analitički obrađenim tekstovima i strateškim marketingom, novine svakodnevno same mogu pridonositi svom opstanku i budućnosti.

Zaključak

U povijesti je se novinarstva pojava svakoga novog medija dočekivala i sa strahom, a bilo je i podcjenjivanja. Novine su dugo bile jedini masovni medij na tržištu. Pojava je radija najavila kraj monopolu novina na informiranje javnosti. Bilo je mišljenja da to znači i kraj novina. Radio je se brzo razvio, postao je utjecajan i važan medij, ali su novine preživjele. S pojavom je se televizije priča ponovila. Novine i radio bili su ugroženi novim, atraktivnim i zanimljivim medijem. Ponovno su se javili glasovi

da će TV uništiti novine i radio. Dakako, to se nije dogodilo, ali su sva tri medija razvila vrlo osebujna i različita stilska obilježja.

Pojavom i razvojem digitalnih medija, novine su doživjele novi udar. Razvoj interneta i medija koji su internetski dostupni pridonio je smanjenoj čitanosti i kupovini novina. Značajke digitalnih medija kao što su višesmjernost, neposrednost i multimedijalnost omogućuju korisnicima interneta da u svakom trenutku imaju dostupne informacije o događajima koji ih zanimaju.

Eksplozivni je razvoj interneta pokrenuo i sve veći broj internetskih stranica koje se bave svakodnevnom objavom novosti (dnevno-informativni internetski portali), a koji po svojoj osnovnoj svrsi odgovaraju funkcijama dnevnoga tiska ili informativne emisije u sklopu televizijskoga ili radijskog programa. Zato se brojni analitičari pitaju hoće li tisak uopće preživjeti.

Rezultati ovoga istraživanja istraženoga anketnim upitnikom pokazali su da novine mogu same odlučiti o svojoj budućnosti. Čitatelji internetskim portalima zamjeraju plasiranje nepotrebnih i neprovjerenih informacija. Iako portali imaju prednost u multimedijalnosti, neposrednosti i višesmjernosti, pretjeranim objavljivanjem senzacionalističkih i neprovjerenih informacija gube povjerenje čitatelja.

Novine, za razliku od portala, pružaju analitičnost i istražuju pozadinu događaja, što znači da dobri novinari, ali i urednici koji će im dopustiti objavljivati tekstove koji su od koristi javnosti, mogu zadržati čitatelje i ugled novina. Konvergencija je medija jedna od opcija opstanka tiska, ali na način da portali budu „produžena ruka“ tiskanim izdanjima i obrnuto. U tiskanim izdanjima urednici i novinari moraju podignuti razinu obrazovanja, povećati kulturni sadržaj i analitičke žanrove, koje će pisati samo vrsni novinari i stručnjaci za određena područja, a portali bi trebali biti zaduženi za brzinu objavljivanja vijesti, izvješća i zabavne sadržaje. Tako nastaje suodnos novina i internetskih portala u kojem novine i nijedan medij nije podređen drugome.

Postoji još jedna mogućnost opstanka novina – „novine za bogate“. Naime, postoje mišljenja da će novine u budućnosti čitati samo viši staleži. Odgovor na pitanje zbog čega je to tako leži u tome što su nakladni-

ci, zbog premalog broja prodanih primjeraka, primorani podizati cijene tiskovina. U tomu slučaju, polemike na ovu temu bit će sve manje jer će srednji i niži društveni stalež biti u svezi s s ostalim oblicima medija. Međutim, postavlja se pitanje, kakvo je to onda novinarstvo, ako će dijeliti ljude, a temelji se na potpunoj suprotnosti od toga?

Tim bi se pitanjem trebali pozabaviti svi sudionici u medijskom svijetu – od novinara i urednika, preko nakladnika i oglašivača, pa sve do recipijenta.

Literatura

ANDERSON, BENEDICT (1983), *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London

BENKOVIĆ, VANESA - BALABANIĆ, IVAN (2010), „Analiza sadržaja najposjećenijih hrvatskih internetskih portala“, *Medijska istraživanja*, god. 16, br. 10, str. 43. – 57.

BRAUTOVIĆ, MATO (2010), *Karakteristike novih medija u funkciji online novinarstva*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik

FIDLER, ROGER (2004), *Razumijevanje novih medija*, Clio, Beograd

KUKIĆ, DAMIR - JURČIĆ, DANIJELA (2014), „Vjerodostojnost novina u Bosni i Hercegovini“, *Kultura komuniciranja*, god. 1, br. 1, str. 136. – 150.

MALOVIĆ STJEPAN (2003), *Novine*, Sveučilišna knjižara, Zagreb

MOKRIŠ, SVJETLANA (2011), „Novine i njihova uloga u društvenoj zajednici“, *Vijesnik bibliotekara Hrvatske*, god. 54, br. 4, str. 115. – 130.

OBRADOVIĆ, ĐORĐE (2003), „Neravnopravnost globalnih medija“, *Medijski dijalozi*, god. 6, br. 3, str. 67. – 79.

SAPUNAR, MARKO (2004), *Osnove znanosti o novinarstvu*, ITG, Zagreb

SAPUNAR, MARKO (2002), *Opća povijest novinarstva*, ITG, Zagreb

VASILJ, MIROSLAV (2014), *Sportsko novinarstvo*, Synopsis, Zagreb

VEGO, MILAN - KUJUNDŽIĆ, NEDJELJKO (2003), *Kompedij radijskog novinarstva*, Pedagoški fakultet Mostar, Mostar

ANA VUČKOVIĆ
ANTONIA KLANAC

FUTURE OF THE PRESS IN THE CONTEXT OF DIGITAL MEDIA APPEARANCE

Abstract

In the journalism history appearance of every new media was met with fear and underestimation. Newspapers were the only mass media at the market for a long time. Appearance of radio announced the end of newspapers monopole, and taking into consideration that the radio was developed fast and become influential and important, there were some ideas that situation would mark the end of newspapers. However, they survived, and a similar story was repeated with appearance of television which, besides text and sound, brought picture as well. Three traditional media developed peculiar and different stylistic features, but newspapers have kept analyticity and diversity in the newspapers forms. Newspapers experienced a new attack with appearance and development of digital (online) media. Characteristics of digital media such as angle diversity, immediacy and multimedia enable users of Internet to have access to information about current events in every moment. New information services, especially daily internet portals, with their basic purpose, correspond to the functions of daily press and in a very short term they show one topic with text, sound and picture enabling media convergence. Considering that, numerous analysts wonder with reason, if the newspapers will survive a new attack? But, what is held against digital media is insufficient selection of topics and showing commercial contents, what is today used for measuring journalism value by number of user "clicks". Numerous discussions among analysts are also caused by anonymous user releases on the Internet portal, which enable both feedback with the public and spreading hate speech, insulting speech as well as slighting. The aim of this paper is to determine comparative advantages of newspapers over digital media and try to determine by research in which way they can survive and be kept as traditional media in the future.

Key words: newspapers, digital media, convergence, future of the newspapers

UDK 316.61-053.5:004.738.5

004.738.5:316.61-053.5

PREGLEDNI ČLANAK

IVANA SIVRIĆ*

DJECA I RAČUNALO: RAČUNALNO-KOMUNIKACIJSKI IZAZOV

Sažetak

U radu se polazi od definiranja pojma medija i funkcija medija od kojih se izdvajaju funkcija organizacije razmjene komunikacije, socijalna organizacija društva, kulturna reprodukcija i demokratizacija obrazovanja. Život je postao nezamisliv bez medija, a pogotovo internetskih medija. Njegovo kapilarno širenje društvom zauzima važno mjesto u međuljudskim odnosima. Računalo je prihvaćeno kao odgojna, obrazovna, informativna i zabavna inovacija koja svojim potencijalom prelazi dosadašnje mogućnosti drugih medija. Spoznaja da se računalom služimo od predškolskoga uzrasta, školskog, za potrebe posla i rekreativno dovodi do zaključka da računalo obilježava vrijeme u kojem živimo i alate kojima se u svakodnevnoj interakciji služimo. Djeca i mladi predmet su istraživanja u ovome radu, stoga drugi dio rada prikazuje njihove aktivnosti na računalu, što najviše prate, koje sadržaje preferiraju i koliko međusobno komuniciraju. Često se ističe mišljenje mnogih teoretičara medija, ali i društva, da je pojava internetskih medija dovela do pasivizacije drugih društvenih interakcija pogotovo kada se radi o izboru načina provođenja slobodnoga vremena, igre i rekreacije. Mreža koja svojim alatima (mobiteli, pokretna računala) dopušta pristup ekrana na svakom mjestu označava novo vrijeme koje virtualizira i naš društveni život. Uz teorijsko su razmatranje teme u radu predstavljeni podatci empirijskoga istraživanja koje je provedeno u srednjim školama o mogućoj štetnosti interneta i suzbijanju nasilja putem preventivskih programa u školama. Zadnji dio istraživanja prikazuje moguće preventivne edukacijske i preventivne mjere koje bi mogle biti značajne u smanjenju nasilja putem interneta.

Ključne riječi: računalo, mreža, komunikacija, internet, djeca, izazov, prevencija

---

* Filozofski fakultet, Sveučilište u Mostaru

Uvod

Mediji imaju tri osnovne funkcije, a to su: informiranje, obrazovanje i zabavljajnje. Hug Theoo navodi da pored osnovnih funkcija postoje i sekundarne funkcije koje oblikuju pojam medija u suvremenom društvu. Organizira ih na slijedeći način: funkcija organizacije razmjene komunikacije, socijalna organizacija društva, kulturna reprodukcija, demokratizacija obrazovanja gdje se naglasak stavlja na interkulturalnost i transfer komunikacije. (Miliša – Tolić-Vertovšek, 2010: 40). Prema tomu, masovni mediji imaju široku lepezu funkcija, interesa, komunikacije i interakcije koju trebaju posredovati ciljanoj publici. U ovome su radu ciljana promatrana publika djeca. Djeca su nerijetko najveći korisnici novih medija i medijske kulture. Razlog tomu je jednostavan. Djecom je najjednostavnije upravljati, najlakše ih je voditi i usmjeravati iz razloga što nemaju razvijenu kritičku svijest, zbog svoje dobi, da bi mogla razumjeti i kontrolirati medije, pa onda pojedini mediji, svjesno ili nesvjesno, utječu na formiranje stavova, potreba i uvjerenja. Djeca su i prema statističkim podacima najveći „potrošači“ masovnih medija, a ujedno i najviše slobodnoga vremena provedu uz medije. Mediji kreiraju svjetonazore, kulturološke matrice, načela i vrijednosti koje poštuju i primjenjuju odrasli i djeca. Budući da su mediji polagano zauzeli primarno mjesto socijalizacijskoga agensa u društvu i odgoju mladih, upravo iz razloga što mladi najviše vremena posvećuju medijima, jasna je potreba komunikologa, pedagoga i sociologa o prevenciji i kontinuiranoj edukaciji o medijima.

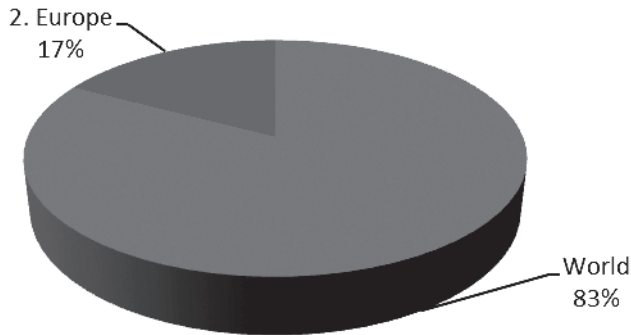
1. Mreža i društveni život

Stvaran je život pod sve većim pritiskom u usporedbi s virtualnim svijetom. Neki u tome čak vide pravi rat protiv stvarnosti koji ne doводи samo do gubitka poimanja stvarnosti, već i do pojave osamljenosti, gubljenja vlastitoga iskustva pred posredovanim i tuđim iskustvom. (Mužić, 2014: 400). Do takve disfunkcije između stvarnosti i virtualnoga svijeta dovode nas najčešće društvene mreže. One su sve popularnije u svijetu, ali i u BiH što pokazuju i sljedeći podatci, kao i graf *Internet*

World Statsa o broju korisnika internetske tehnologije u svijetu, ali i kod nas.

„Nove tehnologije dozvoljavaju pokretne pristupe internetu, igrama i televizijskim programima, što pridonosi povećanju vremena provedenom za ekranom. Nedavna engleska istraživanja pokazuju ubrzan porast komuniciranja preko poruka pa adolescenti od 12 do 15 godina u prosjeku tjedno pošalju 193 poruke, a godinu ranije bilo ih je samo 91. U tom uzrastu uporaba mreže iznosi prosječno 17 sati tjedno i po prvi put se izjednačila s televizijom.“ (Mužić, 2014: 399).

Internet korisnici u Europi

Graf 1 Prikazuje broj korisnika interneta u svijetu (Internet World Stats: Usage and Population Statistics, 2015.)

Prema podacima *Internet World Statsa* do studenoga 2015. godine internetom se u BiH služi 2,628,846 ljudi, a penetracija je interneta u porastu (68,7 %) svake godine, a samo *Facebook* koristi 1,500,000 stanovnika u BiH (Internet World Stats: Usage and Population Statistics, 2015.). Ankete provedene u Hrvatskoj pokazuju da je se “2006. godine internetom /1/ služilo 29,2 % korisnika, a već 2008. godine pristup internetu imalo je 45 % građana Hrvatske, što je na ukupnu populaciju od četiri i pol milijuna ljudi velik napredak.“ (Tatković – Baf Ružić, 2011).

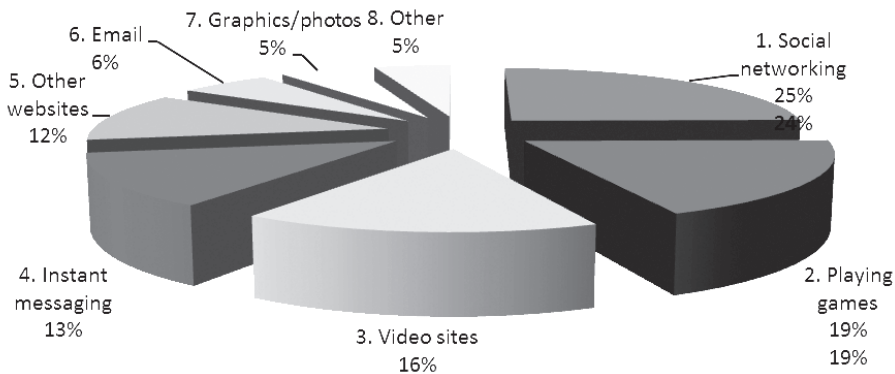
Nove nas tehnologije pokreću i nude više tehničkih mogućnosti i olakšica za život s jedne strane, a s druge strane, dovode do otuđivanja

od autentičnoga života koji postaje, za razliku od virtualnoga, dosadan i neprivačlan. Prema tome „istinska se zajednica očituje u međuljudskoj prisutnosti istine koja se osobno iskazuje. Virtualni prostor može tek oponašati ili odražavati te stvari (kako god uvjerljivo), ali ih ne može stvoriti. Međutim, on nas može zasljepiti da povezanost pogrešno shvatimo kao zajednicu, podatke kao mudrost, a učinkovitost kao izvrsnost. Ako se kiber–prostor čvrsto drži stvarnoga svijeta i ako se odupremo njegovim kušnjama da doslovno zamijenimo virtualnim, može nam služiti. Inače će postati zahtjevni medijski gospodar koji traži sve naše vrijeme i snagu.“ (Groothuis, 2003: 195). Razlog je taj što je se izmijenio izvorni smisao, svrha i uloga medija. „Svoju privlačnost i popularnost mediji su izvorno dobivali iz užitka, rasonode i rasterećenja čovjekove napetosti u tzv. slobodnom vremenu kao jednom izvoru stvaralaštva, pa smo se veselili svakom izumu i tehničkom napretku“ (Pažanin, 1990: 152). Današnji pak mediji i nove tehnologije prikazuju svijet, trendove, bogatstva, čovjekove mogućnosti, želje, živote drugih (ponajviše putem društvenih mreža) i sve ono što kod običnoga čovjeka ne proizvodi mir, opuštanje, već razdražuje, deprimira, stvara predrasude, bijes, ljutnju, tj. jedno općenito nezadovoljstvo stvarnoga života i svijeta naspram virtualnoga koji mu se prezentira kao jedini stvarni i željeni svijet. Naravno, mogućnosti, vrijeme, posao i životni ciljevi nisu uvijek usklađeni da bi bili uspješni, ali svakodnevna serviranost sadržaja drugih ljudi, uzora iz virtualne svakodnevnice dovodi do mnogih opterećenja, a time i poremećaja i bolesnih stanja ljudske psihe.

Većina provedenih analiza, koje su koncentrirane na preispitivanje odnosa djece i medija, fokusirana je najprije na televiziju. Televizija predstavlja najpraktičniji primjer masovnoga medija koja utjelovljuje zvuk, sliku i poruku. Međutim, pojava novih tehnologija, suvremenih medija i računala promijenila je koncepciju televizije kao savršenoga medija koji utjelovljuje sve mehanizme savršenoga medija. Internetski masovni medij postao je primarni medij za komunikaciju i interakciju kod djece i mladih. Zašto? Razlog tomu je činjenica da se nove generacije djece već u predškolskoj dobi upoznaju s računalom i internetskom tehnologijom. Obično su to jednostavne navike kao što je slušanje glazbe i gleda-

nje crtanih filmova. Vrlo brzo djeca shvaćaju da, kad god im se prohtije gledanje nekoga medijskog sadržaja, računalna tehnologija omogućava takav pregled podataka u svakom trenutku. Kasnije otkrivaju višestruke funkcije interneta, bilo da se radi o igricama, svijetu virtualnih mreža za komunikaciju, razmjenu poruka ili vijesti i mogućnosti komentiranja i direktnoga utjecanja na medijske sadržaje koje prate. Istraživanja koja su provedena u Americi (*A Kaiser Family Foundation Study*), a koja proučavaju utjecaj medija na djecu 8 - 18 godina života pokazuju da je razvoj novih internetskih aplikacija, koje imaju snažan utjecaj na djecu i mlade, utjecao na pojačan i povećan pristup i konzumaciju internetskih medija. Naime, socijalno umrežavanje putem društvenih mreža i praeenje video mrežnih stranica (*Twitter, Facebook, MySpace, YouTube*) do vodi svakodnevno do porasta praćenja medija. Kod djece 8 – 18 godina primjećuje se porast praćenja medija svake godine za pola sata (2009.: 64 % djece u dobi 8 – 18 godina koristilo je računalo za zabavne svrhe, 2004.: taj je iznos bio 54 % djece, a 1999. iznosio je 47 % (Rideout – Foehr – Roberts, 2010: 20). Podatci, koji su navedeni, ne uključuju vrijeme koje je provedeno uz računalo za rad u školi, konzumirajući neki drugi medij ili slušanje glazbe na računalu i slično.

Graf 2 Prikaz aktivnosti djece i mladih na internetu (Rideout-Foehr-Roberts, 2010: 21).

Takav je razvoj tehnologije doveo do promjene konvergencije medija i kulturološkoga i tehnološkog determinizma.

Razvoj je novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, također, stvorio novi digitalni jaz. Razlog je takvoga raspleta utjecaja novih tehnologija jednostavan za shvatiti. Naime, nemaju svi ljudi na svijetu iste tehničke mogućnosti, s jedne strane, a s druge strane, ne mora značiti da samodovoljnost tehnologije podrazumijeva i jednostavno pronalaženje relevantnih informacija koje su potrebne za stjecanje novih, potrebnih znanja. Lako dostupne informacije i pretraga ne podrazumijeva ujedno i dostupna znanja (Čičkušić, 2015: 22 – 49). Svaka informacija ne mora biti znanje. Informacija predstavlja skup činjenica, podataka koji mogu prerasti u znanje, ali nužno i ne moraju. Znanje, pak, predstavlja skup informacija koje su sustavno prikupljane. Te informacije nisu nastale neplanirano, već suprotno, sustavnim i planiranim radnjama. Stjecanje znanja ima svoj proces. „Znanje se opisuje kao: sinteza višestrukih izvora informacija u vremenu, organizacija i procesuiranje da bi se prenijelo razumijevanje, iskustvo i akumulirano učenje -smjesa kontekstualnih informacija, vrijednosti, iskustva i pravila“ (Uvod u upravljanje znanjem, 2016). Prema tomu, pristup izučavanju novih informacijskih i komunikacijskih znanja, vještina i tehnika nije jednostavan proces.

Naime, i sama se konvergencija više ne poima samo kao spoj tehnologije (računala) i telekomunikacija, već kao spajanje i susretanje u centru, koje se ne odvija samo kroz medijske uređaje, bez obzira na to koliko oni bili unaprijeđeni i sofisticirani. Konvergencija predstavlja plod djelovanja pojedinca i socijalne interakcije s drugima. Pored toga, opiranje mogućem tehnološkom napretku ili tehnološkom determinizmu (s tim i kulturološkom) predstavlja samo šok za pojedinca jer opiranje neće zaustaviti napredak čovječanstva u razvijanju novih tehnika i tehnologija koje mogu olakšati svakodnevnu komunikaciju i interakciju. Problem se javlja kada se tehnologija počinje zloupotrebjavati. James Potter u svojoj knjizi *Medijska pismenost* navodi da se i odraslima može manipulirati putem medija. To se najčešće događa iz neznanja ili nezainteresiranosti čime dopuštaju medijima da ih usmjeravaju, kontroliraju i upravljaju, stvarajući time prividne potrebe, ideje, komunikaciju sa socijalnom interakcijom i druge prividne potrebe (Potter, 2008: 37 – 41). Oni koji najčešće i najlakše stradaju, često zbog neznanja i nemogućnosti da kritički

analiziraju i promišljaju o medijskim porukama i sadržajima, su djeca. Stoga i ne čudi što se posljednjih godina posebna pozornost daje sadržajima internetske tehnologije i proučavanjima utjecaja upravo toga medija (borba između potpune medijske slobode ili kontrole medija). Takav je pristup interdisciplinarnan jer uključuje u razmatranje mnoge društvene segmente. Koliko neka pojava može promijeniti pojedinca ovisi o mnoštvu čimbenika koje treba istražiti. To su prije svega izbor medija kojima se koristi pojedinac, dob, spol, socijalna prilagodba s okolinom i slični čimbenici koji mogu biti presudni za moguće promjene ideoloških matrica koje pojedinac putem medija usvaja.

Kriza se odgoja prepoznaje po znakovima uništenih vrednota, tvrdi T. Ivančić. Po njegovomu shvaćanju, kriza je odgoja najbolje uočljiva putem krize identiteta, bilo osobnoga ili nacionalnog. Pri odgoju treba voditi računa o poimanju slobode koja bi trebala proizlaziti iz etike odgovornosti. Samo nas etika odgovornosti može reducirati i usmjeriti u provedbi naših slobodnih zamisli u cilju unapređenja svoje osobnosti i unapređenju solidarnosti u kolektivitetu (Miliša – Tolić-Vertovšek, 2010: 42 – 43). Stoga je potrebna konstanta u afirmiranju, poticanju na kolektivnu odgovornost i na društveno dobro jer dobro pojedinca ne mora rezultirati dobrom zajednice u kojoj živi i obrnuto. Potrebno je osvijestiti i ažurirati spoznaje o slobodi i o granicama dopuštene slobode u ponašanju, djelovanju, a koje se temelji na individualnoj odgovornosti svakoga pojedinca prema društvu i novim tehnikama i tehnologijama. One trebaju služiti u svrhu postizanja kolektivnoga blagostanja i napredovanja, a ne u svrhu manipuliranja i iskorištavanja.

2. Metodologija istraživanja

2.1. Uzorak, metode i analiza rada

U istraživanju su korištene deskriptivna i kauzalna metoda. Metodom deskripcije, pored opisivanja, prikupljanja i sređivanja podataka, težilo je se uspoređivanju, suprotstavljanju, vrednovanju i interpretiranju dobivenih rezultata (primjer: mišljenje i stav učenika o korištenju preventivnih odgojnih metoda u školi - anketiranje). Drugom kauzalno-

komparativnom metodom nastojalo je se prikazati uzročno-posljedičnu povezanost pojava (u tomu slučaju pojava vršnjačkoga nasilja, nasilja putem interneta, prevencija programa suzbijanja nasilja u školi, uspješne metode prevencije edukacijom i slično), kao i komparaciju spomenutih pojava na različite uzorke {karakteristike uzorka s obzirom na spol (muško, žensko), usmjerenje (gimnazija ili strukovna škola), intenzitet korištenja računalne tehnologije (spol, usmjerenje) i program prevencije}. Kauzalnu vezu i odnos jedne pojave na drugu nije bilo moguće prikazati bez prethodno odrađene deskriptivne metode istraživanja.

Korištena metoda ispitivanja bila je anketa. Pitanja su numerički postavljena i analizirana. Na postavljena je se pitanja mogao zaokružiti samo jedan odgovor, a odgovori su postavljeni abecednim redom. Istraživanje je provedeno na uzorku od sto trinaest učenika srednjih škola u gradu Mostaru.

Za potrebe su istraživanja formirani ciljevi istraživanja. Postavljanju je ciljeva prethodilo postavljanje hipoteza. Postavljene su tri hipoteze: H₁, H₂, H₃.

Prva je hipoteza H₁ trebala dati odgovor na pitanja o korištenju društvenih mreža i interneta kod mladih osoba i prikazati najčešće aktivnosti djece i mladih na internetu (Graf 1).

Druga je hipoteza H₂ trebala odgovoriti na pitanje kakvo je mišljenje mladih o intenzitetu uporabe internetskih medija. Mogu li djeca i mladi smanjenim korištenjem internetske tehnologije smanjiti nasilje uzrokovano tim medijem, ali i nasilje koje se kroz virtualni reproducira na stvarni svijet mladih? Jesu li to ispravne mjere, kakva je valorizacija i prevencija od nasilja putem medija?

Treća se hipoteza H₃ bavi pitanjem programa prevencije za suzbijanje vršnjačkoga nasilja u školama koje su anketirane i govori li se uopće o štetnosti interneta i nasilja putem društvenih mreža? Da bismo dokazali postavljene hipoteze i postigli planirane ciljeve, provedeno je istraživanje u gimnazijama i srednjim strukovnim školama na području grada Mostara.

Prema longitudinalnim istraživanjima, svjetska statistika pokazuje da je broj korisnika internetskih medija i kompjuterske tehnike svake godine u porastu. Takvo je stanje i s Bosnom i Hercegovinom (do stude-

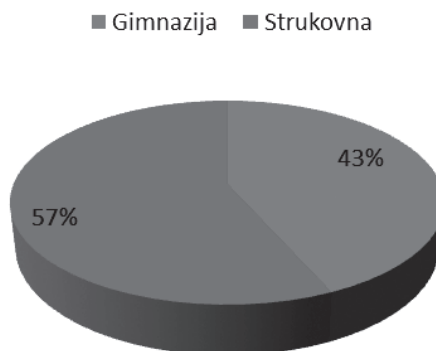
noga 2015. godine podatci govore da 68,7 % stanovništva koristi internet u BIH) (Internet World Stats: Usage and Population Statistics, 2015.). Podatci, koji su predstavljeni, idu u prilog istraživanju, odnosno potrebi evaluiranja i prikazivanja uporabe internetske tehnologije kod djece i mladih i izazove s kojima se pri virtualnoj komunikaciji susreću.

3. Analiza istraživanja

Korištena metoda ispitivanja bila je anketa. Ispitivanja su provedena u četirima srednjim školama u gradu Mostaru. Uzorak je iznosio sto trinaest učenika. Rađena je kvantitativna analiza karakteristike uzorka s obzirom na spol (muško, žensko), usmjerenje (gimnazija ili strukovna škola), intenzitet korištenja računalne tehnologije (spol, usmjerenje) i program prevencije. Svi su uzorci prezentirani pomoću grafova koji slijede. Analizom provedenoga istraživanja nastojalo je se prikazati kakve komunikacijske izazove nude računalo i internetski medij.

Ispitivanja su provedena u Gimnaziji Mostar, Gimnaziji fra Grge Martića, Srednjoj turističko-ugostiteljskoj školi i u Srednjoj građevinskoj škola Jurja Dalmatinca. Uzet je jednak broj strukovnih i općih (gimnazijskih) usmjerenja, a mala su odstupanja u broju ispitanika i jednih i drugih usmjerenja.

Struktura ispitanog uzorka po školskom usmjerenju

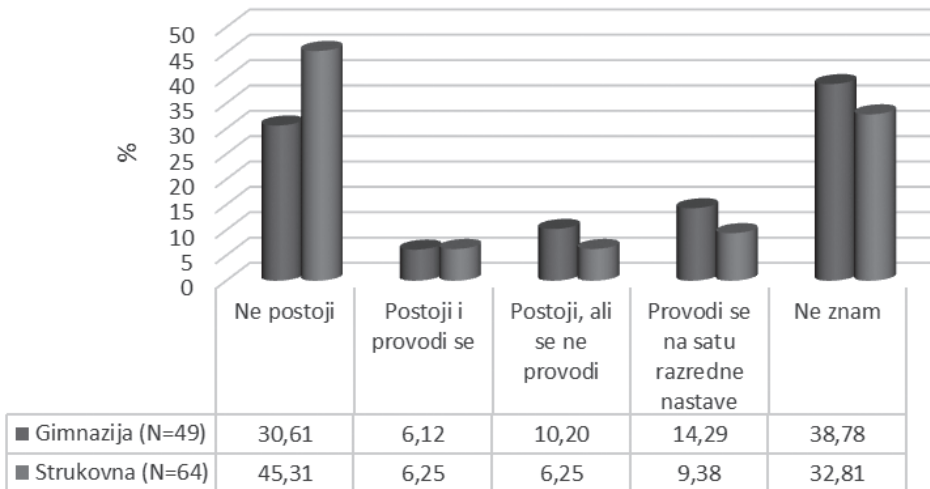
Graf 3 Prikaz ispitanika s obzirom na školsko usmjerenje

Suvremeno je doba u kojem živimo nezamislivo bez masovnih medija kako za potrebe posla koji obavljamo, tako i za potrebe obrazovanja, informiranja i rekreiranja. Budući da je se posljednjih dvadesetak godina u škole uveo predmet informatike, djeca i mladi imaju obvezu susresti se i učiti o osnovnim računalnim vještinama i tehnološkim izazovima. Na takav način razvijaju svoje medijske kompetencije i stječu osnovne medijske vještine u radu s računalom. Time postaju medijski pismeniji, barem u onom osnovnom obliku, a to je svladavanje računalnoga pisanja, pretraživanje, surfanje. Pored toga što po školskom planu i programu imaju obvezu istraživati računalnu tehnologiju, nerijetko se djeca i u ranijoj, vrtičkoj fazi razvoja susreću s računalom i stječu osnovne smjernice kompjuterskih funkcija.

S pojavom sve češćega vršnjačkog nasilja u školama, Federalno ministarstvo obrazovanja, Zavod za školstvo, Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa u HNŽ-u prepoznali su potrebu za pokretanjem programa prevencije protiv vršnjačkoga nasilja i nasilja na internetu. Trenutačno se definira strategija planiranja provedbe oštrijih mreža borbe protiv nasilja, a slučaj stradalog dječaka Mahira Rakovca aktivirao je i ubrzao taj proces. Koordinacija ministra obrazovanja BiH raspravljala je početkom 2016. godine o mjerama prevencije nasilja među vršnjacima, te je Federalna ministrica obrazovanja Elvira Dilberović službeno zatražila od županijskih ministarstava da podnesu prijedloge obnovljenih strožih mjera i aktivnosti sprječavanja vršnjačkoga nasilja. Posebna je pozornost stavljena na temu dodatne edukacije nastavnoga osoblja i menadžmenta škole koji bi trebali u suradnji s roditeljima prepoznati vršnjačko nasilje i reagirati na vrijeme. Drugi je dio plana edukacija djece i mladih. Stoga je ovo istraživanje išlo u pravcu prepoznavanja programa prevencije koji trenutačno postoje u školama u kojima je provedeno istraživanje i kakve su reakcije, odnosno spoznaje učenika o programu koji već postoji. Jedan je od najčešćih oblika prevencije mrežna stranica škole koja posjetitelje informira o temama nasilja i suzbijanju nasilja i kod nekih, usmjerava na druge stranice koje rade na prevenciji nasilja kod djece i mladih. Drugi je oblik prevencije, koji je najčešći, posjeta pedagogu škole i pojedinačni razgovori. Htjeli smo usporediti rezultate

u pojedinim srednjim školama s obzirom na školsko usmjerenje i spol da bismo dobili konkretniju sliku razmišljanja ispitanika i njihovoga stajališta o ovoj temi. Naše je sljedeće pitanje odnosilo se na ispitivanje informiranosti učenika o programu prevencije u njihovoj školi i kakvo je mišljenje učenika o programu prevencije. Na donjem je grafu rađena karakteristika uzorka s obzirom na usmjerenje (gimnazija ili strukovna škola) i prikazana su moguća odstupanja s obzirom na frekvencije.

Postoji li u vašoj školi program prevencije i suzbijanja nasilja i štetnosti Interneta (%)?

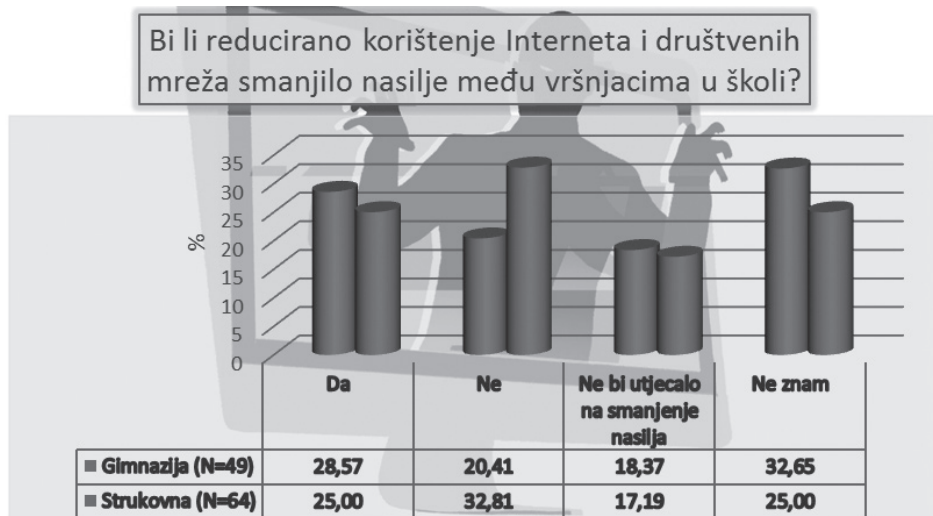

Graf 4 Program prevencije i štetnosti interneta: karakteristika uzorka s obzirom na školsko usmjerenje

Kao što se može zaključiti iz gore navedenoga grafa, ispitanici su najčešće odgovarali da ne postoji takav program prevencije, a drugi se najčešći odgovor odnosi na neznanje o postojanju bilo kakvoga preventivnog programa s obzirom na istraživanu temu. U manjem postotku postoje oscilacije u odgovorima s obzirom na školsko usmjerenje.

Postavili smo sljedeću hipotezu (H_3) koja promatra stav ispitanika o mogućoj reduciranoj uporabi internetske tehnologije i društvenih mreža. Kakvo je mišljenje ispitanika o nasilju među vršnjacima, odnosno bi

li takav pristup smanjio pojavu nasilja putem interneta? Slijedi graf na kojem je rađena karakteristika s obzirom na usmjerenje.

Graf 5 Metode smanjenja nasilja: karakteristika uzorka s obzirom na usmjerenje

Prema rezultatima s grafikona može se vidjeti da postoje značajnija odstupanja s obzirom na školsko usmjerenje kod odgovora „ne“ gdje većinom učenici strukovnih usmjerenja smatraju da redukcija ili kontrolirano korištenje računala i interneta ne bi utjecali na smanjenje nasilja kod djece. Istraživanja, koja je provela *Family Foundation* (Rideout-Foehr- Roberts, 2010: 2 – 25), pokazuju suprotno, a to je da djeca koja prate i koriste medije više od četiri sata dnevno imaju tendenciju da izražavaju atipična socijalna ponašanja i da su nerijetko nasilnija od djece koja manje prate medije. Iskorištavanje slobodnoga vremena na praćenje medija, pogotovo interneta, uvijek ide nauštrb nekih drugih socijalnih interakcija i aktivnosti, bilo da se radi o igri, usmenom razgovoru, sportu i slično. Stoga, takva djeca, prema ovom longitudinalnom istraživanju, zahtijevaju posebnu pozornost i tretman. Takva djeca i mladi nemaju razvijenu percepciju štetnoga utjecaja koji pretjerana konzumacija određenoga medija može prouzročiti, pa ne čudi da se danas pojavljuju niz novih ovisnosti koje ne uključuju samo drogu. To su ovisnost o

kocki, *shoppingu*, internetu, mobitelu, hrani, izgledu, brzinama, sportu, pornografiji i nizu drugih modernih ovisnosti novih generacija.

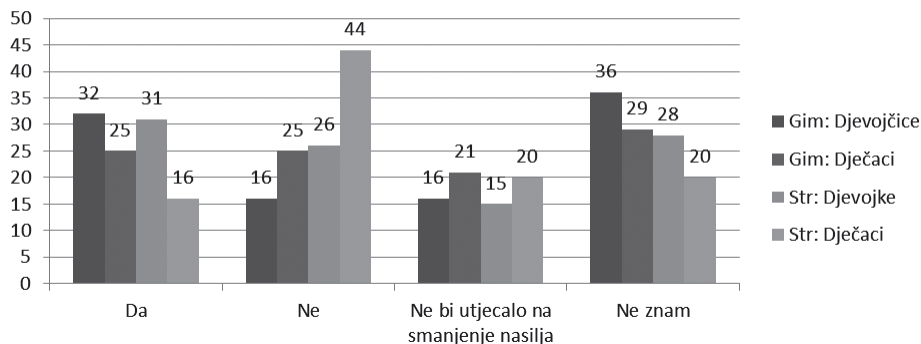
Pojavljuje se novi poremećaj kod djece i mladih koji se u medicini naziva ADD (ADHD and ADD: Differences, Types, Symptoms, and Severity, 2016.); *Attention Deficit Disorder* ili poremećaj pažnje kod djece. Takva djeca teže mogu uspostaviti pažnju na zahtjevnije školske obveze, teže usmjeravaju svoju pažnju na duže vrijeme na neke sadržaje obično školski sat, domaće zadatke i slično. Jednostavnije rečeno, ne mogu dugo usmjeriti pozornost i pažnju na bilo kakve sadržaje. To se događa iz više razloga, a najčešći je upravo taj što omogućava djeci da im nove tehnologije pružaju mogućnost višestrukoga izbora sadržaja u istoj minuti tako da u trenu prelaze i preskaču na zanimljivije sadržaje, mijenjaju nove položaje, igre, pretrage i slično. Time se stvara trenutačni osjećaj kontrole, koordinacije djece nad računalom i sadržajima koji ih zanimaju, a u školi i klupi do osjećaja tjeskobe, nemira i blage do umjerene razdražljivosti kada trebaju ostati fokusirani. Prema tomu, potrebno je naglasiti da rješenje nije jednostrano, već se sastoji od niza radnji koje uključuju i odnos prema slobodnom vremenu, kućnim obvezama, roditeljima, kvaliteti izbora medija, informiranosti o medijima koje pratimo, edukaciji i vremenu koje izdvajamo za medije, a koji ne zauzimaju cijelo slobodno vrijeme koje može služiti za igru i interakciju s okolinom. Manja su odstupanja vidljiva kod odgovora „da“.

Prema grafikonu, 28,57 % gimnazijalaca smatra da bi se redukcijom interneta i društvenih mreža smanjilo nasilje za razliku od 25 % učenika strukovne škole. Odstupanja su u odgovoru na ovo pitanje 3,5 %. Također je vidljiva razlika u odgovoru „ne“ (odstupanja 12,40 %) gdje učenici strukovne škole nasuprot gimnazijalaca smatraju da se redukcijom interneta i društvenih mreža ne bi smanjilo nasilje među vršnjacima.

Sljedeći graf pokazuje razliku u karakteristikama uzorka s obzirom na spol. Nastojalo je se prikazati postoje li pojedina odstupanja s obzirom na spol.

Bi li reducirano korištenje Interneta i društvenih mreža smanjilo nasilje među vršnjacima u školi?

Graf 6 Metoda smanjenja nasilja: karakteristika uzorka s obzirom na spol

Iz gore navedenoga grafa mogu se prepoznati odstupanja u odgovoru s obzirom na spol. Odgovori su na pitanje logični i očekivani. S obzirom na prvi odgovor „da“ vidljivo je da 32 % djevojkica gimnazijskoga usmjerenja smatra da je reducirano korištenje interneta pomoglo u smanjenju nasilja u svakodnevnoj komunikaciji. Druge su po redu djevojke iz strukovnih usmjerenja (31 %). Takav je odgovor na pitanje očekivan i logičan s obzirom na prirodne karakteristike i senzibilitet djevojčica spram nasilja. Nakon djevojkica iz strukovnih škola, slijede dječaci iz gimnazija (25 %) i dječaci iz strukovnih škola (16 %). Najznačajnije odstupanje vidljivo je kod odgovora „ne“ gdje 44 % dječaka iz strukovnih usmjerenja ne smatra da bi na predložen način došlo do smanjenja nasilja među vršnjacima. Jasno je da ova metoda nije jedini i možda najučinkovitiji način smanjenja nasilja i nadzora nad ponašanjima kod mladih, ali je sigurno jedna u nizu načina koji uz edukaciju djece o medijima, informiranost, izbor i kvaliteta medija kojima se služimo i vrijeme koje koristimo za medije i druge rekreacije i interakcije pomaže u sprečavanju neprimjerenoga ponašanja kod djece i mladih. Odgovor „ne znam“ pokazuje manja odstupanja gdje prednjače djevojke (36 %) i dječaci (29 %) iz gimnazijskih usmjerenja za razliku od djevojkica (28 %) i dječaka (20 %) iz strukovnih usmjerenja. Odstupanja u tom odgovoru nisu velika, ali jasno pokazuju da su djevojčice iz gimnazija nesigurnije u odgovoru od

dječaka iz strukovnih škola koji su najmanje nesigurni u svoje odgovore. Oni jasno (44 % dječaka smatra da se nasilje ne može smanjiti reduciranim korištenjem računala) iznose mišljenje o postavljenom pitanju i daju jasan odgovor bez ostavljanja mogućih nejasnoća i nedoumica. Zaključak je logičan i očekivan kada je u pitanju karakteristika uzorka po spolu. Jasno se primijeti da su djevojčice nesigurnije kada se postavlja pitanje nasilja internetskim medijima, te su emotivnije i nastoje reduciranim korištenjem interneta smanjiti nasilje među vršnjacima. S druge strane, smatraju da je ta metoda jedna od načina prevencije i suzbijanja nasilja. Velikih odstupanja u odgovorima nije primijećeno kod djevojčica različitih školskih usmjerenja.

Zaključak

Prema longitudinalnim istraživanjima, svjetska statistika pokazuje da je broj korisnika internetskih medija i kompjuterske tehnike svake godine u porastu (68,7 % stanovništva koristi Internet u BIH) (Internet World Stats, Usage and Population Statistics, 2015). Još uvijek televizija zauzima prvo mjesto. Smatra se da u Americi danas ima više televizora nego ljudi i da više od polovine američkih domaćinstava ima tri ili četiri televizora. Internet je drugi masovni medij koji privlači veliki dio vremena medijskih potrošača. U svijetu ima više od tri milijarde korisnika interneta, što čini 46 % cjelokupnoga stanovništva (Internet World Stats, usage and population statistics, 2015.). Postotak je korištenja interneta posebno visok kod djece u srednjoj školi i studenata kada im računalo služi ne samo za rekreaciju već i za učenje. Djeca i mladi provode gotovo osam sati dnevno na medije poput čitanja knjiga, časopisa, slušanja glazbe, gledanja filmova, serija, zabavnih emisija, komunicirajući putem interneta (vidi Graf 2), koriste društvene mreže, dopisivanje i slično. Stoga je ova tema iz godine u godinu sve prisutnija u društvu i svakim danom aktualnija. Mediji čine izuzetno značajan dio svakodnevnoga života ljudi. Toga nisu svjesni samo poznavatelji masovnih medija koji se bave pristupom medija u svakodnevni život djece i mladih, već i medijske organizacije koje svake godine posredstvom medija i medij-

skih kanala šire sve veći broj poruka. Problem se protoka informacija i dostupnosti u 21. stoljeću promijenio. Do prije petnaest godina problem informacije od osiguranja njihove dostupnosti pretvorio je se u zaštitu od njihovoga prevelikog obujma.

Razvoj masovnih medija, vrijeme široke pismenosti, mogućnosti kupovine knjiga putem interneta, postojanje javnih knjižnica, dostupnost podataka, televizijskih emisija, reklama, glazbe i filmova više ne predstavlja problem. Problem predstavlja vrijeme. U mnoštvu informacija kojima smo okruženi danas dolazimo do novoga izazova, a to je izbor. James Potter navodi da je naša kultura veliki supermarket medijskih poruka koje su svuda oko nas, bez obzira na to jesmo li ih svjesni ili ne. Mediji su svuda oko nas i oni nas okružuju. Izađemo li na ulice, možemo primijetiti poruke na fasadama zgrada, prodajnim centrima, bilbordima, automobilima pa i ljudima. Stoga ne čudi da je novi izazov koncentriran upravo u izboru i filtriranju medijskih poruka. Za djecu i mlade problem edukacije za medije, logično, ne predstavlja jednodimenzionalan, već konstantan i kružni proces. Mediji imaju moć postavljanja agende, davanja prednosti jednim informacijama nad drugima čime utječu na svijest i razmišljanje prosječnih građana. Mediji imaju moć u odlučivanju koje će probleme istaknuti na dnevnoj razini, kojoj će informaciji dati veću važnost, kako će je prezentirati i slično. Na taj način, nerijetko, uspijevaju nametnuti svoje mišljenje, stavove građanima o pojedinim temama u medijima (Vreg, 2007: 173 – 175). Stoga, da bismo izbjegli takvo nametanje i moć pojedinih medija, potrebna nam je edukacija, kompetencija u poznavanju materije o kojoj se govori u medijima i vještine u korištenju medija. U tome nam može pomoći medijska pismenost. Učenjem se medijske pismenosti doprinosi razumijevanju uloge medija i društvu i stjecanju vještina pomoću kojih možemo ispitati i analizirati određena društveno važna pitanja i događaje (Tajić, 2013: 100 – 103). Medijska pismenost posjeduje tri glava uporišta. To su osobni položaj (podrazumijeva ciljeve i želje), zatim raspoloživo znanje (ne nastaje spontano već planirano, a sadrži poruke, informacije i znanje). Što je znanje koje usvajamo veće, to možemo biti sigurniji u razumijevanju medijskih poruka. Treće uporište medijske pismenostisu

vještine. One nastaju praksom. Što ih se više koristi to su sve snažnije ili suprotno, slabije i lošije.

Mediji žive od svoje publike, a publika od medija. Njihov odnos predstavlja kauzalnu vezu. Nerijetko se događa da djeca i mladi, upravo zbog svoje dobi i nekritičkoga stajališta prema određenoj temi, prihvaćaju stavove iznesene u medijima kao vlastite i kreiraju svoje mišljenje, načela, vrijednosti po uzoru na one koje kreiraju mediji. Nekada se takav odnos događa zbog prevelike nezainteresiranosti za neku temu ili iz čistoga neznanja. Bilo kako bilo, mediji na takav način mogu (ali nužno i ne moraju) utjecati na svoje konzumente. Primjer, koji jasno ilustrira tvrdnju, odnosi se na to da se nerijetko može čuti u narodu mišljenje da praćenje medija može utjecati na uspjeh u školi kod djece i mladih. Prije svega, treba uzeti u obzir činjenicu da uspjeh u školi u najvećoj mjeri ovisi o koeficijentu inteligencije djeteta, te da su nerijetko djeca s manjim koeficijentom inteligencije sklonija gledanju televizije, ali ni to se mišljenje ne može generalizirati. Međutim, problem koji ukazuje na vezu između praćenja medija i lošega uspjeha učenika u školi može promatrati samo u slučajevima kada dječje praćenje medija prelazi granicu od trideset i više sati tjedno praćenja medija. Nova istraživanja pokazuju upravo to da djeca danas sve više slobodnoga vremena provode uz medije, stoga je i ovo istraživanje logično. Njime se nastoji ukazati na potrebu isticanja problema, znanstvenoga pristupa poimanju činjenica i postavljanju mogućih oblika prevencije i rješenja.

Koordinacija ministra obrazovanja BiH raspravljala je početkom 2016. godine o mjerama prevencije nasilja među vršnjacima, te je ministrica Federalnoga ministarstva obrazovanja službeno zatražila od županijskih ministarstava da podnesu prijedloge novih oštrijih mjera i aktivnosti sprečavanja vršnjačkoga nasilja (Tematska sjednica koordinacije ministara obrazovanja i nauke/znanosti o problemu vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, 2016.). Posebna je pozornost stavljena na temu dodatne edukacije nastavnoga osoblja, menadžmenta škole koji bi trebali u suradnji s roditeljima prepoznati vršnjačko nasilje i reagirati na vrijeme. Drugi je dio plana edukacija djece i mladih. Stoga je ovo istraživanje išlo u pravcu ispitivanja razmišljanja učenika o vršnjačkom na-

silju koje nastaje putem i komunikacijom kroz različite kanale medija, ponajprije interneta. Zaključak bi bio sljedeći: djeca, koja su uskraćena za informaciju, poruku, komunikaciju putem interneta i računala, danas mogu samo biti izolirana i neinformirana, a umjerena konzumacija medija može biti poticajna, poželjna i pozitivna. S druge strane, prekomjerno konzumiranje interneta, televizije, masovnih medija može imati za posljedicu lošije rezultate u školi, lošiju komunikaciju s učenicima, pasivno ili agresivno ponašanje prema drugima i slično. Naravno, sve te pojave ovise o mnogim karakteristikama koje treba promatrati da bi se reklo da pojedini čimbenici izravno ugrožavaju pojedinca. Kod medija je, pak, bitan moral medija, odgovornosti koje proizlaze iz javnih nastupa, emitiranja i pravljenja medijskih poruka. "Etika medija kao znanstvena disciplina reflektira življeni moral medija tražeći spoznaje i vrednovanja koja omogućavaju odgovorno djelovanje. Moguće djelovanje se ispituje s obzirom na svoje posljedice i izražava se u okvirima individualne i kolektivne odgovornosti" (Burić, 2011: 632). Da bismo sa sigurnošću mogli tvrditi da pojedinca neki medijski sadržaji ugrožavaju, čimbenici koje treba razmotriti su prije svega spol jer kako smo vidjeli postoje određena odstupanja u odgovorima kod dječaka i djevojčica o temi prevencije nasilja (vidi Graf 5), zatim dob, socijalna prilagodba, izbor i kvaliteta medija. Prevencija, koja uključuje odbijanje korištenja masovnih medija, nije adekvatna prevencija jer time djeca bivaju uskraćena za informacije koje su im potrebne, a glavni bi interes društva trebao biti usmjeren k edukaciji za medije, odnosno edukaciji za kritičko vrednovanje medijskih sadržaja i tehnoloških izazova. Stoga zaključujemo da je bogatstvo i umijeće u umjerenosti, kvaliteti i uspostavljanju osobnih granica u konzumiranju pojedinih medijskih sadržaja kod pojedinca i odgovornosti medija u kreiranju medijskih poruka. Prema tome, to postizemo edukacijom, učenjem o medijima i novim tehnološkim izumima da bismo kvalitetno mogli odgovoriti i susresti se s novim računalno-komunikacijskim izazovima.

Literatura

ADHD and ADD: Differences, Types, Symptoms, and Severity, <http://www.healthline.com/health/adhd/difference-between-add-and-adhd>, (22. 3. 2016.).

BURIĆ, JASNA (2011), „Djeca i mladi kao konzumenti masovnih medija“, *Filozofska istraživanja*, god. 30, br. 4, str. 629 – 634.

ČIČKUŠIĆ, VESIMA (2015), „Novi mediji i medijska pismenost: nova šansa za društvenu uključenost“, u: IBRAHIMBEGOVIĆ TIHAK, VANJA (ur.), *Medijska pismenost u digitalnom dobu*, Internews, Sarajevo,

GROOTHUIS, DOUGLAS R. (2003), *Duša u kiberprostoru*, STEPress, Zagreb

Internet World Stats: Usage and Population Statistics, (2015), <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>, (16. 2. 2016.)

MILIŠA, ZLATKO - TOLIĆ, MIRELA - VERTOVŠEK, NENAD (2010), *Mladi - odgoj za medije: priručnik za stjecanje medijskih kompetencija*, M.E.P. d.o.o., Zagreb

MUŽIĆ, JOSIP (2014), „Štetan utjecaj virtualnog svijeta na djecu“, *Obnovljeni život*, god. 69, br. 3, str. 395 – 404.

PAŽANIN, ANTE (1990), „Javni mediji i komunikacija“, *Politička misao*, god, 27, br. 1, str. 149 - 153.

POTTER, JAMES (2008), *Media Literacy*, Sage Publications, Los Angeles - London

RIDEOUT, VICTORIA J. - FOEHR, ULLA G. - ROBERTS, DONALD F. (2010), *Generation M²: Media in the Lives of 8-to 18-Year-Old - A Kaiser Family Foundation Study*, Henry J. Kaiser Family Foundation, Menlo Park

TAJIĆ, LEA (2013), *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*, Internews, Sarajevo

TATKOVIĆ, NEVENKA – RUŽIĆ-BAF, MAJA (2011), „Računalo-komunikacijski izazov djeci predškolske dobi“, *Informatologia*, god. 44, br. 1, str. 27 – 30.

„Tematska sjednica koordinacije ministara obrazovanja i nauke/znanosti o problemu vršnjačkog nasilja i zlostavljanja“, <http://www.fmon.gov.ba/Obavjest/Pregled/153>, (21. III. 2016.)

Uvod u upravljanje znanjem, https://www.fer.unizg.hr/_download/repository/UVOD_U_UPRAVLJANJE_ZNANJEM1.pdf, (19. XII. 2016.)

VREG, FRANC (2007), „Medijske teorije i stvarnost“, *Informatologija*, god. 40, br. 3, str. 173 – 179.

CHILDREN AND COMPUTER: COMPUTER-COMMUNICATION CHALLENGE

Abstract

The paper begins with defining the term media and media functions where the function of organizing communication exchange, social organization of the society, cultural reproduction and education democratization especially stand out. Life has become impossible without media and especially Internet media. Its capillary expansion in the society has a very important place in human relations. Computer is accepted as educational, information and entertaining innovation which with its potential exceeds former capabilities of other media. Awareness that we use computer from preschool period, school, at work, for recreation, brings us to the conclusion that computer marks the period we live in, as well as tools we use in every day interaction. Children and youth are the subject of the research in this paper, therefore the second part of the paper shows their activities on the computer, the things they follow, contents they prefer and their mutual communication. Many media theoreticians and society in general share the opinion that the appearance of Internet resulted in passivization of other social interactions especially in choosing how to spend free time, game, recreation. The network, which through its tools (mobile phones, notebooks) allows access to monitors everywhere, marks the new period which virtualizes our social life as well. Besides theoretical analysis of the topic, the paper presents data of the empirical research which was conducted in secondary schools. The research dealt with possible Internet harms and preventing violence through prevention programmes in schools. The last part of the research shows possible education and prevention measures which could be significant in decreasing Internet violence.

Key words: *computer, network, communication, Internet, children, challenge, prevention*

ASPEKTI SLOBODNOGA VREMENA MLADIH

Sažetak

Slobodno vrijeme mladih i kvaliteta njegovoga provođenja od velikoga je značaja za razvoj njihove osobnosti, ali i za njihov intelektualni i emocionalni razvoj. U ovom će se radu ukazati na interese i izazove mladih u slobodno vrijeme, ali i na kulturu slobodnoga vremena mladih. Mladi, najčešće, svoje aktivnosti u slobodno vrijeme biraju prema svojim potrebama i afinitetima pa ono svoju primjenu nalazi u funkciji odmora, zabave, razonode, razvijanja osobnosti, procesu stvaralaštva i sl. Stoga, cilj je ovoga rada ukazati na značaj i funkciju slobodnoga vremena mladih, kao i na njegove odgojno-obrazovne aspekte. Pretpostavlja se da bi kvalitetno provođenje slobodnoga vremena mladih uvelike pomoglo u njihovom ukupnom rastu i razvoju, interpersonalnim i socijalnim vještinama. Na takav bi način pridonijelo kulturi življenja mladoga čovjeka. Stoga, bilo bi poželjno da odgojno-obrazovne ustanove zajedno s obitelji pomognu mladima u planiranju i provođenju kvalitetnoga slobodnog vremena.

Ključne riječi: *aspekti slobodnoga vremena, kultura življenja mladih, odgojno-obrazovni utjecaji.*

---

* Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru

Uvod

Slobodno je vrijeme jedan od onih fenomena svakodnevnoga života koji se često promatraju u relaciji spram mladih. Razlog su tomu obilježja slobodnoga vremena, kao i specifična obilježja mladih, pri čemu se pretpostavlja njihova višestruka interakcija. Promatrano kao promjenjiva društvena pojava i moderan fenomen, slobodno vrijeme ujedno obilježava gotovo sva područja društvenoga života: socijalno, pedagoško, ekonomsko, političko, zdravstveno, komercijalno i turističko. Slobodno se vrijeme mladih može promatrati s različitih aspekata kao što su prostorna dimenzija, količina slobodnoga vremena kao i aktivnosti koje se preferiraju u okviru slobodnoga vremena. Rezultati istraživanja koje su proveli Leburuč i Relja (1999) upućuju na ključne odrednice slobodnoga vremena mladih kroz sljedeća obilježja: a) kao najdraže mjesto gdje mladi rado provode svoje slobodno vrijeme ističu se kafići i diskotekovi; b) najdraže osobe s kojima mladi rado provode svoje slobodno vrijeme su prijatelji, mladić ili djevojka; c) kao količina vremena koje posvećuju druženju s drugima gdje je najprisutnija odrednica 'svakodnevno'. Martinić (1977) smatra da je slobodno vrijeme sastavnica društvenoga sustava i da u njemu i oko njega dolaze do izražaja iste pozicije, životne opredijeljenosti koje su karakteristične i za društvenu situaciju općenito. U današnjem suvremenom smislu slobodno vrijeme nastaje u industrijskoj civilizaciji s točnim razgraničavanjem radnoga i neradnog vremena. Razgraničavanje se radnoga vremena mijenjalo ovisno o društveno-političkim uvjetima i u odnosu na radne uvjete i položaj. S obzirom na to da je u relaciji i interakciji s globalnim društvenim sustavom, njegovo (su)djelovanje obuhvaća različite aspekte suvremenoga življenja, rada, razonode i odmora čovjeka. Upravo je zato i predmet interesa većine znanstvenih disciplina u čijem je središtu čovjek. Slobodno vrijeme nije povezano samo s dokolicom, zabavom, razonodom ili nekim tipom opuštanja i rekreacije, ono je puno više od toga jer utječe na mlade i njihov svijet te ujedno oblikuje njihove načine razmišljanja kao i poimanja sebe i okoline. Formiranje je sustava vrijednosti i vrijednosnih orijentacija kod mladih ključno i događa se u okviru slobodnoga

vremena, odnosno u okviru njihovih slobodnih aktivnosti izabranih u skladu s njihovim interesima. Stoga, Dumazedier (1967) ističe da slobodno vrijeme postaje pitanje opstanka svakoga čovjeka, ali i navika koja stvara temelje kasnijega ponašanja i djelovanja mladoga čovjeka upravo zahvaljujući navikama usvojenim u slobodnom vremenu.

Uz mnoštvo aktivnosti, sadržaja, mogućnosti biranja i provođenja slobodnoga vremena, važno ga je promatrati i osmisлити kao pedagošku kategoriju smatra Previšić (2000), koja ima utjecaj na kvalitetu provođenja slobodnoga vremena s obitelji i vršnjacima, također uključujući veliki i neosporan utjecaj medija na mlade u suvremenom društvu. Stoga, načini provođenja slobodnoga vremena postaju bitni činitelji odrastanja, odnosno odgojnih utjecaja koji ostavljaju pečat na razvoj mladih u svim odgojnim područjima ujedno snažno utječu na razvoj njihove osobnosti (Leburić i Relja, 1999). Slobodno se vrijeme čovjeka određuje kroz dihotomiju rad – slobodno vrijeme, ističu Janković (1973) i Ilišin (1986). Vrijednost i količina slobodnoga vremena kontinuirano raste od 19. stoljeća, što je potaknulo znanstvene krugove za bavljenje tom temom (Bouillet, 2008). Za slobodno se vrijeme može reći da je to vrijeme u kojem se čovjeka prepoznaje kao *homo univerzalisa*, *homo ludensa* i *homo autocreatora* (Schaff, 1989). U suvremenom društvu to postaje vremenski segment koji se sve više razvija. Kao što je u prošlosti slobodno vrijeme bilo predmet prijepora između društvenih klasa, danas ono ima višestruku korist, ali i štetnost za pojedinca ako se ne provodi na način koji potiče na kvalitetan razvoj i poboljšanje pojedinca, tvrde Mlinarević i Gajger (2000). Funkcija bi slobodnoga vremena mladih trebala biti poticanje razvoja kritičkoga mišljenja u svrhu prepoznavanja kulturnih vrednota koje će svakako obogatiti život svakoga pojedinca. Markuze (1989) smatra da pojedinac, da bi se uklopio u društvo, žrtvuje svoju vlastitu slobodu i da bi postao društveno biće dopušta da se manipulira njime, naročito pri izboru aktivnosti i sadržaja u slobodnom vremenu. Posebice su osjetljiva dobna skupina mladih koji se nalaze u fazi izgradnje stavova i sustava vrijednosti te su kao takvi podložni raznim utjecajima i veoma često donose loše izbore pri izboru aktivnosti u slobodnom vremenu. Razlog je tomu njihova velika želja za pripadanjem

skupini svojih vršnjaka. Izložen stalnim utjecajima koje donose izazovi suvremenoga društvu, Pljakić (2013) pojedinca naziva *uklopljenom jedinkom* koja nekritički bira sadržaje slobodnoga vremena. Konfuzna situacija u kojoj se on nalazi, čini ga manje izbirljivim pa tako bez odgovornosti bira aktivnosti prema izboru većine njegovih vršnjaka, ne promišljajući o koristi te aktivnosti za njegov osobni razvoj, zato jer on prvenstveno razmišlja kao pripadnik skupine, a ne kao pojedinac. Slobodno vrijeme za njega nema funkciju učenja i razvijanja već funkciju podruštvljavanja i prihvaćanja od vršnjaka (Božović, 1975).

1. Određenje pojma slobodnoga vremena

Slobodno je vrijeme široka i promjenjiva kategorija i njegovih definicija ima mnogo (Pavlič, 2001). Budući da se istraživanjem slobodnoga vremena i njegovom problematikom bave stručnjaci iz različitih područja i profila (pedagozi, sociolozi, psiholozi filozofi i dr.), postoje različita definiranja toga pojma. Bez obzira na određenje slobodnoga vremena, od iznimnoga je značaja da ono bude aktivno, kreativno, smisljeno i strukturirano.

Slobodno vrijeme (engl. *leisure, leisure time*; franc. *loisir*; njem. *frei-zeit*; tal. *tempo libero*, rus. *svobodnoe vremja*) sagledavamo kao promjenjivu društvenu pojavu i moderan fenomen koji obilježava gotovo sva područja društvenoga života: socijalno, pedagoško, ekonomsko, političko, zdravstveno, komercijalno i turističko. To je vremenski odsječak koji preostaje nakon uobičajenoga radnog vremena. Kod učenika je to vrijeme koje preostaje nakon škole i školskih obveza (Vidulin-Orbanić, 2008). Jednu je od prvih interpretacija slobodnoga vremena kod nas dao Fiamnego (1963), koji slobodno vrijeme smatra preduvjetom za potpuni harmonijski razvoj osobnosti i postiže se bogatstvom radnji koje osoba obavlja u slobodno vrijeme. Staničić (1960) slobodno vrijeme smatra činiteljem odmora, razonode, zabave i odvrćanjem pozornosti od svakodnevnih briga. Tim je se problemom bavio i Supek (1966), a prema njemu slobodno vrijeme za suvremenoga čovjeka predstavlja dosadu i zbunjenost jer ne zna kako ga ispuniti.

Prema Dumazedieru (1967) slobodno je vrijeme skup aktivnosti kojima se pojedinac svojevolarno bavi te se tako odmara ili zabavlja, povećava razinu svoje informiranosti i razvija svoje sposobnosti. Ovaj autor tvrdi da pojedinac, koji ne koristi svoje slobodno vrijeme, nije potpun čovjek. Nizom aktivnosti, koje mu nudi slobodno vrijeme, on se može svojevolarno potpuno predati bilo da se radi o odmoru ili zabavi, bilo da pojačava razinu svoje obaviještenosti ili obrazovanja, bilo da je društveno angažiran ili razvija svoje stvaralačke sposobnosti ujedno se oslobađa profesionalnih, obiteljskih i društvenih obveza. Slobodno vrijeme podrazumijeva aktivnosti koje nisu u neposrednoj vezi s ekonomskom funkcijom ističe Roberts (1989) prema Tepavčević (2003). Kuhar (2007), slobodno vrijeme definira kao vrijeme u kojem pojedinac ne radi niti se školuje, već se odmara i zabavlja pri čemu sam bira aktivnosti koje ga vesele, opuštaju i ispunjavaju.

Aristotel u svom djelu *Politika* ističe da je krajnji cilj rata mir, a rada slobodno vrijeme, ujedno ističući da slobodno vrijeme postaje opasno ako se ne zna što s njim i ako se ne provodi u svrhu dobrobiti za pojedinca, ali i za društvo (Gurević, 1994). Stalno se prisutna dvojba javlja o pitanju poimanja smisla slobodnoga vremena kao vremena izvan društveno obveznoga rada (društvene i obiteljske obveze, aktivnosti prema vlastitom izboru) ili vremena koje pojedinac bira slobodnom voljom. Mikanović (2010) je proučavanjem slobodnoga vremena uočio da se taj pojam često poistovjećuje s dokolicom, što on smatra apsurdnim jer je slobodno vrijeme vanjski izraz za taj dio vremena, a termin *dokolica* odnosi se na sadržaj provođenja slobodnoga vremena i na njegov cilj.

Dumazedier (1972) poimanje slobodnoga vremena bez nekoga plana aktivnosti smatra dokolicom. De Grazia (1962) dokolicu objašnjava kao stvaralaštvo, za njega je dokolica ideal koji nije moguće realizirati za svakoga jer ona simbolizira stvaralaštvo. Janković (1973) dokolicu smatra vremenom koje se provodi izvan obveza bez nekoga posebnog plana i organizacije slobodnoga vremena, te je poistovjećuje s besposlicom i plandovanjem za razliku od slobodnoga vremena koje ima pedagoške, sociološke i psihološke konotacije. Slobodno je vrijeme ono vrijeme u danu koje čovjeku ostaje izvan posla u kojem osoba nema nikakvih ob-

veza, već sam izabire aktivnosti kojima će se baviti bez ikakvih posljedica. Martinić (1977) ističe dvostruku ulogu dokolice, aktivnu i pasivnu, dok Kačavenda-Radić (1992) dokolicu smatra preduvjetom stvaralaštva. Kvalitetnim provođenjem slobodnoga vremena pojedinac ima mogućnost razvijanja osobnih sposobnosti i interesa u svakodnevnom životu dok mladi čovjek često svoje slobodno vrijeme provodi u dokolici (Ilišin 2002). Previšić (2000) definira slobodno vrijeme kao prostor intime i vremena kada pojedinac može biti sam sa sobom, te mu ono pruža mogućnost individualizacije, realizacije i samoaktualizacije koje mu pruža zadovoljstvo osobnoga stvaranja.

Prema Europskom udruženju za slobodno vrijeme i rekreaciju (engl. *European Leisure and Recreation Association*), slobodno je vrijeme u širem smislu sve vrijeme koje ne provodimo na poslu; u užem smislu to je ono vrijeme koje možemo sami organizirati (Ivančić, 2004). Sličnu definiciju daje Ilišin, koji upućuje na razliku slobodnoga vremena i dokolice. Slobodno je vrijeme vrijeme koje pojedinac provodi izvan rada, a dokolica je dio slobodnoga vremena u kojemu se pojedinac posvećuje aktivnostima po vlastitom izboru (Ilišin, 2002; Ilišin, 2007).

U kolokvijalnom smislu, slobodno se vrijeme u većini socioloških analiza prije svega promatra u relaciji spram društveno obveznoga rada. Pri tome se smatra da značaj profesionalnoga rada u velikoj mjeri određuje ponašanje pojedinca u njegovu slobodnom vremenu, ali da istodobno i način korištenja slobodnoga vremena može utjecati na značaj rada (Burns, 1973; Božović, 1979; Parker, 1985). Neki sociolozi upozoravaju da način provođenja slobodnoga vremena ovisi i o drugim važnim čimbenicima, kao što su socioklasna i rodna pripadnost, životni ciklus i obrazovni i bračni status (Rapoport i Rapoport, 1974; Roberts, 1978). Iako se uz slobodno vrijeme veže sloboda izbora pojedinca za bavljenje samo onim aktivnostima kojima se želi baviti, istodobno se upozorava da je sloboda izbora ograničena nejednakom dostupnošću željenih sadržaja svim članovima društva, kao što je značajno određena komercijalizacijom slobodnoga vremena (Miles, 1998).

U današnjem je društvu prisutna borba za egzistenciju s jedne strane, odnosno prezaposlenost ljudi tijekom radnoga dana, a s druge stra-

ne nezaposlenost koja sve više pogađa mlade koji uz višak slobodnoga vremena i njegovo neadekvatno korištenje postaju izgubljeni. Gunter i Morr (1975) i Stepanović i sur. (2009) ističu mlade kao skupinu koja slobodno vrijeme vidi kao potpuno oslobađanje od svih obveza i kako na njihovo provođenje slobodnoga vremena, izuzev neospornoga utjecaja vršnjaka, utječe i društveni položaj njihovih roditelja. Slobodno je vrijeme proces koji potiče samorealizaciju osobnosti, ali i razvijanje kreativnosti i stvaralaštva kod djece i mladih (Mikanović, 2010). Da bi se lakše definiralo slobodno vrijeme, važno je istaknuti uloge slobodnoga vremena:

1. Odmor – čija je svrha jasna, a odnosi se na uklanjanje psihičkoga ili fizičkog umora
2. Razonoda – koja pojedincu služi da bi se zabavio i oslobodio monotonije
3. Razvoj osobnosti – koja je najvažnija i najteže ostvariva uloga (Dumazedier, 1966, prema: Todorović, 1978).

Mladi uglavnom koriste slobodno vrijeme za odmor i razonodu, stoga odgoj osobnosti često bude zanemaren. Tako najvažnija uloga slobodnoga vremena bude zapostavljena te umjesto napretka nastupa regresija u razvoju mladih. Da bi definirali slobodno vrijeme, Ješić (2010) i Kačevenda-Radić (1987) ističu i ključna obilježja slobodnoga vremena: a) imanentno je ljudska odlika; b) promatran je kao dio ljudskoga vremena; c) vezuje se za određene aktivnosti; d) to je funkcionalno i svrshodno vrijeme; e) postoje razlike u korištenju slobodnoga vremena između djece i odraslih; f) pretpostavlja relativno slobodu izbora; g) loše osmišljeno slobodno vrijeme vodi k negativnim pojavama; h) važan je utjecaj količine i sadržaja aktivnosti u slobodnom vremenu.

Iz svega gore navedenoga treba uzeti u obzir da je čovjek cjelovita osobu i da slobodno vrijeme treba pogodovati razvoju osobnosti pojedinca. Slobodno vrijeme čovjek bira samostalno da bi se samorealizirao. Na osnovi toga, čovjek određuje svoj odnos prema svijetu, koji ga okružuje, ali i prema samom sebi (Mikanović, 2010).

2. Izazovi slobodnoga vremena mladih

Suvremeno društvo i nametnut brzi životni ritam mijenjaju način i sadržaje provođenja slobodnoga vremena. Uočava se potreba za aktivnim sudjelovanjem, a Mišigoj-Duraković (2000) ističe da suvremenu civilizaciju karakteriziraju izrazito smanjenje tjelesne aktivnosti (naglašava konzumerizam) i pasivan pojedinac. U budućnosti se očekuje da će slobodno vrijeme imati (a ima to već i danas) obilježja potrošačke kulture. Dryden i Vos (2001) pretpostavljaju da je jedan od važnih obrazovnih ciljeva pripremanje građana svake zemlje za poticajno doba slobodnoga vremena. „Da bi se taj cilj postigao, potrebno je ostvariti velik porast u obrazovanju iz stranih jezika, kulture, vještina i usluga te stvaranja novih iskustava u slobodno vrijeme” (Dryden i Vos, 2001: 67). Slobodno je vrijeme mladih velik vremenski prostor, a svojom životnošću, sadržajima i oblicima ima snažan utjecaj na njihove navike i oblike ponašanja. Prema istraživanju Leburić i Relja (1999), u svom slobodnom vremenu mladi najviše posjećuju disko-klubove, u znatno nižem opsegu posjećuju kafiće, zatim slijede kina, sportske dvorane i igrališta, videoklubovi i kazališta. Boravak u prirodi i parkovima na čistom zraku potpuno je zanemaren u slobodnom vremenu tih ispitanika.

Sadržaji su slobodnoga vremena mladih važni aspekti koji pridonose razvoju njihove osobnosti, identiteta i kvaliteti života u budućnosti. Bolesti današnjice i sve češći poremećaji kao što su prekomjerna tjelesna težina i živčana napetost nastali su uslijed smanjene aktivnosti mladih u slobodno vrijeme. Mladi imaju više slobodnoga vremena od odraslih i zbog njihovoga specifičnog psihosocijalnog statusa Previšić (1987) ističe potrebu za organiziranjem slobodnoga vremena mladih, a ne prepuštanja njihovih slobodnih aktivnosti slučaju. Cijele industrije egzistiraju upravo na osmišljavanju slobodnoga vremena djece i mladih, ali to su uglavnom pasivne aktivnosti. Iako se načini provođenja slobodnoga vremena djece i mladih čine ispravnima za roditelje koji i zbog preokupiranosti svojim poslovima i borbom za egzistenciju ne stignu misliti o slobodnom vremenu mladih, a još ga manje osmišljavati.

Plenković (1999) smatra da su mladi u slobodnom vremenu izloženi raznim negativnim utjecajima koji postaju izvor mnogih problema. Pred njima se nalaze izazovi na koje mladi ne znaju adekvatno reagirati pa se često ti problemi produbljuju i odvođe mlade u svijet poroka i ovisnosti. Usljed utjecaja raznih vanjskih činitelja, slobodno vrijeme mladih često postaje neorganizirano i lišeno slobode, spontanosti i kreativnosti. Najčešće izbor provođenja slobodnoga vremena mladi prepuštaju drugima. Stoga, uhvaćeni u ogromnu mrežu različitih sadržaja koje nudi potrošačko društvo mladi sve više postaju zbunjeni i izgubljeni.

Wats i suradnici (1997) tvrde da se mladi povlače iz svijeta odraslih u svoj svijet, u vlastite prostore kao što su kafići i disko-klubovi gdje vrijeme provode bez nekoga posebnog plana prepuštajući se dokolici. Velika je prijetnja današnjem mladom čovjeku sjedilački način života koji ujedno narušava njegovo zdravlje. Vukasović (2000) najveći problem vidi u orijentaciji mladih prema hedonizmu i utilitarizmu koji vode k razvoju sebičnosti i individualističkoj orijentaciji. Najistaknutiji aspekt u provođenju slobodnoga vremena mladih imaju mediji koji su postali primarni agensi socijalizacije mladih.

Slobodno vrijeme mladih ima specifičnu strukturu koja putem svojih temeljnih uloga (odmor, razonoda i samoostvarenje) ima i razvojno-preventivnu ulogu u životu mladih. Da bi ono ispunilo te svoje uloge, nužno je stvoriti potrebne uvjete. Da bi se stvorili optimalni uvjeti za moguće ispunjenje uloga slobodnoga vremena, potrebno je poznavati konkretan subjekt koji egzistira u prostoru i vremenu i koji ima svoje specifične navike i htijenja. Kada slobodno vrijeme postane prostor u kojem se mladi čovjek osjeća svojim, zadovoljnim i ostvarenim, gdje može biti spontan, jednostavan i prirodan, može se reći da je slobodno vrijeme ispunilo sve svoje funkcije i pridonijelo razvitku mlade osobe tvrdi Fulgosi (1987). Nužnost intencionalnoga djelovanja u slobodnom vremenu mladih ističe Previšić (2000), proizlazi iz njihova specifičnoga biopsihosocijalnog statusa koji zahtijeva uvid u aktivnosti koje bi mogle postati interesom što se sustavnim radom treba razvijati i dovesti na razinu potrebe.

„Slobodno vrijeme je vrijeme aktivnog odmora, rasonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti” (Previšić, 2000: 406). Time je ono (po sebi) polje odgojnoga djelovanja, a važni čimbenici socijalizacije (obitelj, škola, vršnjaci, mediji i društvo) imaju neprijeporno djelovanje u prostoru slobodnoga vremena mladih. Plenković (2000) slobodnom vremenu pridaje četiri bitna obilježja: slobodu (kao temelj svih znanosti, bit samoga čovjeka), stvaralaštvo (kroz koje čovjek spoznaje, a zatim i ostvaruje slobodu), djelovanje (koje smatra prijelaznim oblikom ljudskoga življenja jer nosi elemente stvaralaštva i rada) i rad (koji ima mehanički karakter, a treba ga dovesti u svezu sa stvaralaštvom).

Važan su čimbenik u organizaciji i provođenju slobodnoga vremena mladih masovni mediji. Oni su okosnica reklamiranja potrošačkoga društva i pridonose stvaranju slike idealnoga potrošača. Alić (2009) ističe da dijete koje je prepušteno ekranima odgleda godišnje tisuće reklama. Masovni su mediji prijenosnici oglasa masovnoj ili ciljanoj publici (Soče-Kraljević, 2007). Miliša i Milačić (2010) tvrde da su mediji postali jedan od najvažnijih agenasa socijalizacije te utječu na formiranje životnih stilova mladih i obrazaca ponašanja. Također, ističe se zabrinutost za mlade kao konzumente medijskih sadržaja jer je u njima sve manje obrazovnih, a sve više manipulativnih sadržaja. Ti autori upozoravaju da mediji manipuliraju potrebama svih populacijskih skupina poglavito mladih. Najagresivniji se oblik manipulacije odvija putem interneta uz sve učestalije prikazivanje scena nasilja koje postaju rituali uzbuđenja i zabave. Nastupa medijska komercijalizacija koja vodi k pogubnim odgojnim posljedicama poglavito za mlade.

Ilišin (2003) ističe snažne utjecaje medija na organizaciju i provođenje slobodnoga vremena mladih. Mediji, posebice elektronički, preuzimaju najsofisticiraniji oblik dominacije nad mladima. Moderno medijsko informacijsko društvo tvori nove razine stvarnosti i otvara nove pristupe do razina stvarnosti koje prije nisu utjecale na prostor čovjekova individualnoga i kolektivnog djelovanja. Otkriće novih sustava znakova i oblika komunikacija dovodi do novih promjena monopola moći i informacija te time provocira efekte kultiviranja. Mediji utječu na razvoj

identiteta djece i mladeži. Informacije moraju imati socijalnu konstrukciju smisla. Novi mediji (poput interneta) mogu kao i gentehnologija promijeniti socijalni svijet ističe Burić (2010).

3. Interesi mladih i kultura slobodnoga vremena

Interesi se često povezuju sa slobodnim vremenom na temelju pretpostavke da pojedinci svoje slobodno vrijeme provode u skladu sa svojim interesima. No, kako su interesi “jedan oblik (uglavnom terminalnih) vrijednosti za koje je karakteristična zaokupljenost svijesti omiljenim sadržajima i/ili bavljenje određenim aktivnostima” (Pantić, 1980: 29), njihova se važnost proteže na sva područja svakodnevnoga života mladih. Neka su istraživanja pokazala da su slični interesi vrlo važni pri sklapanju prijateljstava, pri čemu prijateljstva nisu nužno povezana s dijeljenjem istih interesa i u slobodnom vremenu (Fink i Wild, 1995). Mladi imaju velik broj raznih interesa, u smislu da daju prednost određenim sadržajima ili aktivnostima u svome slobodnom vremenu (Smolić - Krković, 1970). Disperzivnost interesa osobito dolazi do izražaja kada se ispituju tzv. deklarirani interesi, tj. kada sami ispitanici procjenjuju koliko su zainteresirani za neke sadržaje (Pantić i dr., 1981). Sadržaj i intenzitet interesa ovise o osobnosti, ali i o nizu socijalnih okolnosti i akterima koji igraju važnu ulogu u socijalizaciji i formiranju identiteta mladih (Pantić, 1980; Fink i Wild, 1995; Roznowski - Sehee - Reith, 2000).

Mladi su u vremenu adolescencije i turbulentnih faza podložni promjenama koje se odražavaju na njihove odnose u obitelji i vršnjacima, ali i na njihovo slobodno vrijeme i stilove življenja. Te su promjene posebno istaknute u zemljama tranzicije, pa slobodno vrijeme mladih postaje izvorom niza problema jer pozitivno i negativno utječe na razvoj pojedinca, a posebice imaju snažan utjecaj na sustav vrijednosti mladih (Leburić i Relja, 1999).

Slobodno vrijeme mladih promatrano kao vrijeme izvan svih školskih, radnih i kućnih aktivnosti, odnosi se na različite interese mladih u obliku relaksacije, razvoja, učenja, druženja, vježbanje samokontrole i samoizražavanja. Ovakvim se interesima mladih stvaraju uvjeti za pozi-

tivne učinke slobodnoga vremena kao i na cjeloviti razvoj mladih. Irby i Tolman (2002), navode te pozitivne učinke:

1. socioemocionalni razvoj i angažman – uključujući i održavanje prijateljstva i angažman u zabavi, druženju kao i sposobnost nošenja s različitim situacijama
2. profesionalni razvoj / orijentacija i angažman – vještine nužne za zapošljavanje, razumijevanje profesionalne karijere i načina njezina ostvarivanja
3. fizički razvoj i angažman – biološka maturacija i zdravlje
4. kognitivni razvoj i angažman – kritičko mišljenje, kreativnost, rješavanje problema
5. civilni razvoj i angažman – vlastiti utjecaj na socijalnu okolinu i odgovornost prema drugima uz priliku da se zajednički radi na postizanju nekoga cilja.

Iz gore navedenoga razvidno je da strukturirano i sadržajno slobodno vrijeme mladih ima snažan učinak na njihov cjeloviti razvoj, razvoj osobnosti, ali i vrijednosni sustav. Socijalizacijski potencijal interesa proizlazi iz spoznaje da interes (zanimanje za nešto) obuhvaća kognitivnu, emocionalnu i ponašajnu komponentu. Upravo je slobodno vrijeme jedno od onih područja svakodnevnoga života mladih u kojem se – poglavito preko uvida u način njegova korištenja, odnosno učestalost obavljanja određenih aktivnosti – mogu prepoznati interesi mladih. Pantić (1980) ističe da različiti interesi mladih ispunjavaju i oplemenjuju slobodno vrijeme te mu daju punoću sadržaja i smisao. Na osnovi se toga postavlja jednostavna analogija: što su interesi mladih raznovrsniji, njihovo je slobodno vrijeme sadržajnije i bogatije. Svakako ne treba zaboraviti da neke aktivnosti, iz raznih razloga, mogu biti nedostupne dok istodobno mladi u svojem slobodnom vremenu mogu neke aktivnosti upražnjavati u većoj mjeri nego što bi to činili da imaju veći i bolji izbor.

Kao jedan od problema korištenja slobodnoga vremena mladih spominje se činjenica da su mladi u svojem slobodnom vremenu primarno

izloženi utjecaju medija i industrije zabave te su tako u društvu tretirani kao konzumenti komercijalnih proizvoda. Nadalje, javne institucije ne pružaju dovoljno prikladnih kulturnih sadržaja koji pobuđuju interese mladih i koji mogu pružiti alternativu konzumerističkoj kulturi (Nacionalni program za mlade, 2008).

Kultura se slobodnoga vremena formira u procesima učenja, razvijanja osobnosti i stvaralaštva pojedinca koji pridonose razvoju vlastite kulture (Branković, 2009). Izgrađivanje se kulture slobodnoga vremena ogleda u sljedećim segmentima: a) vrijeme za konzumiranje ili (su)djelovanje u kulturnim aktivnostima; b) vrijeme za osobni doprinos razvoju kulture; c) vrijeme za vlastiti kulturni razvoj; d) vrijeme za učenje i usavršavanje u sferi kulture; e) vrijeme za stvaralaštvo u oblasti kulture; f) vrijeme za kritičko promišljanje o kulturi i vlastitom sudjelovanju u kulturi (Branković, 2009).

Pored gore navedenoga autor ističe i značaj razvoja emocionalne komponente pod utjecajem kulture u slobodnom vremenu mladih jer bez emocionalnih kompetencija pojedinac neće izdvajati svoje slobodno vrijeme za konzumiranje, razvoj, kulture, ali ni kritičko promišljanje o kulturi (Branković, 2009).

Mladi su sve manje organizatori zabave i slobodnoga vremena, a sve više konzumiraju sadržaje koje nudi visokoprofesionalna industrija zabave, a u novije vrijeme sve je veća manipulativna uloga medija (listovi za tinejdžere, brojne serije koje preferiraju dokoličarenje Miliša, 2006). Konzumenti postaju pasivni auditorij, nepripremljeni za aktivno provođenje slobodnoga vremena. Umjesto iskazivanja njihove kreativnosti i aktivnoga sudjelovanja, reklamna, potrošačka industrija natječe se u sadržajima gdje su mladi pasivni sudionici i često samo promatrači, upozorava Bašić (1993). Kultura mladih i njihovo ponašanje u slobodnom vremenu postaju područja putem kojih se može doznati što oni zaista misle i osjećaju, kako što vrednuju, a ujedno se može primijetiti i primijeniti u njihovu životu bilo da se radi o jeziku, glazbi, modi ili idolima (Leburić i Tomić-Koludrović, 2001).

Mladenačka je kultura jedan od osnovnih elemenata identiteta mladih i iznimno važno područje njihove afirmacije, komunikacije i stila ži-

vota. *Nacionalni program djelovanja za mlade* (2002) oformio je i proveo *Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži* Republike Hrvatske. To je područje kroz koje mladi kritički preispituju tradicionalne kulturne modele i naslijeđe kao dio svojega identiteta te, stvarajući nove modele i estetiku, kreiraju prostor za vlastito prepoznavanje i djelovanje. Djelokrug i aktivnost mladih prepoznati su u aktivnostima njihovoga kreativnog i strukturiranog slobodnog vremena.

Prema Miliši (2006), mladi predstavljaju neku vrstu *zrcala* u kojem se mogu prepoznati obrisi svih relevantnih institucija koje sudjeluju u oblikovanju njihova identiteta. Kroz procese identifikacije, interiorizacije i asimilacije mladi prihvaćaju temeljne stavove i oblikuju svoje ponašanje. Zato je u prosuđivanju mladih važno uočiti koja su to duhovna, moralna i kulturna obzorja koja oblikuju životno iskustvo mladih: njihov stil života, njihovo poimanje dobra i zla i njihovo vrednovanje života. I površnom ćemo se analizom suvremenih tendencija u društvu lako uvjeriti da prevladavaju moralni relativizam, pluralizam vrednota, subjektivizam i konzumerizam, sloboda i autonomija bez odgovornosti i tolerancija koja graniči s relativizmom i indiferentizmom. Posljedice se takvih tendencija najdrastičnije oslikavaju upravo kroz ponašanje mladih naraštaja. Slobodno je vrijeme, navode Pepler i suradnici (1994), uvjet bez kojega mlada osoba ne može voditi produktivan život. Ono pomaže svakom pojedincu funkcionirati optimalno u svim zadaćama i izazovima života te ostvariti životne ciljeve. Adolescencija i mladenaštvo razdoblje su života u kojem se stječu ključne sposobnosti za provođenje slobodnoga vremena, koje će im zasigurno dati smjernice za kvalitetniji i smisleniji život.

Zaključak

Iako su interesi mladih ljudi u slobodno vrijeme različiti, bilo da se radi o zabavi, dokolici, rasonodi ili kulturnim događanjima, ovim je se radom pokušalo ukazati na ulogu slobodnoga vremena u životu mladih i značaj njegovoga kvalitetnog provođenja. Slobodno vrijeme utječe na slobodu pojedinca i na kvalitetu njegovoga iskustva. Razvidno je

da mladi svoje aktivnosti u slobodno vrijeme biraju u skladu sa svojim afinitetima, interesima ili pak po nagovoru svojih vršnjaka i roditelja. No, ponekad i dokolica slobodnoga vremena dobro dođe za opuštanje od napornoga učenja ili pisanja zahtjevnih zadataka. Važno je istaknuti da bi slobodno vrijeme mladih trebalo biti korisno, učinkovito i da se njime razvijaju, odgajaju i obrazuju. Vrijeme, koje mladi provode u slobodnim aktivnostima, ne bi smjelo manipulirati njima. Slobodnim bi vremenom trebali formirati svoje vrijednosne orijentacije, razvijati svoju osobnost, svoj odnos prema estetici, kulturi i razvijati kritički sud. Uz ovakav način djelovanja, mladi će svom slobodnom vremenu dati dodatni pečat odgojno–obrazovnim htijenjima njihovih odgajatelja te ujedno biti spremni za izazove suvremenoga doba. Zahtjevana zadaća odgajatelja uključuje osposobljavanje mladih za kritičko promišljanje i prihvaćanje ponuđenih sadržaja u slobodnom vremenu d bi mladi mogli razviti pozitivne navike, sposobnosti i kulturu provođenja sadržajnoga i korisnog slobodnog vremena.

Literatura

ALIĆ, SEAD (2009), „Masovno slobodni“, *Filozofska istraživanja*, god. 29, br. 2, str. 271. – 280.

BAŠIĆ, JOSIPA, i dr. (1993), *Integralna metoda*, Alinea, Zagreb

BOUILLET, DEJANA (2008), „Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata: prilika za hedonizam ili samoostvarenje“, *Sociologija i prostor*, god. 46, br. 3 - 4, str. 341. – 367.

BOŽOVIĆ, RATKO (1979), *Iskušenja slobodnog vremena*, Mladost, Beograd

BRANKOVIĆ, DRAGO (2009), „Kultura i slobodno vreme“, *Naučna i duhovna utemeljenost društvenih reformi*, Zbornik radova, Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci, Banja Luka, str. 497. – 508.

BURNS, TED (1973), *Leisure and Society in Britain*, Allen Lane, London

BURIĆ, JASNA (2010), „Djeca i mladi kao konzumenti masovnih medija“, *Filozofska istraživanja*, god. 30, br. 4, str. 629. – 634.

CLARKE, JOHN - CRITCHER, CHAS (1985). *The devil makes work*, Macmillan, London

DE GRAZIA, SAUL, (1963), *Time Work and Leisure*, The Twentieth Century Fund, New York

DRYDEN, GORDON - VOS, JEANETTE (2001), *Revolucija u učenju*, Educa, Zagreb

DUMAZEDIER, JOFFRE (1974), *Sociology of Leisure*, Elsevier, New York.

FIAMENGO, JAKŠA, (1963), *Slobodno vrijeme u uvjetima mašinske civilizacije*, Zagreb

FINK, BENEDYCT - WILD, KLAUS-PETER (1995), „Similarities in Leisure Interests: Effects of Selection and Socialization in Friendships“, *Journal of Social Psychology*, god. 135, br. 4, str. 471. – 482.

FULGOSI, ANTE (1987), *Psihologija ličnosti*, Školska knjiga, Zagreb

GUREVIĆ, ARON, (1996), „Nebe, peklo, svet“, *Cesty k lidove kulture sredoveku*, H&H, Jinočany

ILIŠIN, VLASTA (1986), „Kultura samoodređenja“, *Politička misao*, god. 23, br. 4, str. 122. – 125.

ILIŠIN, VLASTA (2003), „Mediji u slobodnom vremenu djece i komunikacija o medijskim sadržajima“, *Medijska istraživanja*, god. 9, br. 2, str. 9. – 34.

ILIŠIN, VLASTA (2007), „Slobodno vrijeme i interesi mladih“, ILIŠIN, VLASTA - RADIN, FURIO (ur.), *Mladi: problem ili resurs*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, str. 179 .–201.

IRBY, IAN, TOLMAN, JAMES (2002) *Rethinking Leisure Time“: Expanding Opportunities for Young People and Communities*. Washington, The Forum for Youth Investment

IVANČIĆ, ANITA (2004), „Preživljanje prostega časa otrok“, *Školsko svetovno delo*, god. 9, br. 2, str. 17. – 22.

JANKOVIĆ, VLADIMIR (1973), *Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi*, PKZ, Zagreb.

JEŠIĆ, DRAGUTIN (2000), *Porodica i slobodno vrijeme mladih*, Učiteljski fakultet, Beograd

KAČEVENDA-RADIĆ, NADA (1992), *Refleksije slobodnog vremena*, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, Beograd

KUHAR, METKA (2007), „Prosti čas mladih v 21. stoletju“, *Socijalna pedagogika*, god. 11, br. 4, str. 453. – 471.

LEBURIĆ, ANČI - RELJA, INGA (1999), „Kultura i zabava mladih u slobodnom vremenu“, *Napredak*, god. 140, br. 2, str. 175. – 184.

LEBURIĆ, ANČI - TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, INGA (2002), *Skeptična generacija: životni stilovi mladih u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb

MARKUZE, HERBERT (1989), *Čovjek jedne dimenzije*, Svjetlost, Sarajevo

MARTINIĆ, TENA (1977), *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*, Informator, Zagreb

MIKANOVIĆ, BRANE (2010), „Pedagoški aspekti slobodnog vremena“, *Radovi*, br. 13, str. 163. – 177.

MILIŠA, ZLATKO (2006), *Manipuliranje potrebama mladih*, MaRkom, Zagreb.

MILIŠA, ZLATKO - MILAČIĆ, VIŠNJA (2010), „Uloga medija u kreiranju slobodnog vremena mladih“, *Riječki teološki časopis*, god. 18, br. 2, str. 571. – 590.

MILES, STEVEN (1998), *Consumerism as a way of life*, Sage, London

MIŠIGOJ-DURAKOVIĆ, MARIJETA (2000), „Biološki aspekti aktivnog provođenja slobodnog vremena“, *Slobodno vrijeme i igra*, Zbornik radova, Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

MLINAREVIĆ, VESNICA - GAJGER, VESNA (2000), „Slobodno vrijeme mladih: prostor kreativnog djelovanja“, https://bib.irb.hr/datoteka/505378.Slobodno_vrijeme_mladih.pdf, (12. 7. 2016).

Nacionalni programi djelovanja za mlade, (2002), Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb

Nacionalni program za mlade (2008), Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti donosi, Zagreb.

PARKER, SAMUEL (1985), *Leisure and Work*, George Allen, London

PEPLER, DAN-JOHN i dr. (1994) „An evaluation of an anti-bullying intervention in Toronto schools“, *Canadian Journal of Community Mental Health*, god. 13, br. 2, str. 95. – 100.

PANTIĆ, DRAGOMIR (1980), *Priroda interesovanja*, IIC, Beograd

PAVLIČ, TANJA (2001), „Analiza vrednot, odnosa do staršev ins plošna struktura prostega časa mladih v Kopru“, *Annales: Series historia et sociologia*, god. 11, br. 2, str. 485.–500.

PLENKOVIĆ, JURAJ, (1999), „Slobodno vrijeme i odgoj“, *Sociologija sela*, god. 37, br. 1, str. 21. – 44.

PLJAKIĆ, GORAN (2013), „Kultura korištenja slobodnog vremena“, *Acta*, br. 7, str. 163.–170.

PREVIŠIĆ, VLATKO, (1987) „Izvannastavne aktivnosti i stvaralaštvo“, *Školske novine*, 1987.

PREVIŠIĆ, VLATKO (2000), „Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse“, *Napredak*, god. 141, br. 4, str. 403. – 410.

ROBERTS, KENETH (1978), *Contemporary Society and the Growth of Leisure*, Longman, New York

RAPOPORT, NESSA - RAPOPORT, RUTH (1974), „Four themes in the sociology of leisure“, *The British Journal of Sociology*, god. 25, br. 2, str. 215. – 229.

ROZNOWSKI MARY-HONG - SEHEE-REITH, JANET, (2000), „A Further Look at Youth Intellectual Giftedness and its Correlates: Values, Interests, Performance, and Behaviour“, *Intelligence*, god. 28, god. 2, str. 87. – 113.

SCHAFF ADAM (1989). *Kamo vodi taj put*. Zagreb: Globus.

SOČE-KRALJEVIĆ, SANDRA (2007), „Istraživanje utjecaja masovnih medija na potrošače“, *Informatologia*, god. 40, br. 4, str. 301. – 307.

SMOLIĆ KRAKOVIĆ, NADA, (1970) „O interesu i metodama njegova ispitivanja“. *Pedagoški rad*, god. 16, br. 1 - 2, str. 36. – 45.

STEPANOVIĆ, IVANA - VIDENOVIĆ, MARINA - PLUT, DIJANA (2009), „Obrasci ponašanja mladih tokom slobodnog vremena“, *Sociologija*, god. 51, br. 3, str. 247. – 261.

SUPEK, RUDI (1966). *Sociologija i socijalizam*, Zagreb.

TODOROVIĆ, ALEKSANDAR (1978), *Metodologija istraživanja slobodnog vremena*, Savremena administracija, Beograd

VIDULIN-ORBANIĆ, SABINA (2007), *Izvannastavne (glazbene) aktivnosti: mjesto suživota, kreativnosti i stvaralaštva*, OŠ Vladimira Nazora, Rovinj

VUKASOVIĆ, ANTE (2000), „Sve veća važnost odgoja u slobodnom vremenu“, *Napredak*, god. 141, br. 4, str. 448. – 457.

WATTS, JOHN RICHARD - SMOLICZ, JERZY JIM (1997), *Cultural Democracy and Ethnic Pluralism: Multicultural and Multilingual Policies in Education*, Peter Lang, Frankfurt am Main

ASPECTS OF YOUNG PEOPLE LEISURE TIME

Abstract

Leisure time of young people and the quality of its implementation, is of great importance for development of their personality as well as intellectual and emotional development. This paper will point out not only the interests and challenges of young people in their free time but also the culture of leisure time. Because most often young people choose their leisure activities are on the basis of their needs and preferences. Thus its application is a function of rest, entertainment, leisure, personality development, creativity process, etc. Therefore, the goal of this paper is to point out the importance and function of young people leisure, as well as its educational aspects. It is assumed that quality leisure time of young people would greatly help in their overall growth and development, their interpersonal, social skills. In this way it would contribute to cultural life of the young man. Therefore, it would be desirable that educational institutions together with the family help young people in the planning and implementation of quality free time.

Key words: *aspects of leisure time, culture of young people living educational influences.*

NAPUTCI AUTORIMA ZA SURADNJU

Opseg članka ne bi trebao izlaziti iz okvira od 15 do 20 kartica teksta, uključujući sažetak, bilješke i literaturu. Sažetak, do 250 riječi, treba sadržavati skraćenu strukturu teksta s relevantnim rezultatima i zaključkom istraživanja. Uz sažetak je potrebno navesti 5 ključnih riječi koje opisuju područje i teme članka. Uz rukopis je potrebno dostaviti: ime i prezime autora, akademski naslov, autorovu znanstvenu titulu, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen i e-adresu. Podatci se o autoru navode u zaglavlju ispred teksta.

Tekst treba pisati u programu *Microsoft Word*, font *Times New Roman*, prored 1,5, veličina slova 12, a bilješke 10, s jednostrukim proredom. Tablice, crteže, grafikone i sheme treba dostaviti posebno, kao samostalne datoteke, i obilježiti ih brojem, a u tekstu jasno naznačiti gdje dolaze prilozi.

Prilikom je se pisanja rada potrebno pridržavati jednoobraznih načela uporabe harvardskoga sustava referiranja i bilježenja bibliografskih izvora. Izvori se navode u tekstu, a ne u bilješkama. Bilješke se koriste kao dodatna pojašnjenja. Na kraju citata ili parafraze navodi se, unutar zagrada, prezime autora, godina objavljivanja citiranoga djela, broj stranice ili raspon stranica. U slučaju da se u tekstu citiraju dva ili više tekstova istoga autora i iste godine objavljivanja, uz godinu se dodaje i malo slovo abecede, i to prema abecednom redu.

Korišteni se izvori redaju abecedno u popisu literature na sljedeći način:

Za knjige: prezime i prvo slovo imena autora ili urednika (ur.), godina, naslov i podnaslov knjige (kurziv), naslov serije ili pojedinačnog sveska, broj izdanja, izdavač, mjesto.

Za poglavlje ili članak u knjizi ili rad u zborniku: prezime i prvo slovo imena autora, godina objavljivanja knjige ili zbornika, naslov i podnaslov poglavlja ili članka u knjizi ili rada u zborniku (navodnici), prezime i ime urednika knjige ili zbornika (ur.), naslov knjige ili zbornika (kurziv), broj izdanja, izdavač, mjesto.

Za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina objave časopisa, naslov i podnaslov rada (navodnici), naslov časopisa (kurziv), broj sveska (volumena ili godišta), broj sveščića (pojedinačnog broja), raspon stranica.

Za internetske izvore: prezime i prvo slovo imena autora, godina objave teksta, ili postavljanja na internetsku stranicu, naslov i podnaslov teksta (kurziv ili navodnici), vrsta materijala, izdavač, internetska adresa, datum posjeta stranici.

Naslovnica
Trpimir Grgić

Grafička priprema i tisak
FRAM ZIRAL, Mostar

Adresa uredništva
Matice hrvatske b. b., 88000 Mostar
Tel. + 387 36 355400, fax. + 387 36 355 410